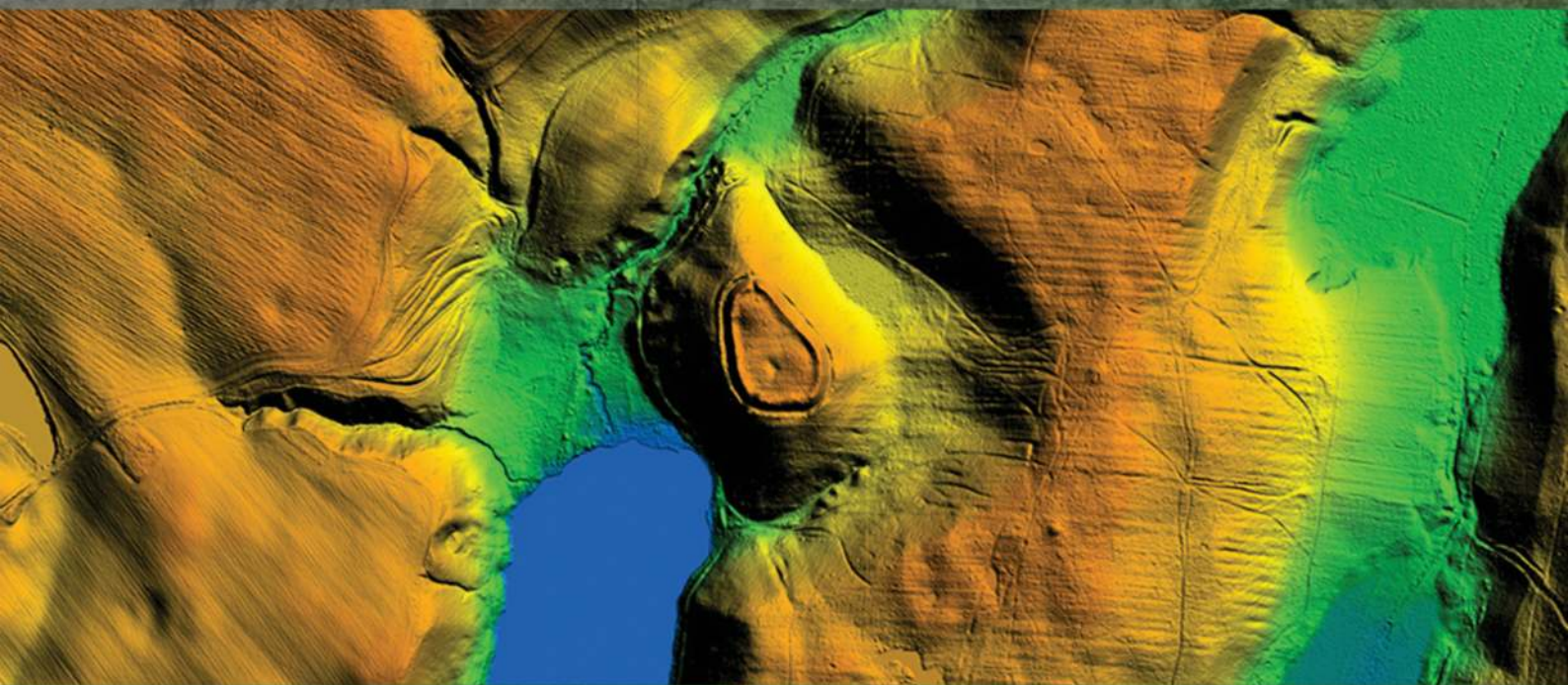
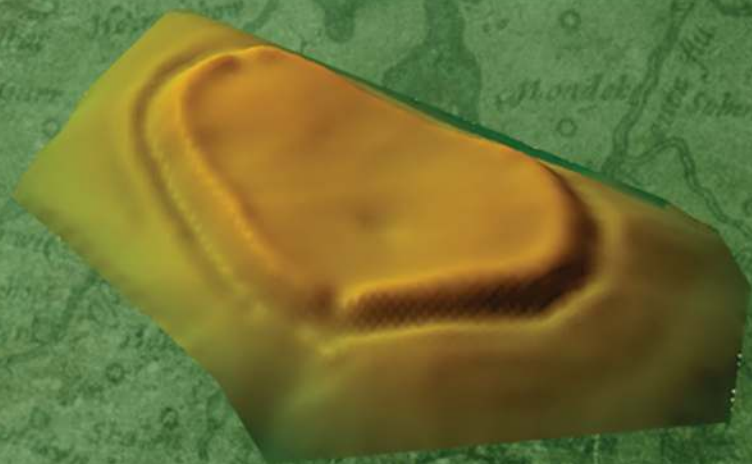

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 1

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Fundacja Res Publica Multiethnica

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 1

Autorzy

Monika Badura, Janusz Budziszewski, Aneta Chojnacka-Banaszkiewicz, Anna Gręzak,
Anna Jaskulska, Urszula Kobylińska, Maria Lityńska-Zajęc, Magdalena Moskal-del Hoyo,
Jerzy Nitychoruk, Karol Piasecki, Joanna Piątkowska-Małecka, Katarzyna Pińska, Kamil Rabięga,
Magdalena Rutyna, Rafał Solecki, Tomasz Stępnik, Dariusz Wach, Fabian Welc i Jacek Wysocki

Warszawa 2017

Publikacja wydana z funduszy projektu badawczego

Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki

Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 1. Pomezania, Pogezania i Warmia

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Publikacja recenzowana do druku przez dr. Wojciecha Brzezińskiego
i prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka

Redakcja: Zbigniew Kobyliński

Projekt książki i skład: Bartłomiej Gruszka

Korekty: Urszula Kobylińska i Zbigniew Kobyliński

Projekt okładki: Weronika Kobylińska-Bunsch

Copyright © 2017 by Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie and Fundacja Res Publica Multiethnica

ISBN 978-83-946496-3-0

ISBN 978-83-948352-0-0

Wydawnictwo:

Fundacja Res Publica Multiethnica

Ul. Cypryjska 44

02-761 Warszawa

<http://res-publica-multiethnica.pl>

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	6
GINA KISIELICE	
Łodygowo, st. 1	7
Łodygowo, st. 2	53
Stary Folwark, st. 1	107
Stary Folwark, st. 2	195
Trupel, st. 4	209
GINA SUSZ	
Karolewo, st. 1	239
Susz, st. 1	253
GINA IŁAWA	
Gulb, st. 1	297
Iława, st. 33 - Wielka Żuława	311
Kamionka, st. 9	351
Laseczno Małe, st. 1	421
GINA GODKOWO	
Podągi, st. 2	431
Zimnochy, st. 2	463

WPROWADZENIE

ZBIGNIEW KOBYLIŃSKI

Oddawana w ręce Czytelnika publikacja stanowi jeden z rezultatów projektu badawczego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki *Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 1. Pomezania, Pomezania i Warmia*, realizowanego przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, we współpracy z innymi instytucjami naukowymi, przede wszystkim z Instytutem Archeologii i Etnologii PAN, w latach 2012–2017.

Projekt ten, którym miałem przyjemność kierować, miał na celu zainicjowanie sporządzania pełnego kompendium wiedzy na temat historycznych obwałowań, zwanych grodziskami, znajdujących się na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, pochodzących z okresów od starożytności przez średniowiecze, aż do czasów nowożytnych. Potrzeba takiego projektu była oczywista – podczas gdy na innych terenach dzisiejszej Polski już przed wielu laty dokonano inwentaryzacji i dokumentacji tego rodzaju obiektów archeologicznych (np. na Ziemi Chełmińskiej¹, Mazowszu², w Polsce Środkowej³, w Wielkopolsce⁴, na Pomorzu Środkowym⁵, czy na Śląsku⁶), w odniesieniu do terytorium województwa warmińsko-mazurskiego, ze względu na trudności spowodowane znacznym zalesieniem terenu, trudną do interpretacji geomorfologię, stanowiącą rezultat dynamicznych procesów glacialnych, ale także i ze względu na brak dotychczasowego zainteresowania ze strony archeologów, pozostawały pod tym względem w znacznym stopniu nierozpoznane, a w literaturze funkcjonowały nadal niesprawdzone informacje zebrane niegdyś przez krajoznawców i archeologów niemieckich, przede wszystkim takich, jak Emil Hol-lack (1860–1924), Hans Crome (1864–1943), czy Carl Engel (1883–1944). Ten stan rzeczy był niezwykle niekorzystny dla nauki, bowiem na niesprawdzonych informacjach budowane były historyczne syntezy i tworzone opracowania kartograficzne o wartości niemożliwej do weryfikacji. Postulaty dotyczące sporządzenia zweryfikowanego katalogu grodzisk Pomezanii, Pomezanii i Warmii pojawiały się w literaturze już dawno⁷, ale udało się zainicjować działania

dopiero w roku 2012 dzięki akceptacji projektu przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki.

Założeniem projektu było zatem zebranie wszelkich archiwalnych informacji na temat domniemanych grodzisk z regionu stanowiącego przedmiot projektu, dostępnych w archiwach polskich i niemieckich (archiwum dawnego Prussia Museum w Królewcu, obecnie znajdujące się w Berlinie)⁸ oraz zweryfikowanie ich za pomocą badań geologicznych i archeologicznych. Równocześnie badania archeologiczne miały za zadanie dostarczyć informacji na temat chronologii i funkcji zweryfikowanych grodzisk, pozwalając włączyć je w narrację historyczną na temat dziejów dawnych ziem pruskich. Oczywiście, działania podjęte w ramach realizacji projektu nie ograniczały się tylko do weryfikacji (czy falsyfikacji) informacji archiwalnych. Jedną z najważniejszych części projektu było aktywne poszukiwanie, wszelkimi dostępnymi obecnie metodami prospekcji, nieznanymi dotąd grodzisk. Oprócz „klasycznych” metod poszukiwawczych stosowanych w archeologii, takich jak systematyczne poszukiwania powierzchniowe, kluczową rolę odegrała w tym aspekcie analiza danych pochodzących z lotniczego skanowania terenu (ALS) uzyskiwanych za pomocą urządzenia zwanego LiDAR. Dzięki analizie obrazowań tych danych udało się bowiem odkryć kilka zupełnie dotąd nieznanych grodzisk, ukrytych w lasach zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego. Dodatkowo do zestawu metod prospekcyjnych włączono także badania geofizyczne⁹ i poszukiwania podwodne¹⁰.

Działania w ramach projektu obejmowały badania geologiczne każdego z obiektów stanowiących potencjalne grodziska, badania wykopaliskowe (obejmujące zazwyczaj przekrój przez wał lub wały grodziska) oraz analizy pozyskanego w trakcie tych wykopalisk materiału źródłowego, w tym m.in. badania archeozoologiczne, archeobotaniczne¹¹, dendrologiczne¹², ceramologiczne¹³, a także datowanie radiowęglowe i termoluminescencyjne pobranych próbek¹⁴. Projekt w latach 2012–2017 objął zachodnią część województwa warmińsko-mazurskiego, a dokładniej tereny gmin Iława, Kisielice, Susz i Zalewo w powiecie iławskim oraz Łukta, Miłomłyn, Małdyty, Morąg, Miłkowo i Ostróda w powiecie ostródzkim. Dodatkowo uwzględniono obiekty znajdujące się administracyjnie w gminie Godkowo w powiecie elbląskim, ale położone tuż przy granicy wymienionego wyżej obszaru badawczego.

¹ Chudziakowa (red.) 1994.

² Górska *et al.* 1976.

³ Kamińska 1953.

⁴ Kowalenko 1938; Hensel 1950–1959; Hensel i Hilczer-Kurnatowska 1972–1987; Hensel, Hilczer-Kurnatowska i Łosińska 1995.

⁵ Olczak i Siuchniński 1966–1971, 1985–1989.

⁶ Żurowski i Jakimowicz 1939; Kaletyn, Kaletyn i Lodowski 1968; Kaźmierczyk, Macewicz i Wuszkan 1977.

⁷ Pawłowski 1990: 60–61.

⁸ Szczepański 2013.

⁹ Herbich 2013; Misiewicz i Małkowski 2013.

¹⁰ Pydyn 2013, 2016; Popek *et al.* 2013.

¹¹ Lityńska-Zajac i Moskal-del Hoyo 2016.

¹² Stępnik 2016.

¹³ Bojanowski, Kobylińska i Kobyliński 2013; Bojanowski *et al.* 2016; Kałużna-Czaplińska, Kobylińska i Kobyliński 2013; Kałużna-Czaplińska *et al.* 2016.

¹⁴ Kobyliński 2016: 107–108.

Realizacja projektu przyniosła ogromną masę wielorakich informacji, które nie mogły zostać opublikowane w jednej tylko publikacji i w jednej tylko formie. Oddawane w ręce Czytelnika obecnie dwa tomy *Katalogu grodzisk Warmii i Mazur* (pomyślane jako początek serii, która powinna być kontynuowana w przyszłości) obejmują w związku z tym tylko te grodziska, w liczbie trzydziestu, które po badaniach okazały się być tworam antropogenicznymi i należeć do kategorii grodzisk w ścisłym rozumieniu tego terminu, a więc obiektów posiadających konstrukcje w postaci wałów ziemnych, bądź to otaczających ograniczoną przestrzeń, bądź oddzielających naturalnie wydzielającą się pod względem geomorfologicznym przestrzeń, np. cypel wysoczyzny, od otwartego terenu.

Obiekty, w liczbie 56, które – pomimo często zaskakującej formy terenowej – okazały się nie być tworam antropogenicznymi, zostały przedstawione w odrębnej publikacji¹⁵. Odrębnie także zostaną opublikowane wyniki badań tych stanowisk późnośredniowiecznych, które co prawda są niewątpliwie tworam ludzkimi i mają charakter obronny, ale zawierają elementy architektury murowanej, nie wykazały natomiast obecności wałów ziemnych. Odrębnie, dla zachowania klarowności niniejszego katalogu, postanowiono także potraktować stanowisko 2 w Wenecji, gm. Morań, pow. ostródzki, które okazało się być kurhanem z okresu wpływów rzymskich, jednak być może – po wyrabowaniu – wtórnie wykorzystanym w średniowieczu do celów obronnych, o czym świadczyć zdaje się włączenie go w system długich wałów, interpretowanych zwykle jako granice terytoriów plemiennych. Część grodzisk objętych działaniami w ramach realizacji projektu była już wcześniej przedmiotem ograniczonych badań wykopaliskowych. Zdecydowano się jednak włączyć je do projektu ze względu na to, że dotychczasowe wyniki badań nie były opublikowane w ogóle, albo opublikowane w zdawkowej formie. Część badaczy zgodziła się przekazać realizatorom obecnego projektu materiały ze swoich dawnych badań¹⁶. Jedyнным grodziskiem znajdującym się na terenie objętym zasięgiem projektu, którego nie zdecydowano się ponownie badać wykopaliskowo, jest grodzisko w Ornowie-Lesiaku, st. 3, gm. Ostróda, pow. ostródzki, które już dwukrotnie w przeszłości podlegało rozległym badaniom wykopaliskowym, a wyniki jego badań były kilkakrotnie obszernie opublikowane¹⁷.

Uzupełnieniem niniejszego Katalogu jest zainicjowana w roku 2013 seria wydawnicza pod nazwą

*Grodziska Warmii i Mazur*¹⁸, zawierająca m.in. podsumowujące opracowania wyników specjalistycznych badań przeprowadzonych w ramach realizacji projektu oraz m.in. informacje o grodziskach z innych terenów ziem pruskich, opracowane przez uczestników projektu, ale także i przez innych autorów. Publikacje te będą – mamy nadzieję – kontynuowane w przyszłości w ramach serii wydawniczej *Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie* i w jej ramach publikowane będą prace naukowe wykorzystujące źródła zgromadzone m.in. w niniejszym katalogu.

Realizacja projektu była przedsięwzięciem zespołowym. Nie byłaby ona możliwa bez zaangażowania wielu osób i pomocy ze strony wielu instytucji, zwłaszcza bez życzliwego nastawienia władz gmin, na terenie których prowadzone były badania (w tym miejscu ze szczególną wdzięcznością wymienić chciałbym władze gmin Zalewo i Iława). Wszystkie badania geofizyczne przeprowadzili prof. dr hab. Jerzy Nitychoruk z Państwowej Wyższej Szkoły w Białej Podlaskiej i dr Fabian Welc z Instytutu Archeologii UKSW. Na podstawie własnych pomiarów geodezyjnych w terenie wszystkie plany warstwicowe i trójwymiarowe wizualizacje grodzisk wykonał mgr Jacek Błaszczak¹⁹. W archeologicznych badaniach terenowych wzięło udział w mniejszym lub większym zakresie wielu archeologów (prof. Przemysław Urbańczyk, dr Michał Bieniada, dr Rafał Solecki, dr Joanna Wawrzyniuk, dr Jacek Wysocki, dr Katarzyna Zeman-Wisniewska, dr Magdalena Żurek, mgr Jarosław Chrapek, mgr Bartłomiej Klęczar, mgr Aleksandra Orłowska, mgr Kamil Rabiega, mgr Magdalena Rutyna, mgr Daniel Skoczylas i mgr Katarzyna Zdeb z Instytutu Archeologii UKSW oraz Dariusz Wach z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN) i studentów archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, bez których wysiłku fizycznego i intelektualnego nie byłoby możliwe uzyskanie tak wielu ważnych informacji na temat badanych grodzisk. Większość materiału ceramicznego opracowała mgr Urszula Kobylińska. Wszystkie digitalizacje i opracowania kartograficzne wykonał dr Rafał Solecki. Autorami rysunkowej dokumentacji ceramiki zabytkowej są Aneta Chojnacka-Banaszkiewicz, Bartłomiej Karch, Anna Kucharska-Wach, Diana Świącka i Dariusz Wach. Wszystkim tym – i wielu innym – osobom należą się wyrazy szczególnej wdzięczności.

Mam nadzieję, że prace nad pełnym katalogiem grodzisk Warmii i Mazur będą mogły być kontynuowane w kolejnych latach.

¹⁵ Kobyliński *et al.* 2016.

¹⁶ Wyrazy wdzięczności należą się dr. Janowi Michalskiemu za udostępnienie materiałów z badań w Łodygowie, st. 1, gm. Kisielice, pow. iławski, dr. hab. Annie Marciniak-Kajzer za udostępnienie materiałów z badań w Zajczkach, st. 1, gm. Ostróda, pow. ostródzki i dr. Sławomirowi Wadyłowi za udostępnienie materiałów z badań grodziska w Lipowcu, st. 1, gm. Ostróda, pow. ostródzki.

¹⁷ Mirkowska 2004; Wadył 2012a, 2013b: 114–123; Kurzyk i Wadył 2015.

¹⁸ Kobyliński (red.) 2013, 2016.

¹⁹ Współrzędne wykopów oraz położenie obiektów i warstw zostały podane w niniejszej publikacji w odniesieniu do lokalnych siatek pomiarowych. Współrzędne geograficzne i geodezyjne możliwe są do odczytania z opracowań kartograficznych w geoportalu internetowym grodziska-warmia-mazury.pl, powiązanych z niniejszą publikacją.

Stary Folwark, st. 1

Gmina Kielice

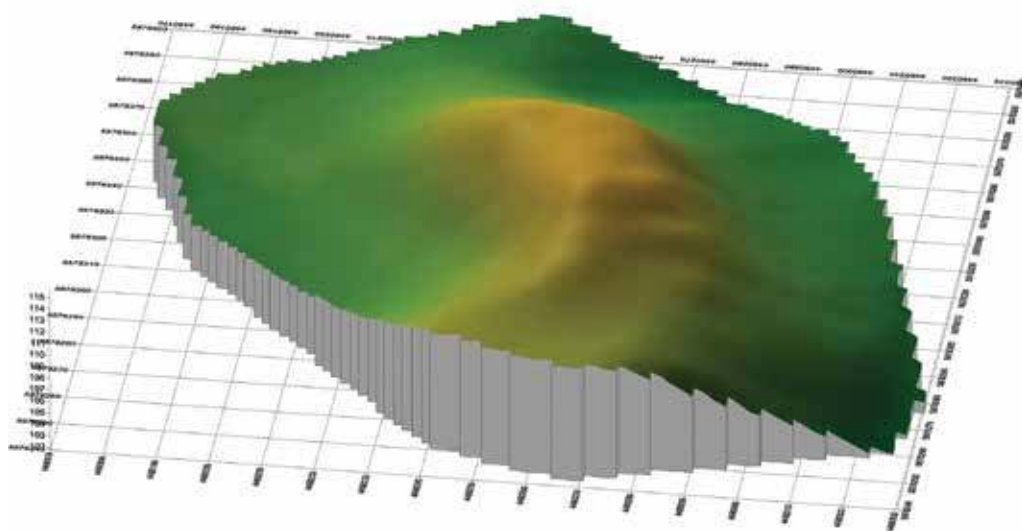
Powiat ławski

AZP 27-50/18

Współrzędne geograficzne:

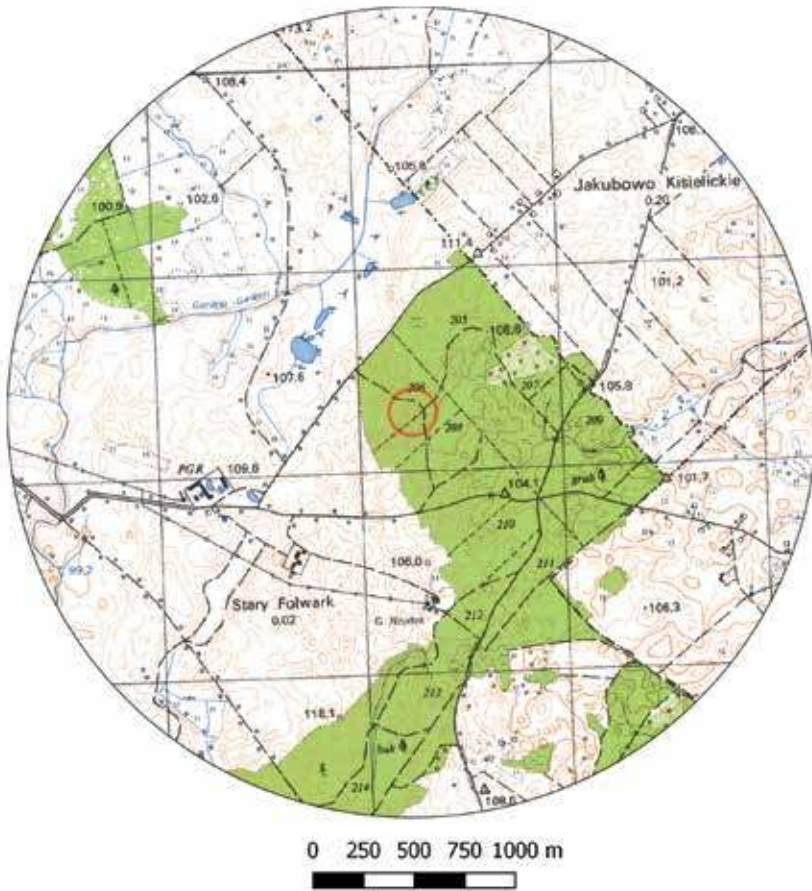
N 53° 37' 55,72"

E 19° 20' 33,22"

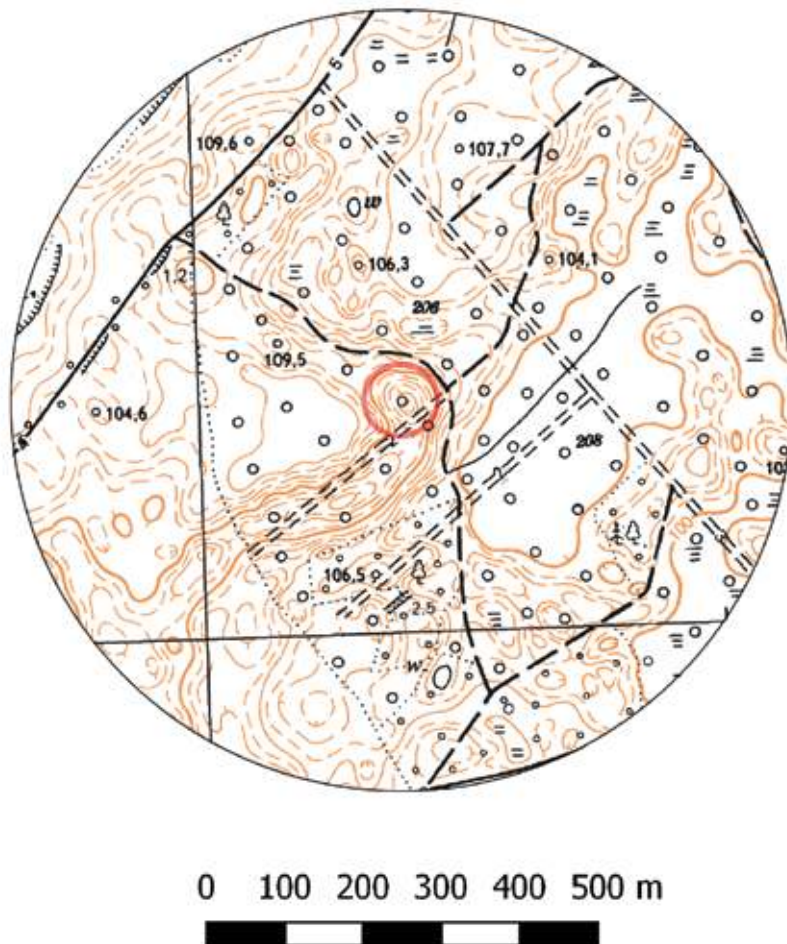

Stary Folwark, st. 1

Ryc. 1. Grodzisko w Starym Folwarku, st. 1 na mapie w skali 1:25 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 2. Grodzisko w Starym Folwarku, st. 1 na mapie w skali 1:10 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

POŁOŻENIE GRODZISKA I JEGO FORMA

ANETA CHOJNACKA-BANASZKIEWICZ
I DARIUSZ WACH

Grodzisko w Starym Folwarku, st. 1 zajmuje północno-zachodnią, czytelnie wyodrębnioną od otaczającego je terenu, część wzgórza usytuowanego na lokalnym, podmokłym obniżeniu terenu. Owalny majdan grodziska rozciąga się na długości około 35 m, a całe grodzisko wraz ze stokami liczy około 80 m długości. Od strony północnej oraz północno-zachodniej, a zwłaszcza północno-wschodniej ma wyraźne, strome zbocza. Od strony południowo-wschodniej i południowej zbocza te stają się łagodniejsze i przechodzące w obszar kontynuacji wzgórza. W tej części stanowiska widoczne są linie wałów i fos (ryc. 1–5).

ŚRODOWISKO FIZYCZNO-GEOGRAFICZNE

JERZY NITYCHORUK I FABIAN WELC

Grodzisko w Starym Folwarku, st. 1 znajduje się na pagórku, który w swojej północnej części jest najwyższy. Wysokość pagórka osiąga ponad 117 m n.p.m., przy wysokości towarzyszącego mu od E obniżenia – 100 m n.p.m. Okolice stanowiska archeologicznego zbudowane są z gliny zwałowej. Na takim obszarze rozwinęły się gleby płowe, głównie IV klasy. Miejsca obniżeń położone na zachód od grodziska, to obszary po dawnych zbiornikach, na których rozwinęły się gleby bagienne (ryc. 6).

W stanowisku wykonano sześć wierceń dokumentujących sytuację geologiczną opisywanego pagórka (ryc. 7), na podstawie których wykonano przekrój geologiczny A–B zorientowany na linii N–S (ryc. 8).

W warstwie przypowierzchniowej (do 1 m) stwierdzono piasek średnioziarnisty barwy jasno- i ciemnobrązowej z licznymi fragmentami organiki i zwęglonymi korzeniami roślin. Analiza tego osadu nie dostarcza przekonujących dowodów na długotrwałą aktywność ludzką, a jego ciemna barwa wynika z zajmowania tego pagórka przez las i produkcję organiczną z tym związaną. Niewątpliwie jednak szczytowa partia pagórka została w pewnym stopniu przekształcona antropogenicznie, co dobrze ilustrują dane ALS.

Poniżej warstwy piaszczystej leży warstwa gliny zwałowej, którą udało się przewiercić w wierceniu Ł–4, gdzie na głębokości 1,5 m występuje piasek drobnoziarnisty, niekiedy z domieszką żwirów. Na *Szczególnej mapie geologicznej Polski w skali 1:50 000*, arkusz *Kisielice*¹ opisywany pagórek i wysoczyzna wokół niego zbudowana jest z gliny zwałowej zlodowacenia Wiśły, która występuje na tym arkuszu powszechnie.

¹ Uniejewska 2003.

Ryc. 3. Grodzisko w Starym Folwarku, st. 1: widok od strony południowej (fot. J. Wysocki)

Glina ta może zawierać przewarstwienia piasków wodnolodowcowych, co zostało udokumentowane w niniejszym opracowaniu. Kształt opisywanej formy, czyli półkolisty wał oraz towarzyszące mu obniżenia, szczególnie dobrze widoczne na E i na W, mogą sugerować akumulację osadów budujących pagórek w szczelinie między bryłami martwych lodów, stąd naprzemienne warstwy gliny zwałowej i piasków wodnolodowcowych.

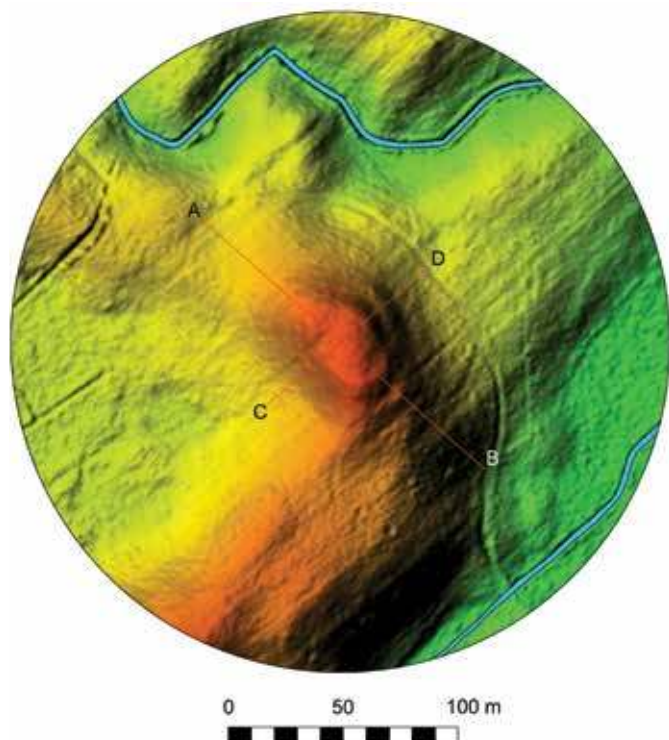
BADANIA ARCHEOLOGICZNE

ANETA CHOJNACKA-BANASZKIEWICZ
I DARIUSZ WACH

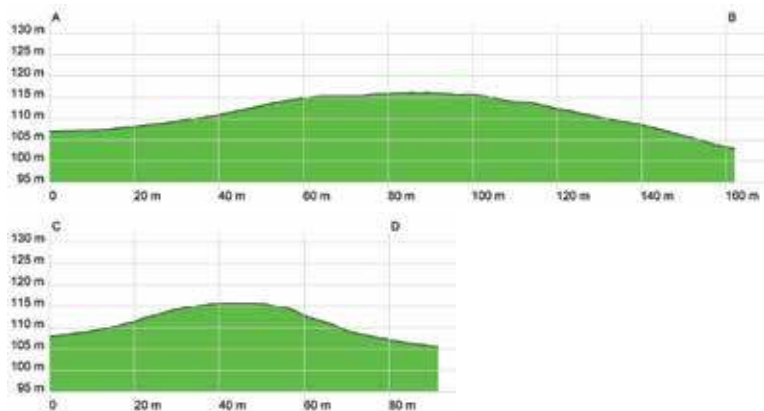
Przebieg badań terenowych

Stanowisko zostało odkryte podczas analizy danych ALS przez Zbigniewa Kobylińskiego i Jacka Wysokiego w roku 2014. Prace terenowe przeprowadzono w 2014 r. Łącznie na omawianym obszarze otworzono cztery wykopy, o łącznej przebadanej powierzchni 94 m² (ryc. 9).

Wykop 1, który miał potwierdzić antropogeniczny charakter nawarstwień wybranej do badań partii wzgórza, określić ich miąższość i relacje stratygraficzne, wyznaczony został tak, aby poczynając od południowo-wschodniej, łagodnie opadającej krawędzi stoku, przecinał go aż do miejsca gdzie stok ten zanikał. Wykop 1 miał 27 m długości i 1 m szerokości, jedynie w górnej partii, w miejscu odkrycia dużych obiektów archeologicznych, na odcinku 4 m postanowiono zwiększyć jego szerokość do 2 m. Wykop 3 sąsiadujący z wykopem 1, usytuowany został tuż przy krawędzi południowej części grodziska, porzecznie do dłuższej osi wykopu pierwszego tak, aby stykał się z nim na-

Ryc. 4. Grodzisko w Starym Folwarku, st. 1 na zobrazowaniu ALS (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 5. Przekroje grodziska w Starym Folwarku, st. 1, uzyskane z danych ALS (oprac. R. Solecki)

roźnikiem. Otwierając ten wykop zamierzano przede wszystkim rozpoznać kontynuację w kierunku wnętrza majdanu nawarstwień odkrytych w ścianie zachodniej wykopu 1. Pierwotnie wykop 3 miał wymiary 3 x 4 m, w trakcie eksploracji okazało się jednak, iż niezbędne jest jego powiększenie w kierunku południowym, jak również ku zachodowi, tak aby dokładnie prześledzić przebieg warstw wykraczających poza jego pierwotny zasięg. Aby rozpoznać nawarstwienia wnętrza ob-

szaru grodziska, na linii stanowiącej przedłużenie dłuższej ściany wykopu 1, wykonano na długości 20 m w kierunku północnym, serię kilkudziesięciu odwiertów, gdzie założono wykop 2 o wymiarach 2 x 4 m. Interesujących rezultatów spodziewano się także w północno-zachodniej części grodziska, tuż przy krawędzi stoku, gdzie uwagę badaczy zwróciło nieznaczne podłużne zagłębienie terenu, dzielące częściowo wspomniany obszar. Wytyczony w tym miejscu wykop 4, który swoim dłuższymi bokami nawiązywał do osi podłużnej wykopu 1, miał 15 m długości i 1 m szerokości, jedynie w części południowej przecinającej wspomniane zagłębienie, na skutek znalezionych tam później artefaktów, na odcinku 4 m poszerzony został do 2 m. Północny skraj wykopu przekraczał nieznacznie w tym obszarze krawędź grodziska.

Stratygrafia stanowiska

Ogółem wyróżniono w czasie badań 122 jednostki stratygraficzne (tab. 1 i ryc. 10)

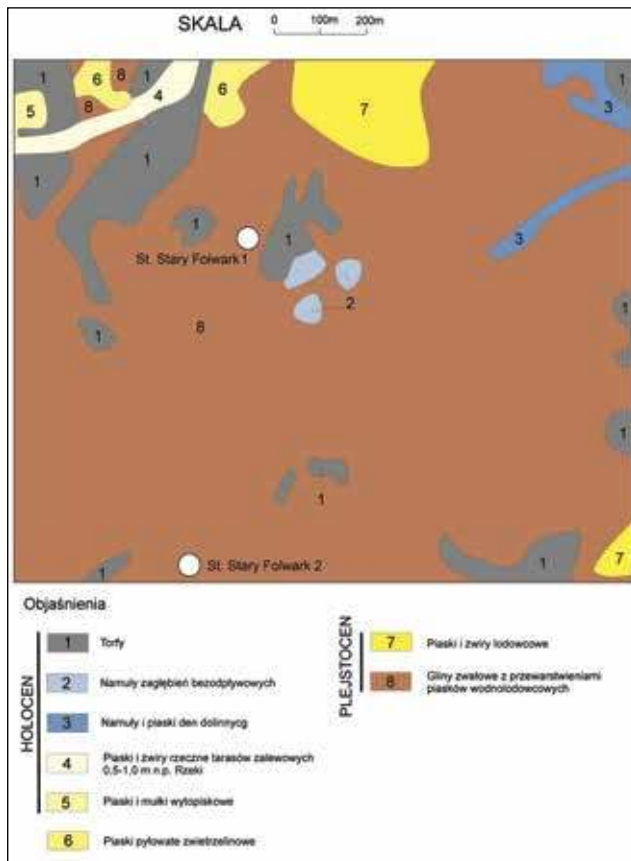
Wykop 1 i 3 (ryc. 11-21)

Najważniejszymi odkrytymi na tym terenie przekrojami są ślady trzech rowów lub fos, z których dwa (19=116 i 28) są zapewne starsze, natomiast rów 37 – młodszy. Prawdopodobnie równocześnie z rowem 37 funkcjonował na tym obszarze rów 98, zaobserwowany głównie w obrębie wykopu trzeciego, ale widoczny jest także w zachodniej ścianie wykopu 1. Całość zaobserwowanych nawarstwień sugeruje, iż grodzisko to użytkowane było dość intensywnie, a po zniszczeniu pierwszych budowanych tam konstrukcji, było odbudowywane i przebudowywane.

Całcem dla tej części wzgórze były, różnej miąższości, zalegające w różnorodnych wzajemnie układach, warstwy jednorodnej gliny (40=103, 41, 52 i 53) wraz z jasnymi warstwami i warstewkami oraz wytrąceniami węgla wapnia, a także warstwy jasnych, zbitych drobnoziarnistych piasków i piasków zglinionych 50, 51, 53, 54 i 55, występujących w górnej części zbocza pod, a w dolnej ponad, wspomnianymi warstwami gliny. Na długości 27 m południowego zbocza grodziska miąższość odkrytych nawarstwień nadcałcowych jest zróżnicowana i wynosi od 0,2 m w dolnej partii stoku, przez 1,1 m w około 10-metrowej długości kompleksie warstw wypełniających płytkie, rozległe obniżenie stoku, ponownie 0,2 m miąższości nieco powyżej tego zagłębienia oraz średnio 0,4 m w górnej części zbocza, gdzie znacznie większą miąższość osiągały wypełniska trzech rowów.

Faza A

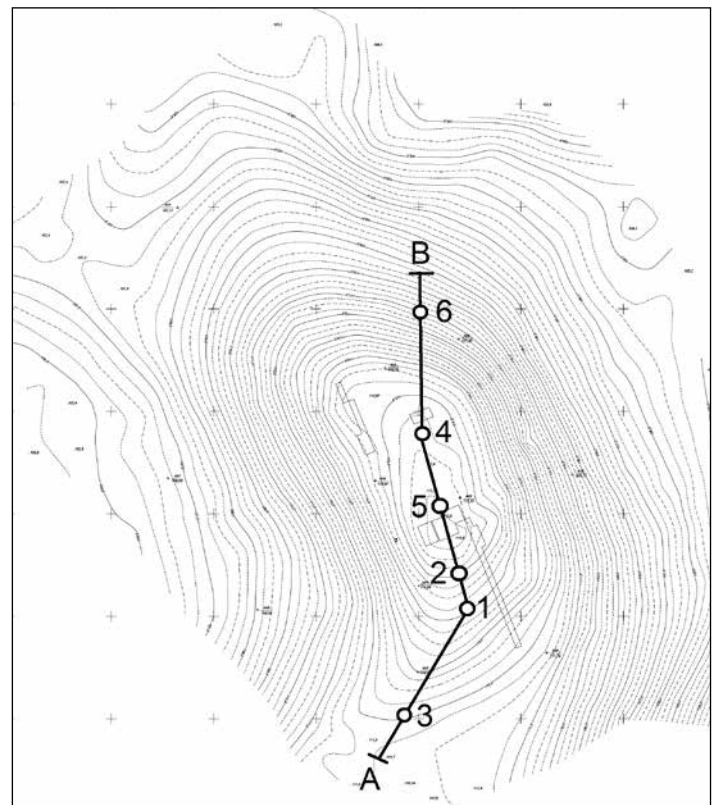
Analizując wszystkie nawarstwienia tej partii południowego stoku grodziska, wydaje się, iż pierwotnym przejawem aktywności ludzkiej w jego obrębie było

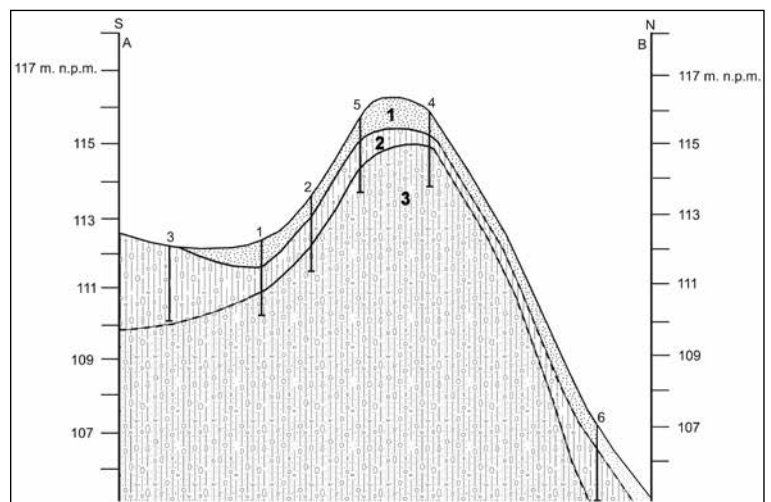
Ryc. 6. Mapa geologiczna okolic grodziska w Starym Folwarku, st. 1 (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

wykopanie w gliniastym podłożu, tuż przy krawędzi grodziska, dwóch, oddalonych od siebie o 2 m dużych rowów (19=116 i 28). Rów 19=116, który najprawdopodobniej stanowi najstarszą konstrukcję w tym miejscu, usytuowany był ku wnętrzu grodziska, tuż za krawędzią stoku. Miał on 2,8 m szerokości, rynnowaty przekrój oraz 0,9 m głębokości. Rów ten, zidentyfikowany w wykopie 1, kontynuował się na obszarze odległego o 2 m ku zachodowi wykopu 3. We wschodniej części tego wykopu niemal całkowicie zniszczony był przez młodszego od niego rów 98. Wypełniskiem fosi 19=116 w wykopie 1 była jednolita, tłusta warstwa jednorodnej, wyraziście brązowej gliny 18 z nielicznymi kamykami i rdzawymi oraz białymi węglanowymi wytrąceniami. Na obszarze wykopu 3 wypełniskami tego rowu były natomiast przemieszane, piaszczysto-gliniasto-żwirowe warstwy 73 i 99. Materiał ceramiczny odnotowany w jego wypełniskach, składał się z 28 fragmentów ceramiki naczyniowej, głównie wielkości 3–6 cm, stosunkowo dobrze zachowanych (tabl. 15:5–7).

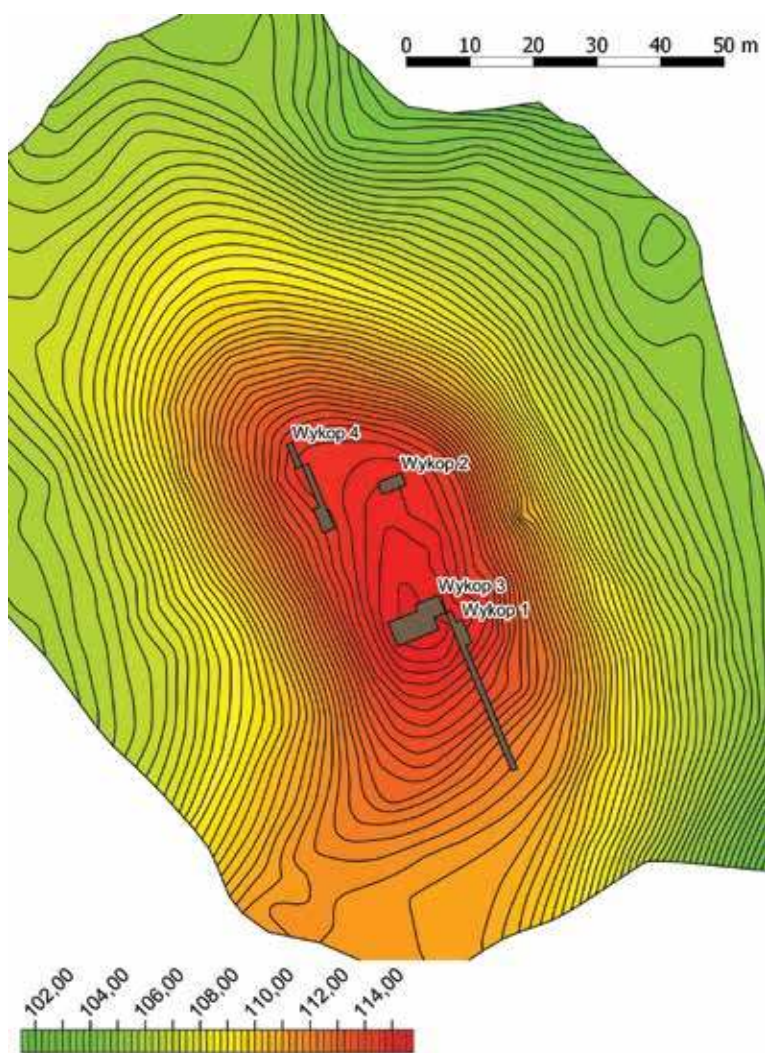
Mniejszy, położony w niższej partii stoku rów 28 miał trapezoidalny w przekroju kształt, szerokość 1,2 m oraz głębokość dochodzącą do 0,7 m, płaskie dno i proste, strome ściany. Jego wypełnisko stanowiły

Ryc. 7. Plan warstwiczny grodziska w Starym Folwarku, st. 1 (wyk. J. Błaszczuk) z zaznaczonymi miejscami wiercen geologicznych (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 8. Przekrój geologiczny przez grodzisko w Starym Folwarku, st. 1. 1 – piasek różnoziarnisty, 2 – glina piaszczysta, 3 – piasek gliniasty (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

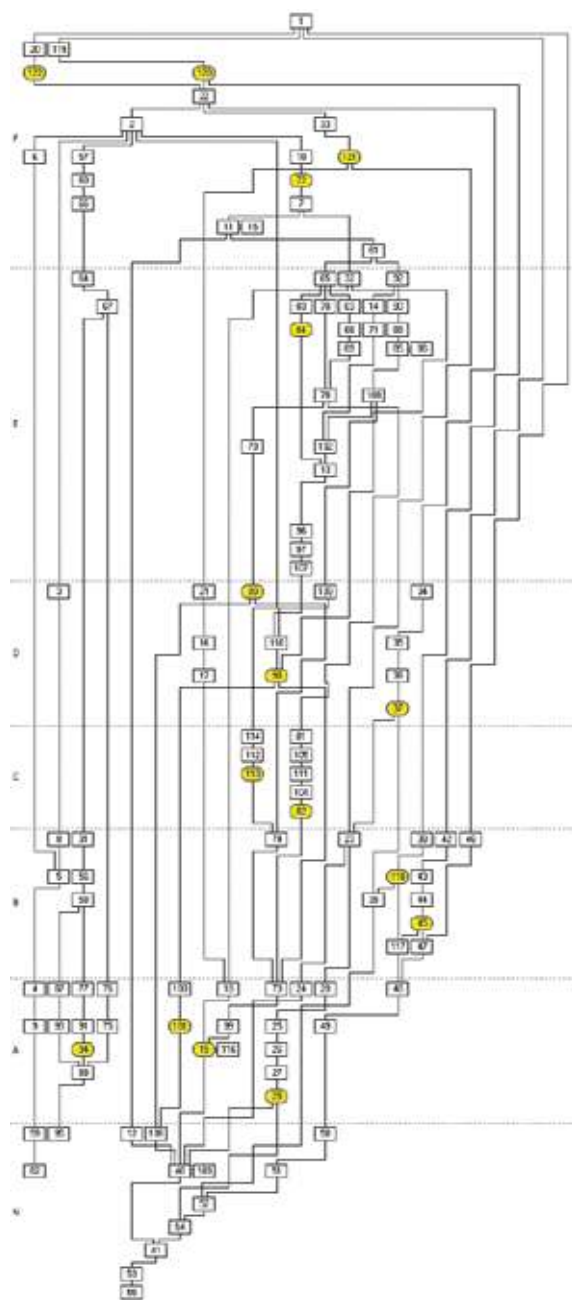

Ryc. 9. Mapa sytuacyjno-wysokościowa grodziska w Starym Folwarku, st. 1 z zaznaczonymi wykopami badawczymi (na podstawie pomiarów J. Błaszczyka, oprac. R. Solecki)

przemieszane, piaszczysto-żwirowe warstwy ziemi 25, 26 i 27. W wypełniskach tego obiektu nie znaleziono żadnej ceramiki naczyniowej. Być może jednocześnie z tym rowem jest wycięcie jego północnej krawędzi tworzące stopień. W nim, przykrywając częściowo wspomniane wcześniej wypełniska, zalegała na długości 1 m warstwa piaszczysto-żwirowa 29. W rejonie dolnych partii stoku rozciągała się rozległa, długości ponad 10 m, oraz stosunkowo gruba, do 0,65 m, warstwa zglinionej ziemi 48, która z dużym prawdopodobieństwem mogła być jednocześnie z wykopaniem obu opisywanych rowów. W obrębie tej warstwy znaleziono 10 małych fragmentów ceramiki (tabl. 3:6–8).

Faza B

Kolejną fazę użytkowania grodu lub etap przebudowy jego konstrukcji stokowych i krawędziowych stanowią nawarstwienia stokowe oraz wypełniska omawia-

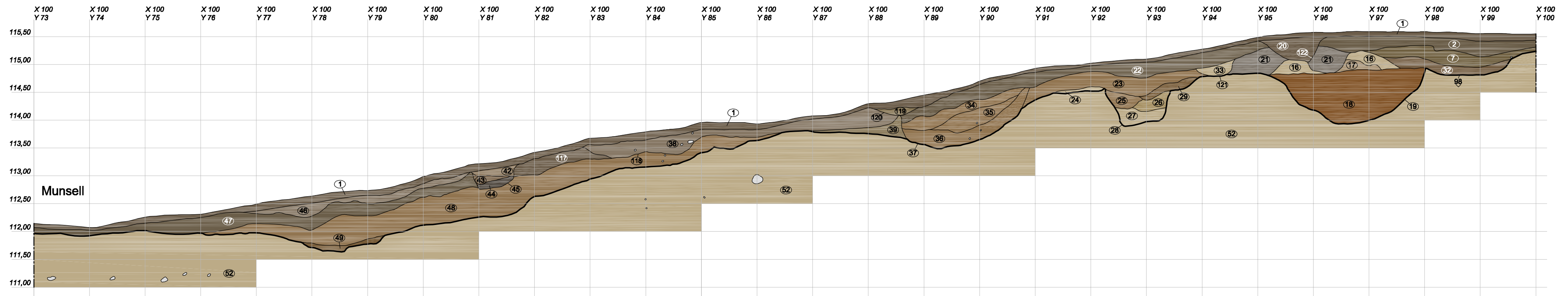
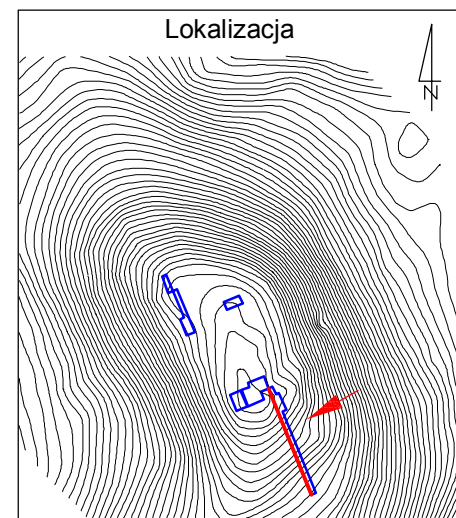
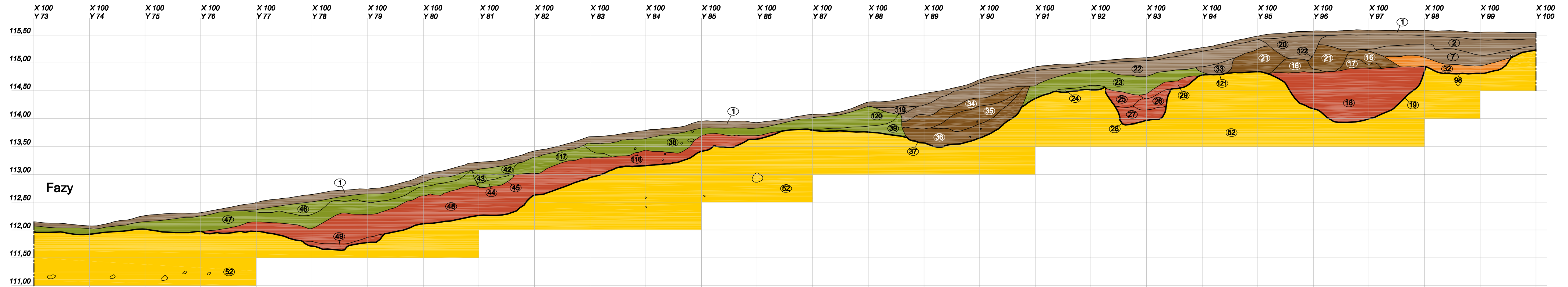

Ryc. 10. Stary Folwark, st. 1. Diagram relacji stratygraficznych (oprac. D. Wach)

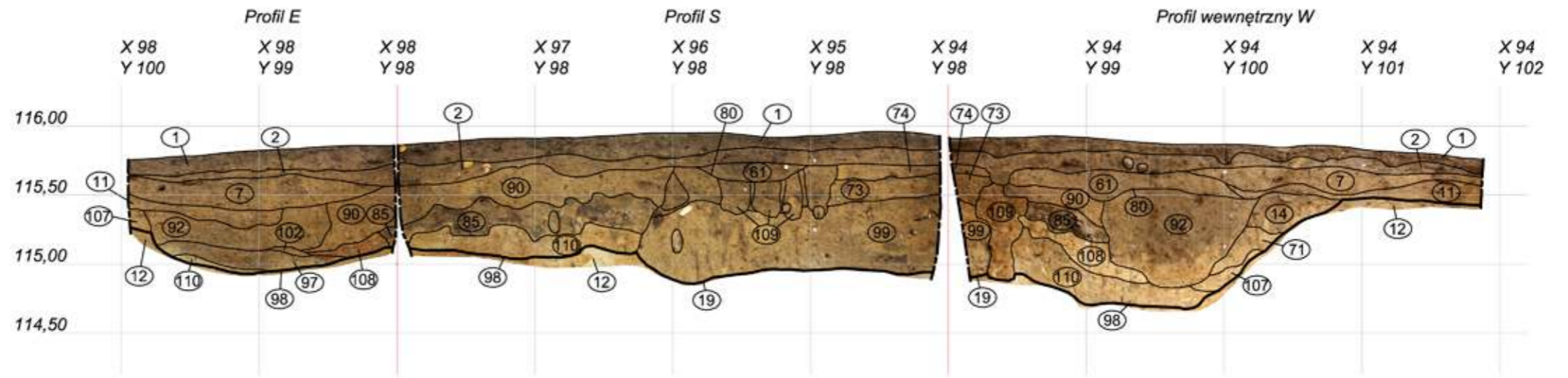
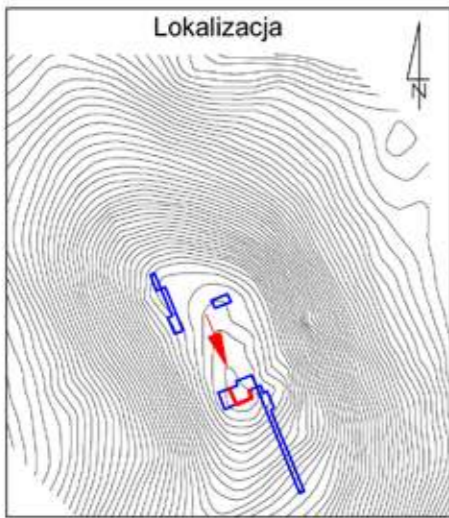
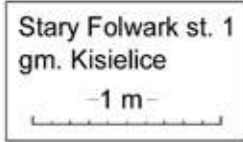
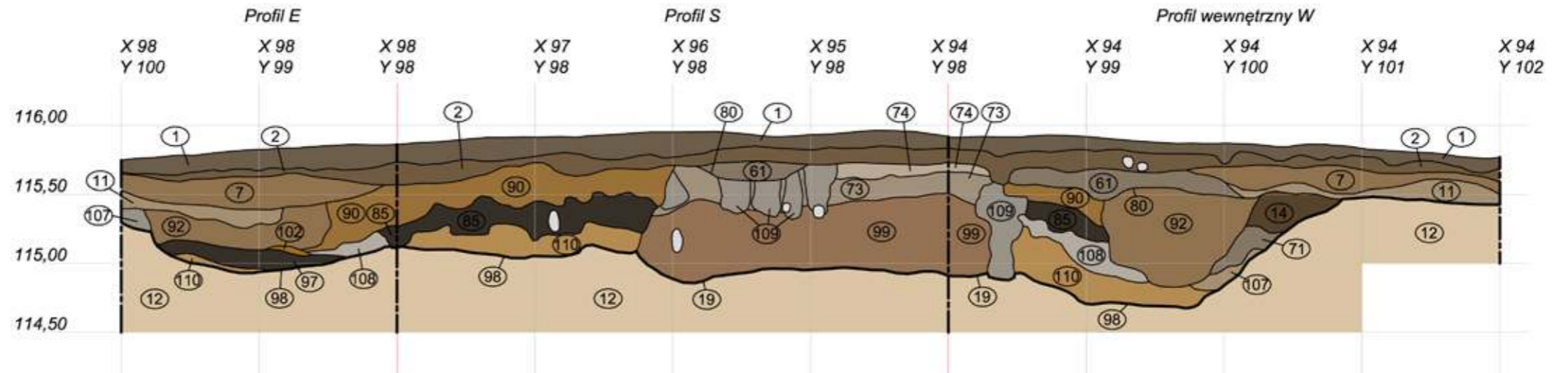
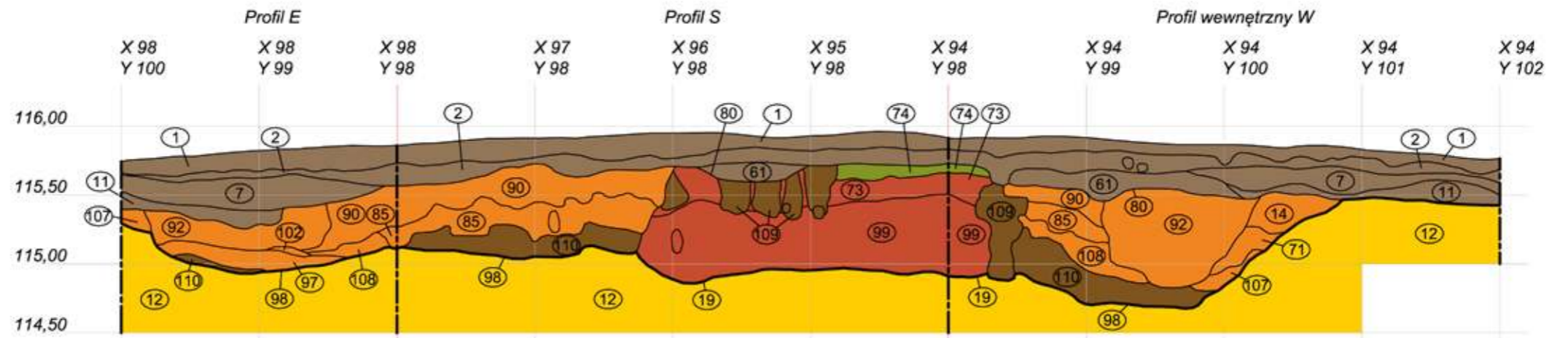
nych wyżej rowów. Na obszarze wykopu 1, pomiędzy warstwą 48 a rowem 28 gliniasty calec 52 miał na odcinku około 3 m niemal horyzontalny przebieg. Ponad nim zalegała zakumulowana lub usypana celowo piaszczysto-żwirowa warstwa 39. Razem z podobną w charakterze warstwą 23, leżącą ponad i poza (w dół i górę stoku) wypełniskami mniejszego rowu 28, może być ona reliktem prac i akumulacji materiału po zasypaniu obu starszych rowów. Może z tego samego czasu pochodzą piaszczyste i piaszczysto-gliniaste warstwy: warstwa 117 w środkowej partii stoku oraz

Stary Folwark st. 1
gm. Kiselice
-1 m-

- Faza F
- Faza E
- Faza D
- Faza C
- Faza B
- Faza A
- Warstwy naturalne

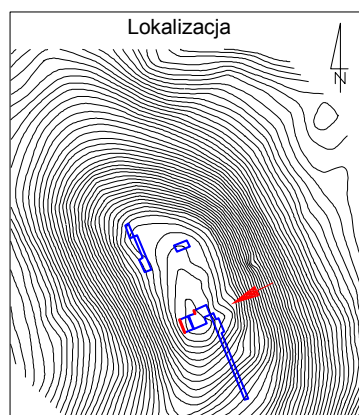
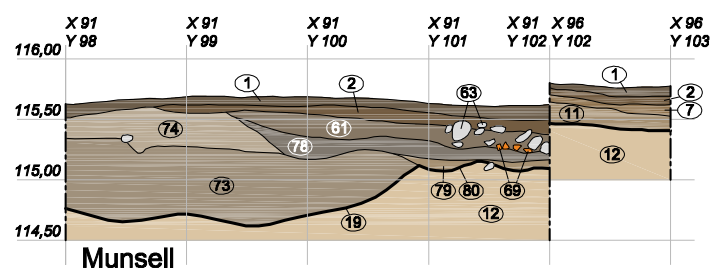
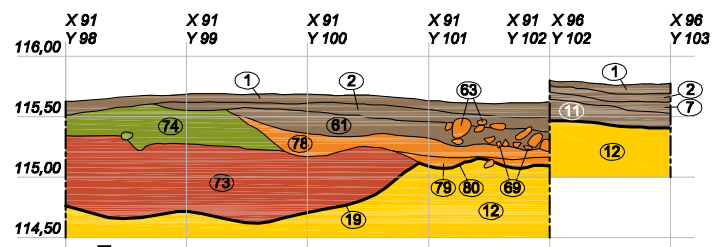
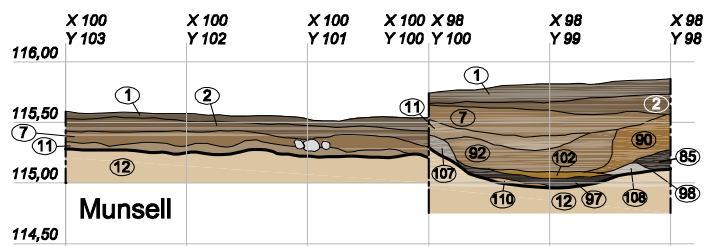
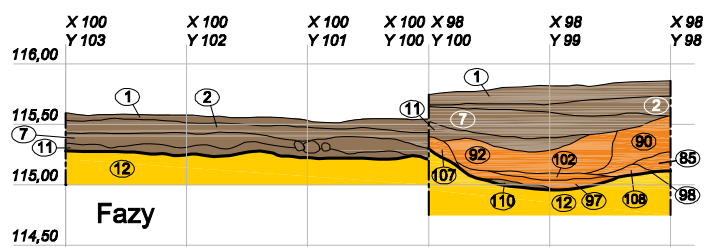
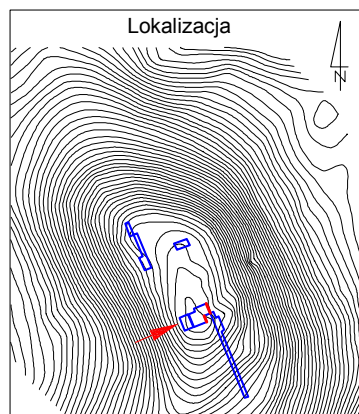

Ryc. 11. Stary Folwark, st. 1. Stratygrafia nawarstwień południowego stoku grodziska widoczna w ścianie zachodniej wykopu 1 (oprac. R. Solecki i D. Wach)

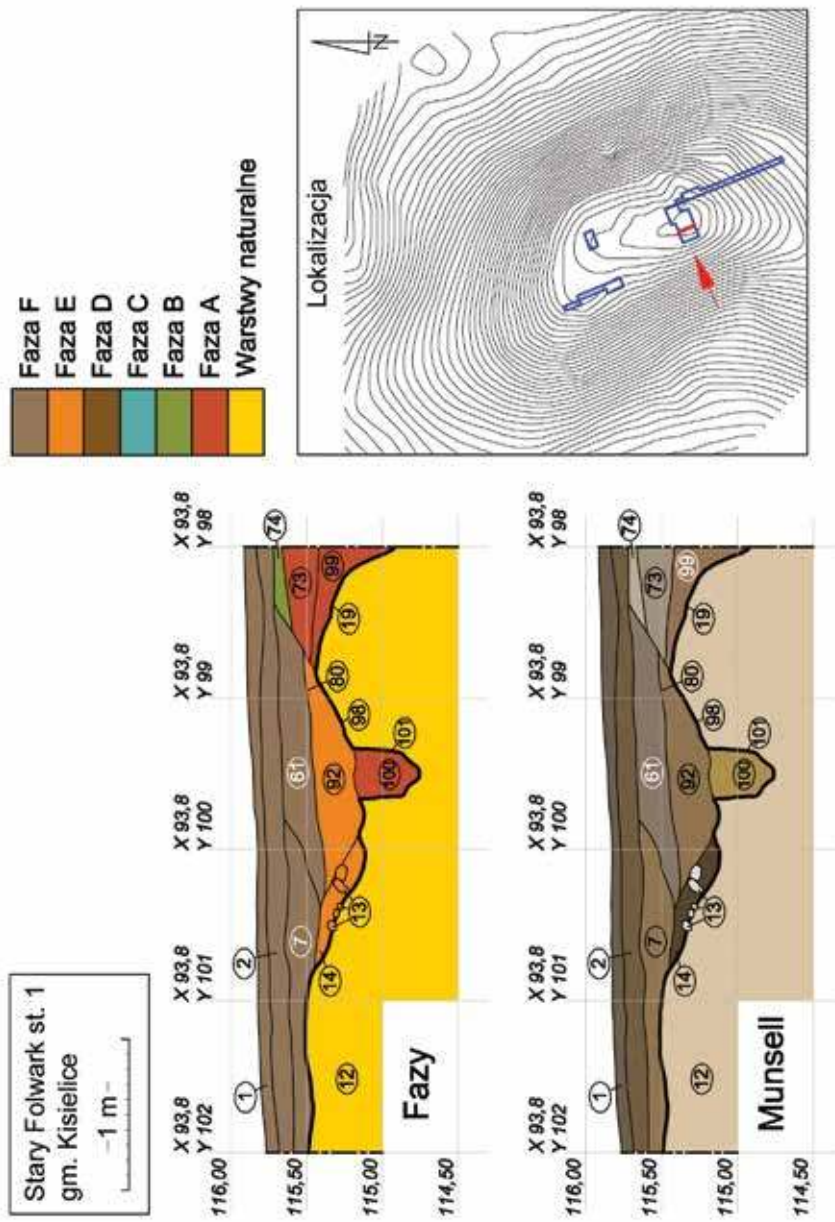
Ryc. 12. Stary Folwark, st. 1. Stratygrafia majdanu w strefie przykrawędniej grodziska widoczna w ścianach wykopu 3 (oprac. R. Solecki i D. Wach)

Stary Folwark st. 1
gm. Kisielice
-1 m-

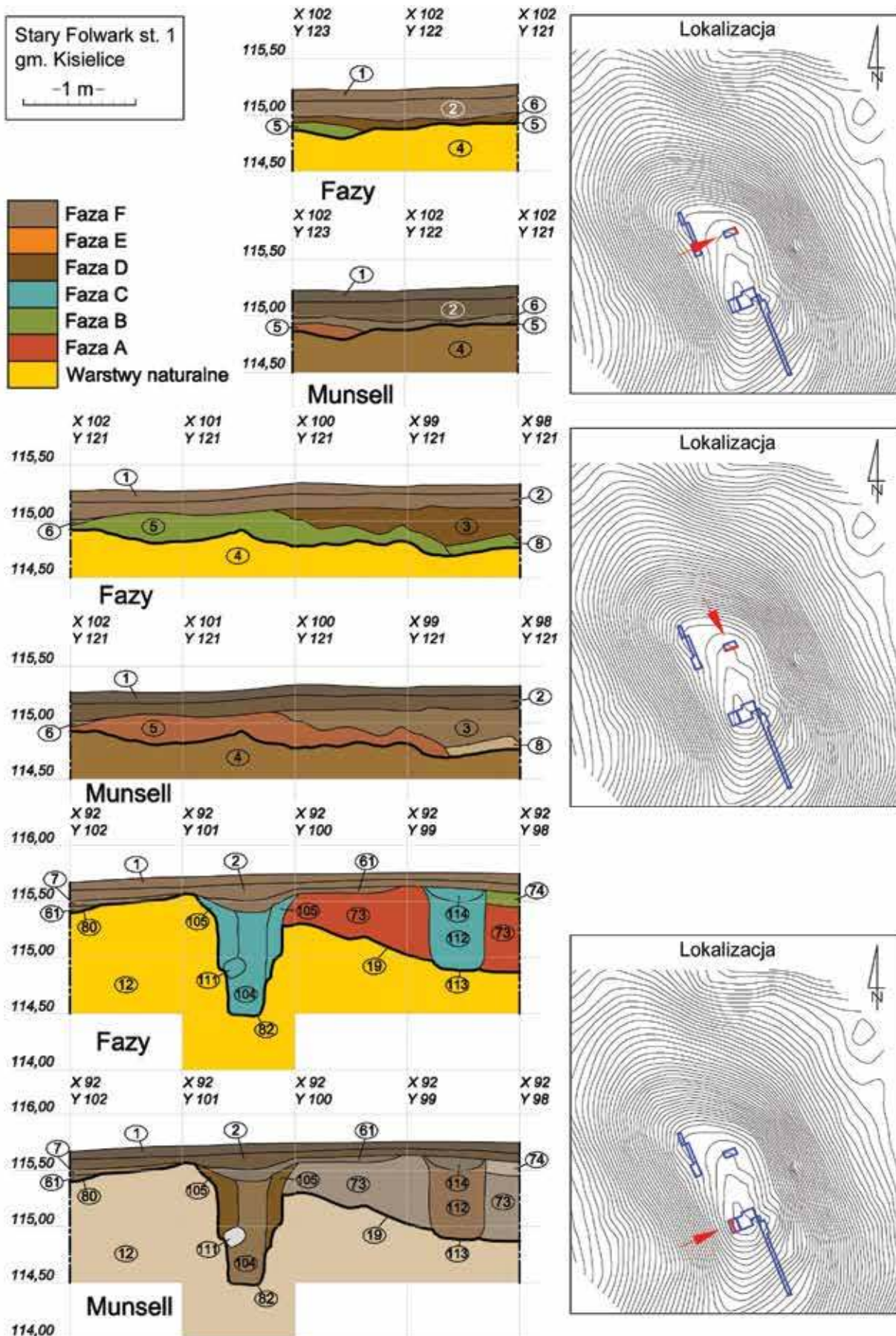

Ryc. 13. Stary Folwark, st. 1. Stratygrafia majdanu grodziska widoczna w ścianach wschodnich wykopu 3 (oprac. R. Solecki i D. Wach)

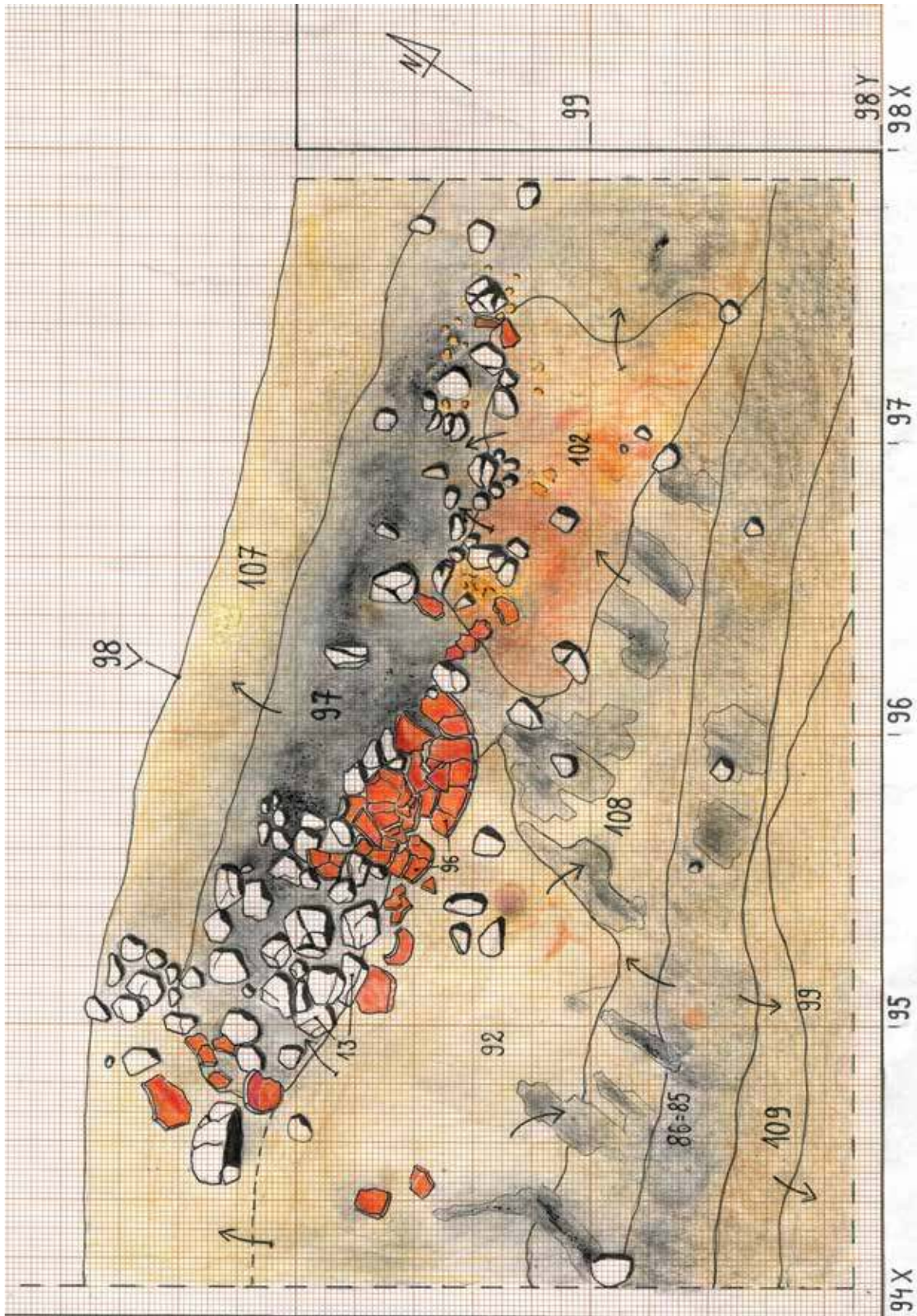

Ryc. 14. Stary Folwark, st. 1. Stratygrafia majdanu w strefie przykrawędnej grodziska widoczna w ścianie zachodniej świadka wewnętrzznego w wykopie 3 (oprac. R. Solecki i D. Wach)

Ryc. 15. Stary Folwark, st. 1. Stratygrafia majdanu grodziska widoczna w ścianach wykopu 2 oraz strefy przykrawędnej widoczna w ścianie zachodniej świadka wewnętrznego w wykopie 3 (oprac. R. Solecki i D. Wach)

Ryc. 16. Stary Folwark, st. 1. Rów 98 z warstwami spalenizny 97, skupiskiem ceramiki 96 i warstwą kamieni 13 (rysunek polowy D. Wacha)

Tabela 1. Stary Folwark, st. 1. Badania w roku 2014. Katalog warstw i obiektów oraz ich zależności stratygraficznych (oprac. D. Wach)

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
						Znajduje się pod	Znajduje się nad	
1	-	1, 2, 3, 4	Całe stanowisko	Humus leśny, ściółkowy	10YR 4/2	-	2	F
2	-	1, 2, 3, 4	Całe stanowisko	Warstwa piaszczysta leżąca tuż pod humusem 1 na całym badanym obszarze stanowiska (poza południowym stokiem grodziska, gdzie odpowiada jej może warstwa 22); miąższość 0,1–0,3 m	10YR 4/3, 4/1	22, 1	7	F
3	-	2	X=98–100; Y=121–123	Piaszczysta warstwa; miąższości do 0,25 m	10YR 5/4	2	8, 5	D
4	-	2	X=98–100,5; Y=121–123	Warstwa gliny, bardzo podobna do wyżej leżącej gliny 5; calcowa ale o stropie prawdopodobnie zniekształconym przez działalność ludzką	10YR 5/6	5,8	9	A
5	-	2	X=98,6–101,75; Y=121–123	Warstwa gliny leżącej na niemal całym obszarze wykopu 2; do 0,28 m miąższości; jednolita, sprawiająca wrażenie calcowej ale znaleziono w niej fragmenty ceramiki; jej strop opadał ku zachodowi	2,5YR 5/8	6, 8	9, 4	B
6	-	2	X=101,1–102; Y=121–123	Cienka (do 0,1 m miąższości) warstwa sypkiej, piaszczystej ziemi, leżąca we wschodniej partii wykopu 2	10YR 5/3	2	5, 9	D
7	-	1, 3	X=91,4–101; Y=97–103	Warstwa z młodszych faz grodziska; znajdowała się w przykrawędnej południowej partii grodziska; warstwa dość jednorodnej, piaszczystej i piaszczysto-pylastej ziemi z drobnymi żwirkami i kamykami; miąższość 0,1–0,3 m	10YR 5/4	2, 72	11, 32	F
8	-	2	X=98–100,19; Y=121–123	Jasna, piaszczysta warstwa z zachodniej części wykopu 2; miąższość do 0,15 m	10YR 7/4	3	8,5	B
9	-	2	X=100,05–102; Y=121–123	Warstwa calcowej gliny, ze stropem tworzącym jedną powierzchnię z połażowanym stropem warstwy gliny 4, pod którą wchodzi opadając stopniowo w dół; na stropie obydwu tych warstw znaleziono fragmenty ceramiki co sugeruje, że tworzyły powierzchnię, po której chodzili ludzie	2,5YR 4/6; 5Y 4/2	4,5	59, 62	A
10	72	3	X=95–97; Y=99,1–101	Wypełnisko płytkiego obiektu 72, z obszaru nad wypełniskami górnymi rowu 98; piaszczysta i pylasto-piaszczysta ziemia z drobinami węgla drzewnych (prawdopodobnie pochodzących z niżej leżących, przepalonych wypełnisk 14 i 71 rowu 98	2,5Y 4/2	2	72	F
11=15	-	3	X=91,4–101; Y=97–103	Warstwa z młodszych faz istnienia grodziska; warstwa dość jednorodnej, piaszczystej i ilasto-piaszczystej ziemi; miąższość 0,1–0,2 m	10YR 6/3	7	92, 61	F
12	-	3	X=94–99,6; Y=100–103	Gliniasto-żwirowa warstwa calcowa z przykrawędnej południowej partii grodziska; miąższość ok. 0,1 m; tworzyła nieregularne, lokalne wyniesienia, pomiędzy którymi leżała wyższa warstwa piaszczysta 11=15	10YR 4/2; 2,5Y 5/3	11	40=103	calec
13	98	3	X=94,01–97,8; Y=98,6–100,6	Jedno z wypełnisk rowu 98 z przykrawędnej południowej partii grodziska; nieregularna warstwa kamieni leżących na dnie i na stoku rowu 98; widoczna w pasie 4 m; na stoku rowu przykryta była warstwami przepalanej ziemi 14 i 71, zaś w obrębie dna i częściowo stoku rowu – polepą 102 i popiołami 108 oraz warstwą 92; warstwy te wypełniały też przestrzenie między kamieniami; leżała natomiast na spaleniznach 97 oraz nad i między warstwą fragmentów naczyń ceramicznych 97 oraz na warstwie 107; kamienie miały śr. 5–30 cm; nie były spękane		102, 14, 71	96	E
14	98	3	X=94,01–97,8; Y=98,6–100,6	Jedno z wypełnisk rowu 98 z przykrawędnej południowej partii grodziska; warstwa (czy raczej kompleks warstewek naprzemiennych z jaśniejszymi warstewkami popiołowymi) zbitej ziemi leżącej na stoku rowu 98; widoczna w pasie 4 m; w jej obrębie znajdowały się drobinny węgla drzewnych oraz małe grudki polepy; na stoku rowu przykryta była warstwą ziemi 92, leżała na podobnej lecz bardziej jednolitej i wysyczonej drobinami węgla drzewnych ziemi 71 oraz nad i między kamieniami 13	10YR 3/3	92	71, 13	E
16	-	1	X=100–102; Y=95,2–96,2 i 96,6–97,54	Pozostałości spalonych konstrukcji drewnianych z późnej fazy użytkowania grodziska; warstwa jasnego, przepalonego piasku i popiołów z drobnym żwirkiem oraz rdzawymi, żyłkowatymi, gliniastymi wtrętami; tworzyła w przekroju wysoki na 0,4 m wał przedzielony warstwą 21; być może pozostałości dwóch linii słupów oddalonych od siebie o ok. 0,8 m, które uległy spaleni i utworzyły dwa bliźniacze wałki popiołów, o dł. 0,8–1,1 m	2,5Y 7/3; 10YR 5/4	21	17	D
17	-	1	X=100–102; Y=96,5–97	Mała, lokalna warstwa zbitej ziemi; miąższości do 0,2 m; widoczna na odcinku 0,5 m	2,5YR 3/4; 5YR 4/4	16	18	D

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
						Znajduje się pod	Znajduje się nad	
18	19	1	X=100-102; Y=95,2-98,4	Wypełnisko fosi 19 ze starszej fazy użytkowania grodziska; jednolita warstwa tłustej gliny z niewielką domieszką drobnych kamyków oraz białymi wytrąceniami węgla wapnia; miąższość do 0,95 m	7,5YR 4/6	17, 16, 32	19	A
19=116	-	1, 3	X=91-100; Y=95,2-98,4	Duża fosa ze starszej fazy użytkowania grodziska; w przekroju kształt nieckowaty, szer. 2,8 m, gł. 0,95 m; jej kontynuacja na obszarze wykopu 3 niemal całkowicie została zniszczona przez późniejszy rów 98; piaszczysto-gliniasto-żwirowe zmieszane warstwy 73 i 99 leżące na południe od tego rowu i przez niego niszczone są zapewne wypełniskami kontynuacji starszej fosi, która w wykopie 3 oznaczona została numerem 116		18	40=103	A
20	122	1	X=100-100,65; Y=95-96,2	Bezpośrednio podhumusowe wypełnisko późnego wkopu bądź śladu po drzewie 122; syпки piasek o miąższości do 0,5 m	10YR 4/2	1	122, 2, 22, 21, 16	F
21	-	1	X=100-102; Y=94,6-95,55	Gruba do 0,6 m warstwa sypkiej ziemi z drobnym żwirkiem oraz drobinami węgla drzewnych, a w spągu z domieszką popiołu; prawdopodobnie pozostałość przedpola spalonej konstrukcji drewnianej z młodszej fazy grodziska	10YR 5/3; 10YR 5/1	121, 22	16	D
22	-	1	X=100-102; Y=88,6-95,18	Bezpośrednio podhumusowa warstwa z południowego stoku grodziska; syпка ziemia z niewielką domieszką drobnego żwirku; zapewne odpowiada niżej położonej na stoku warstwie 2, od której oddzielona jest jedynie obiektem 122; obserwowalna na odcinku 6,5 m; do 0,3 m miąższości	2,5Y 4/2	120, 122, 1	33,34	F
23	-	1	X=100-101; Y=90,8-94,1	Warstwa z południowego stoku grodziska; widoczna na odcinku 6,5 m; twarda ziemia z dużą domieszką żwirku i małą węgielków drzewnych; miąższość do 0,3 m	10YR 5/4	37, 121, 22	24, 29, 25	B
24	-	1	X=100-101; Y=91,35-92,25	Plat ziemi z południowego stoku grodziska; widoczny na odcinku 0,85 m; do 0,1 m miąższości; bardzo syпки, pylasty, przepalony piasek z domieszką żwirku	10YR 6/4; 2,5Y 7/3	23	40=103	A
25	28	1	X=100-101; Y=92,25-92,98	Jedno z górnych wypełnisk fosi 28 z południowego zbocza grodziska (ze starszej fazy użytkowania grodziska); warstwa gliny widoczna na odcinku 0,73 m; do 0,3 m miąższości	10YR 5/4	29, 23	26	A
26	28	1	X=100-101; Y=92,78-93,42	Jedno z górnych wypełnisk fosi 28 z południowego zbocza grodziska (ze starszej fazy użytkowania grodziska); widoczne na odcinku 0,64 m; piasek z domieszką żwirku, do 0,28 m miąższości	10YR 6/4	25, 29	27	A
27	28	1	X=100-101; Y=92,46-93,37	Dolne wypełnisko fosi 28 z południowego zbocza grodziska (ze starszej fazy użytkowania grodziska); widoczne na odcinku 0,91 m; do 0,32 m miąższości; bardzo zbity piasek i piasek z gliną z domieszką żwirku, przepalonych piasku, węgielków drzewnych i wytęczeniami węglanowymi	7,5YR 4/2	25, 26	28	A
28	-	1	X=100-101; Y=92,24-93,6	Fosa z południowego zbocza grodziska (ze starszej fazy użytkowania grodziska) - ok. 3 m w dół od jego krawędzi; widoczna na odcinku 1,36 m; do 0,7 m głębokości; wkopana w gliniaste, calcowe podłoże 40=103 Wypełniskami były piaszczysto gliniaste warstwy: 27, 26, 25 i 29; jednoczasowa z leżącą od niej o 1,8 m w górę stoku większą fosą 19		27	40=103	A
29	-	1	X=100-101; Y=92,9-93,9	Jedno z górnych wypełnisk fosi 28 z południowego zbocza grodziska (ze starszej fazy użytkowania grodziska) lub zsuw na jej stropowe wypełniska; widoczne na odcinku 1 m; miąższość 0,1-0,18 m; piasek z domieszką żwirku	10YR 4/2	23	25, 26	A
31	-	4	X=88-89; Y=123-129,7	Warstwa z północno-zachodniej części grodziska (strefy krawędzowej); obserwowalna na odcinku 6,7 m w wykopie o szer. 1 m; miąższość od 0,05 do 0,3 m; ziemia piaszczysta z nielicznymi drobnymi skupiskami węgielków drzewnych w całej objętości	2,5Y 6/3; 10YR 5/3	67, 60, 2	56, 58	B
32	98	1	X=100-101; Y=97,27-99,8	Dolne wypełnisko fosi 98 z południowej krawędzi grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska); widoczne na odcinku 1,53 m; do 0,2 m miąższości; syпка ziemia z domieszką żwirku, węgielków drzewnych i grudek polepy; może odpowiadać dolnym wypełniskom (107) kontynuacji tej fosi w wykopie 3	10YR 4/3	7	98	E
33	121	1	X=100-100,35 Y=93,9-94,6	Wypełnisko obiektu 121 z południowej krawędzi grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska); przepalony piasek z warstwą popiołu przy dnie obiektu i z domieszką żwirku; widoczne na odcinku 0,7 m; do 0,23 m miąższości	2,5Y 7/3	22	121	F

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
						Znajduje się pod	Znajduje się nad	
34	37	1	X=100-101; Y=88,6-90,9	Górne wypełnisko fosy 37 z południowego zbocza grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska); widoczne na odcinku 2,3 m; do 0,25 m miąższości; twardy piasek z dużą domieszką żwirku oraz drobinami polepy	10YR 5/6	22	35	D
35	37	1	X=100-101; Y89,1-90,7	Jedno z górnych wypełnisł fosy 37 z południowego zbocza grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska); widoczne na odcinku 1,6 m; do 0,35 m miąższości; twardy piasek z dużą domieszką żwirku oraz nielicznymi drobinami węgla drzewnych	10YR 5/4	34	36	D
36	37	1	X=100-101; Y=89,1-90,7	Najniższe wypełnisko fosy 37 z południowego zbocza grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska); widoczne na odcinku 1,6 m; do 0,35 m miąższości; twardy piasek z domieszką żwirku oraz nielicznymi drobinami węgla drzewnych	10YR 5/4; 10YR 4/1	35	37	D
37	-	1	X=100-101; Y=88,6-90,96	Fosa z południowego zbocza grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska) – ok. 1,3 m w dół od starszej fosy 28; widoczna na odcinku 2,36 m, do 0,6 m głębokości; wkopana była w warstwę 23 i 39; wypełniskami były piaszczyste warstwy 36, 35, 34 i podhumusowa warstwa 22; fosa ta może być jednoczasowa z leżącą od niej o 6 m w górę stoku fosą 98		36	23, 39	D
38	118	1	X=100-101; Y=82,85-88,6	Warstwa ze środkowej partii południowego stoku grodziska; wypełnisko rozległego zagłębienia bądź płytkiego obiektu 118; widoczna na odcinku 5,75 m; do 0,38 m miąższości; warstwa sypkiego, zglinioneo miejscami piasku	10YR 5/2	120, 1	118	B
39	-	1	X=100-101; Y=87-88,7	Warstwa z górnej partii południowego stoku grodziska; widoczna na odcinku 1,7 m; sypka, piaszczysta ziemia z domieszką żwirków; do 0,4 m miąższości; od północy zniszczona przez fosę 37, a od południa przez zagłębienie 118	2,5Y 5/3	37, 118	52	B
40=103	-	1, 3	X=94-101; Y=90,60-103	Warstwy calcowej gliny w krawędzowej części południowej partii grodziska; w strop tej gliny wkopane były starsze fosy 37 i 19 oraz częściowo młodsza 98	7,5YR 4/4	24, 21	41, 53	calec
41	-	1	X=94-102; Y=90,60-103	Kompleks naprzemiennie leżących warstw calcowej gliny w górnej części południowego stoku i krawędzi grodziska	10YR 5/4; 5YR 4/2; 5Y 4/2	40=103	53	calec
42	45	1	X=100-100,45; Y=80,9-81,7	Górne wypełnisko obiektu 45 ze środkowej partii południowego stoku grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska); sypki piasek widoczny na odcinku 0,8 m; do 0,15 m miąższości	10YR 5/3	1	43	B
43	45	1	X=100-100,45; Y=80,9-81,55	Drugie od dołu wypełnisko obiektu 45 ze środkowej partii południowego stoku grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska); zbity piasek, widoczny na odcinku 0,65 m; do 0,2 m miąższości	10YR 4/3	42	44	B
44	45	1	X=100-100,45; Y=80,96-81,66	Najniższe wypełnisko obiektu 45 ze środkowej partii południowego stoku grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska); sypki piasek, widoczny na odcinku 0,7 m; 0,14 m miąższości	10YR 4/3	43	45	B
45	-	1	X=100-100,45; Y=80,9-81,7	Obiekt ze środkowej partii południowego stoku grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska lub późniejszy); wypełniskami były piaszczyste warstwy 42, 43 i 44; widoczny na odcinku 0,8 m; do 0,32 m głębokości, płaskie dno zgodne z kierunkiem spadku stoku; strome ściany boczne		44	47, 117	B
46	-	1	X=100-101; Y=76,7-80,85	Bezpośrednio podhumusowa warstwa z dolnej partii południowego stoku grodziska; widoczna na odcinku 4,15 m; piaszczysta, sypka ziemia; miąższość do 0,28 m	10YR 5/2	1	47	B
47	-	1	X=100-101; Y=72,8-80,95	Warstwa z dolnej partii południowego stoku grodziska; widoczna na odcinku 8,15 m; do 0,3 m miąższości; zbita, piaszczysto-gliniasta ziemia; być może jest kontynuacją warstwy 117	2,5Y 4/2	45, 46	48	B
48	-	1	X=100-101; Y=76-86,4	Warstwa z dolnej partii południowego stoku grodziska; widoczna na odcinku 10,4 m; do 0,65 m miąższości; zgliniąta, mocno zbita ziemia	2,5Y 4/2	47	49	A
49	-	1	X=100-101; Y=77,8-79,3	Warstwa z dolnej partii południowego stoku grodziska; widoczna na odcinku 1,5 m; do 0,1 m miąższości; twarda, zbita gliniasta ziemia z drobinami węgielków drzewnych	10YR 5/3	48	50, 52	A
50	-	1	X=100-101; Y=72,7-78,1	Calec piaszczysty z dolnej części zbocza grodziska; widoczny na odcinku 5,4 m; do 0,38 m miąższości; sypki piasek	10YR 5/3	49, 48	51	calec
51	-	1	X=100-101; Y=72,7-77,1	Calec piaszczysty z dolnej części zbocza grodziska; widoczny na odcinku 4,4 m; do 0,4 m miąższości; sypki piasek	2,5Y 7/3	50	52	calec

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
						Znajduje się pod	Znajduje się nad	
52	-	1	X=100-101; Y=72,7-90,3	Calec gliniasty z dolnej i środkowej części zbocza grodziska; widoczny na odcinku 17,6 m; do 0,8 m grubości; jednolita glina	2,5Y 7/3	50, 49, 48, 39	54	calec
53	-	1	X=100-102; Y=90,7-96,26	Calec piaszczysto-gliniasty górnej części zbocza grodziska; widoczny na odcinku 5,56 m; do 0,15 m grubości	7,5YR 4/2	28, 41	55	calec
54	-	1	X=100-101; Y=83,6-89,6	Calec; kompleks naprzemiennych, cienkich warstw piaszczystych i gliniastych w środkowej części zbocza grodziska; widoczny na odcinku 6 m; do 0,5 m grubości	7,5YR 4/2	28, 41	55	calec
55	-	1	X=100-102; Y=85,7-96,2	Calec; głęboko położony calec piaszczysty w środkowej i górnej części zbocza grodziska; widoczny na odcinku 10,5 m; co najmniej 0,5 m grubości	7,5YR 4/2	54	-	calec
56	-	4	X=87-89; Y=129,25-134	Warstwa z NW części grodziska (strefy blisko krawędziowej); obserwowalna na odcinku 4,75 m w pasie wykopu o szer. 2 m; miała miąższość do 0,25 m; ziemia ilasta	10YR 5/6 - 90%; 10YR 4/2 - 10%	31, 2	58	B
57	-	4	X=87,75-88,75; Y=122,1-122,90	Prawdopodobna pozostałość ogniska; płat ziemi popiołowej z NW części grodziska (strefy blisko krawędziowej); obserwowalna na odcinku 1 m w pasie wykopu o szer. 2 m; nieregularnie owalny w planie, śr. 0,8-1 m; piaszczysto-popiołowa ziemia z drobkami węgla drzewnych; do kilku cm miąższości	10YR 5/1; 10YR 2/1 (węgielki)	2	60	F
58	-	4	X=87-89; Y=122,65-130,7	Warstwa z NW części grodziska (strefy blisko krawędziowej); obserwowalna na odcinku 8,05 m w pasie wykopu o szer. do 2 m; miąższość do 0,1-0,15 m; ziemia ilasto-piaszczysta	10YR 5/63 - 90%; 10YR 4/2 - 10%	31, 56	77, 87, 88	B
59	-	2	X=100,9-102; Y=121-122,55	Skupisko / pas kamieni otoczkowych leżących pomiędzy calcowymi warstwami gliniastymi 9 i 62		9	62	calec
60	-	4	X=87-89; Y=119,15-123,2	Warstwa z NW części grodziska (strefy blisko krawędziowej); obserwowalna na odcinku 4,05 m w pasie wykopu o szer. do 2 m; miąższość do 0,25 m; kilkumetrowej średnicy owal lub okrąg ponad płytkim zagłębieniem terenu przy krawędzi grodziska; ziemia piaszczysta, pylasta z nielicznymi, niedużymi kamieniami w stropie; na jej stropie leżał płat przepalanej ziemi 57	2,5Y 5/3	57, 2	66, 64, 67,31	F
61	80	3	X=91-96; Y=98-102	Warstwa z przykrawędnej części grodziska; górne wypełnisko rozciągające się w formie nieregularnego pasa ponad niższymi wypełniskami płytkiego rowu 80, który może być kontynuacją silnie się wypływającego się w części środkowej wykopu 3 rowu 98, ponad którego górnymi wypełniskami także się rozciąga; twarda, piaszczysta, pylasta ziemia z wyraźną domieszką żwirków; ciągnęła się nieregularnym pasem o szer. ok. 1, 6 m; miała do 0,2 m miąższości; z jej stropu wystawały liczne nieduże kamienie 63, które przykrywała	10YR 5/2; 10YR 7/3	11=15, 7	63, 65, 92, 90, 74	F
62	-	2	X=100,88-102; Y=121-123	Calec; warstwy gliny w północnej części grodziska	5Y 4/2	59	calec	calec
63	80	3	X=91-96; Y=98-102	Depozyt kamieni z płytkiego rowu 80; nieduże kamienie otoczkowe, śr. 5-15 cm, leżące na odcinku ok. 3 m i szer. 1-2 m		65, 61	68, 69, 74	E
64	-	4	X=87-88,3; Y=119,5-122,3	Warstwa z NW części grodziska z obszaru płytkiego zagłębienia terenu; miąższość 0,1-0,15 m; nieregularny owal o dł. ok. 3 m i szer. co najmniej 1,4 m; w jej obrębie znajdowały się licznych, łączące się ze sobą skupiska fragmentów ceramiki; część z nich ewidentnie pochodziła z naczyń rozbitych na miejscu; fragmenty te w większości zachowywały horyzontalny układ położenia, ale część tkwiła pod różnymi kątami w otaczającej warstwie; była to piaszczysta ziemia z licznymi śladami przepalenia i dużą domieszką węgla drzewnych	2,5Y 4/3; 10YR 2/1 (węgle)	66, 60	67, 88	E
65	80	3	X=91-96; Y=98-102	Depozyt ziemi gliniasto-żwirowej z przykrawędnej części grodziska; leżał w pasie wypełnisk płytkiego rowu 80, który może być kontynuacją silnie się wypływającego w części środkowej wykopu 3 rowu 98; nieregularnie owalny (śr. 1-1,4 m) płat ziemi ponad i pomiędzy kamieniami 63; do 0,2 m miąższości; jego spąg stanowiła przepalona ziemia	10YR 4/3	61	63, 70	E
66	-	4	X=87-88,3; Y=119,5-122,3	Warstwa z NW części grodziska, z obszaru płytkiego zagłębienia terenu; miąższość 0,1-0,17 m; w jej objętości znaleziono liczne fragmenty ceramiki; piaszczysto-ilasta, przemieszana, częściowo popiołowa ziemia z licznymi śladami przepalenia (ślady ewentualnych bierwion) i dużą domieszką węgla drzewnych	10YR 4/2; 10YR 2/1 (węgle); 2,5Y 6/4	60	64, 67, 76, 75, 88	F

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
						Znajduje się pod	Znajduje się nad	
67	-	4	X=87-88,3; Y=119,5-122,3	Warstwa spalenizn z NW części grodziska, z obszaru płytkiego zagłębienia terenu; miąższość 0,1-0,17 m; nieregularny owal lub pas o dł. ok. 4 m i szer. co najmniej 1,6 m; w jej stropie znajdowały się liczne, łączące się ze sobą skupiska fragmentów ceramiki 64; piaszczysta ziemia z licznymi śladami przepalenia (ślady ewentualnych bierwion) i dużą domieszką węgla drzewnych	10YR 4/2; 10YR 2/1 (węgle); 2,5Y 6/4	64, 66	88	E
68	80	3	X=91-92,6; Y=98,9-102	Niższy depozyt (druga warstwa) kamieni z płytkiego rowu 80, z przykrawędnej części grodziska; wypełnisko rowu rozciągające się w formie pasa; może odpowiadać kamieniom 13 z jego ewentualnej, głębszej kontynuacji, czyli rowu 98; nieduże, 5-15 cm śr., kamienie otoczkowe; w ich obrębie wyróżniało się skupisko, którego kształt sugeruje, że może być związane z zapadliskiem nad dołem posłupowym 82		65, 61	69, 78	E
69	80	3	X=91-92,6; Y=98,9-102	Skupisko/warstwa ceramiki; wypełnisko płytkiego rowu 80 z przykrawędnej części grodziska; depozyt płasko leżących fragmentów ceramiki (podobne do depozytu ceramiki 96 z rowu 98), zajmujące w zwarty sposób obszar o śr. ok. 0,6-0,9 m		68, 61	78	E
70	80	3	X=92,8-93,14; Y=99,96-100,14	Małe skupisko fragmentów ceramiki na skraju płata ziemi gliniasto-żwirowej 65 w przykrawędnej części grodziska		65, 61	78	E
71	98	3	X=94-98; Y=99,5-100,7	Wypełnisko stokowe rowu 98 z przykrawędziowej partii grodziska; warstwa przemieszanej, piaszczysto-żwirowej ziemi z dużą domieszką grudek polepy oraz fragmentami ceramiki; do 0,2 m miąższości; leżała pasem o szer. do 1,1 m i dł. 4 m na stoku rowu	10YR 5/2; 10YR 4/3; 10YR 6/1	14	102, 13, 96	E
72	-	3	X=94,9-97,6; Y=98,9-101,6	Obiekt z południowej przykrawędziowej partii grodziska, owalno-kwadratowy w planie; śr. do 2,7 m, gł. kilkanaście cm, łagodne ściany boczne i niemal płaskie dno; wypełniskiem była piaszczysta ziemia 10		10	7	F
73	19=116	3	X=91-98; Y=98-98,4	Wypełnisko górne starszej fosy 19=116; przemieszana ziemia piaszczysto-gliniasto-żwirowa z białymi wtrętami węgla wapnia; miąższość 0,2-0,8 m; wkopany w nią był młodszy rów 98 oraz dół posłupowy 113	10YR 6/2	74, 98, 113	99	A
74	-	3	X=91-94,8; Y=98-99,65	Warstwa z południowej przykrawędziowej partii grodziska; sypka, piaszczysto-pylasta ziemia; młodsza niż wypełniska starszej fosy 19=116, a starsza niż rów 98; miąższość do 0,3 m	10YR 7/2	80, 78, 61, 2	73	B
75	-	4	X=88,3-89; Y=119-121,86	Warstwa z NW części grodziska, z obszaru płytkiego zagłębienia terenu; miąższość do 0,35 m; piaszczysta, częściowo żwirowa ziemia	10YR 6/3; 10YR 6/2; 10YR 5/3	67, 64, 76	88	A
76	-	4	X=88,3-89; Y=119-121,86	Lokalna warstwa z NW części grodziska, z obszaru płytkiego zagłębienia terenu; depozyt owalnego lub okrągłego kształtu; miąższość do 0,15 m; jednorodna, ilasta ziemia	10YR 6/3; 10YR 6/2; 10YR 5/3	67, 64	75, 88	A
77	94	4	X=87,7-89; Y=122,75-123,92	Wypełnisko obiektu 94; podłużny depozyt piaszczysto-ilastej, częściowo przepalanej ziemi; w jego obrębie znajdowało się podłużne skupisko (91) dużych fragmentów ceramiki oraz kilku kamieni (o śr. 0,1 m); miąższość do 0,2 m	10YR 5/1; 10YR 6/3	58	91, 94	A
78	80	3	X=91-92,6; Y=98,9-102	Niższe wypełnisko z płytkiego rowu 80, z przykrawędnej części grodziska; może odpowiadać warstwowi spalenizny 97 z rowu 98; warstwa przepalanej, twardej ziemi z licznymi drobinami węgla drzewnych, leżąca w pasie o szer. ok. 0,8 m; ok. 0,1 m miąższości	10YR 5/1; 10YR 5/2; 10YR 2/1	69, 68	79, 74	E
79	80	3	X=91-91,6; Y=100,6-102	Najniższe wypełnisko płytkiego rowu 80 z przykrawędnej części grodziska; może odpowiadać warstwowi spalenizny 97 z rowu 98; warstwa przepalanej twardej ziemi z płatem polepy na stropie i płatami czarnej spalenizny; do kilkunastu cm miąższości	10YR 6/3; 10YR 2/1	78	80	E
80	-	3	X=91-91,6; Y=100,6-102	Płytki rów z przykrawędnej części grodziska; szer. ok. 2 m, dł. co najmniej 3 m, gł. ok. 0,4 m; nieregularne, pofałdowane dno; usytuowany dokładnie w linii przebiegu głębszego rowu 98, który w jego kierunku wyraźnie się wypłycał; sugerować to może, że obydwa rowy mogą być jednocześnie, za czym przemawia podobieństwo części ich wypełnisk; wypełniskami rowu 80 były: spalenizny 79, przepalona ziemia 78, skupisko ceramiki 69, pas kamieni niższych 68, kamienie wyższe 63, płat gliny 65 oraz warstwa 61		79, 78	73, 106	D
81	82	3	X=91-91,6; Y=100,6-102	Górne wypełnisko zagłębienia (zapadliska?) nad dużym dołem posłupowym 82 z przykrawędnej części grodziska; wypełniało zagłębienie w formie łagodnego w przekroju leja, o śr. ok. 1 m i gł. ok. 0,25 m, znajdującego się w obrębie pasa wypełnisk rowu 80; piaszczysta ziemia z drobinami węgla drzewnych	10YR 5/1	78	105, 111	C

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
						Znajduje się pod	Znajduje się nad	
82	-	3	X=91-91,6; Y=100,6-102	Duży dół posłupowy w przykrawędnej części grodziska; gł. 1,15 m, śr. 1 m w części górnej, 0,32 m w dolnej; wypełniskami były: warstwa 104 (w dole po słupie), kilka dużych kamieni 111, warstwa obsypki 105 oraz warstwa 81 (w leju zapadliskowym); usytuowany dokładnie w centrum pasa wypełnisk rowu 80	10YR 5/1	104	73	C
83	84	3	X=92,5-94; Y=99,9-100,7	Wypełnisko ewentualnego płytkiego zagłębienia 84 w obrębie górnych wypełnisk rowu 98; płat ziemi gliniastej, zbitej; podłużny, nieregularnie owalny kształt w planie stropu, o dł. co najmniej 1,2 m i szer. do 0,7 m; w spągu widoczne skupisko ceramiki 70; mógł być także kontynuacją warstwy 14 z wypełnisk stokowych rowu 98	10YR 3/3	84	84	E
84	-	3	X=92,5-94; Y=99,9-100,7	Ewentualne płytkie zagłębienie w dnie rowu 80 (z wypełniskiem gliniastym 83)		83	13	E
85=86	98	3	X=94-97,9; Y=98-99,3	Pas spalenizn i ślady pojedynczych spalonych belek; Ciągnęły się wzdłuż południowej granicy rowu 98, równoległe do jego stoku; szer. ok. 0,3 m, dł. 4 m, gr. 0,1-0,2 m; prawdopodobnie są to pozostałości spalonych konstrukcji ściany znajdującej się za południową granicą rowu 98; ich pozostałościami w wykopie 1 mogły być warstwy popiołów 16; w wykopie 3 ślady spalonych belek układają się prostopadle do osi rowu, tworząc równoległe do siebie pasy (szer. 0,1-0,2 i dł. 0,2-0,3 m); podobne ślady spalonych belek (89) widoczne były wyżej, w warstwie 90	10YR 2/1	90	108	E
87	93	4	X=88-89; Y=125,4-127,5	Wypełnisko obiektu 93; podłużny depozyt przepalanej ziemi z żyłkami i popiołowymi przebarwieniami; zawierał kilka przepalonych kamieni oraz kilka fragmentów ceramiki; miąższość do 0,2 m	10YR 4/2; 10YR 3/3; 10YR 6/2	58	93	A
88	-	4	X=87-89; Y=119-128	Warstwa z NW części grodziska; obserwowalna na odcinku 9 m w pasie wykopu o szer. do 2 m; miąższość do 0,2-0,3 m; ziemia piaszczysta	10YR 6/3; 10YR 3/3; 10YR 5/6	93, 94, 58	95	A
89	98	3	X=94-97,9; Y=98-99,2	Ślady pojedynczych spalonych belek; ciągnęły się wzdłuż południowej granicy rowu 98, prostopadle do jego stoku; do 0,1 m średnicy; kilka takich spalonych belek widocznych było w obrębie wypełniska 90 rowu 98; prawdopodobnie są to pozostałości spalonych konstrukcji	10YR 2/1	90	85=86	E
90	98	3	X=94-100; Y=98-99,2	Jedno z górnych wypełnisk rowu 98 z krawędziowej partii grodziska; warstwa przemieszanej ziemi gliniasto-piaszczysto-żwirowej; do 0,45 m miąższości; w jej objętości tkwiło prostopadle do osi rowu kilka spalonych elementów drewnianych 89 o dł. 0,1-0,4 m i szer. ok. 8 cm; w obrębie tej warstwy widoczne były także ślady większych spalonych elementów (109) o podobnej orientacji	10YR 5/6; 10YR 5/2	92, 61, 7, 2	85=86	E
91	94	4	X=87,9-89; Y=122,95-123,55	Niższe wypełnisko obiektu 94; podłużny depozyt licznych dużych płasko leżących fragmentów ceramiki oraz kilku kamieni (o śr. 0,1 m); miał co najmniej 1 m długości oraz ok. 0,5 m szer.		77	91, 94	A
92	98	3	X=94-100; Y=98-100,2	Jedno z górnych wypełnisk rowu 98 w krawędziowej partii grodziska; warstwa jednorodnej ziemi gliniastej z nielicznymi, małymi kamykami, fragmentami ceramiki i drobinami węgla drzewnych; do 0,55 m miąższości; zalegała wzdłuż osi rowu, szerokim na 1,1-1,3 m pasem	10YR 5/4	61, 11=15, 7	90, 14, 71, 102, 13, 96, 97	E
93	-	4	X=88-89; Y=125,4-127,5	Płytki obiekt z NW części grodziska; podłużny; co najmniej 1 m dł., 1,2 m szer. i do 0,2 m gł.; dno nieregularne, ściany boczne łagodnie rozchylone; wypełniskiem była przepalona piaszczysta ziemia 87 z kilkoma przepalonymi kamieniami oraz fragmentami ceramiki; miąższość do 0,2 m	10YR 4/2; 10YR 3/3; 10YR 6/2	87	88	A
94	-	4	X=87,9-89; Y=122,95-123,55	Nie duży obiekt w NW części grodziska na krawędzi płytkiego zagłębienia terenu; podłużny; jego wypełniskami były przepalona ziemia 77 oraz depozyt licznych, dużych, płasko leżących fragmentów ceramiki 91; co najmniej 1 m dł. oraz ok. 0,9 m szer.		91, 77	88	A
95	-	4	X=87-89; Y=119-134	Calec. Piaszczysty i piaszczysto-łysty calec z NW części grodziska (z jego wewnętrznego obszaru przykrawędziowego i krawędziowego) z wykopu 4		88	calec	calec
96	98	3	X=94,1-97,9; Y=99,2-100,48	Warstwa fragmentów ceramiki; jedno z niższych wypełnisk rowu 98; pokład ceramiki szer. 1 m, leżący na dnie i stoku rowu, na odcinku ponad 4 m, pod i między warstwą kamieni 13 oraz polepy 102 i popiołów 108, na i między spaleniznami 97	5YR 5/4	13, 102, 108,	97, 110	E

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
						Znajduje się pod	Znajduje się nad	
97	98	3	X=94-97,7; Y=98,4-100,3	Dolne wypełnisko rowu 98; pas przepalanej ziemi, wysyczonej drobinami węgla drzewnych, leżący na odcinku 4 m, na dnie i częściowo na obu zboczach rowu	10YR 2/1	96, 13, 102	107, 110	E
98	-	1, 3	X=94-101; Y=98-100,5	Głęboki rów w południowej krawędziorowej partii grodziska, przebiegający zgodnie z linią krawędzi grodziska; miał do 0,9 m gł., ok. 1, 8 m szer. i co najmniej 7 m dł.; wypłycał się w stronę W; być może jego kontynuacją był płytki rów 80 z wykopu 3, który sytuował się dokładnie w jego dłuższej osi; w obserwowanej części obiekt miał kolebkowy w przekroju kształt z łukowatym, średnio stromym stokiem północnym oraz stokiem południowym zamkniętym przez warstwę stojącą 109, która jest prawdopodobnie reliktem rzędu słupów drewnianych lub ściany, oddzielającej opisywany rów od ewentualnego wału usytuowanego na krawędzi grodziska; wypełniskami były: żwirowo-ilasta ziemia 110, warstwa gliny 107, warstwa spalenizn 97, warstwa ceramiki 96, warstwa kamieni 13, warstwa polepy 102, popioły 108 oraz ślady spalonych belek i pas spalenizny 85=86 (pozostałość obalonej ściany lub pomostu nad rowem), gliniasta warstwa 90 i gliniasto-piaszczysta ziemia 92		110, 107	103, 106	D
99	19=116	3	X=94-96,5; Y=98-98,4	Dolne wypełnisko starszej fosy 19=116 z południowej krawędziorowej partii grodziska; warstwa niejednorodnej, piaszczysto-żwirowej i piaszczysto-gliniastej ziemi, częściowo przepalanej - z domieszką popiołów; oddzielona była od wypełnisk młodszego rowu 98 warstwą stojącą 109, która jest zapewne reliktem spalonej (ślady spalenizny 85=86) drewnianej palisady stanowiącej północną granicę tego rowu; miała miąższość do 0,4 m	7,5YR 5/4; 2,5Y 6/1	73, 109	19=116	A
100	101	3	X=93,6-93,8; Y=99,35-99,7	Wypełnisko dołu posłupowego 101; piaszczysta, nieco tylko ciemniejsza od otoczenia ziemia	2,5Y 6/6	98	101	A
101	-	3	X=93,6-93,8; Y=99,35-99,7	Dół posłupowy w strefie przykrawędziorowej w południowej części grodziska; ok. 0,35 m śr. i co najmniej 0,4 m gł.; ściany niemal pionowe, dno zwężające się lekko; wypełniskiem była piaszczysta ziemia 100		100	calec	A
102	98	3	X=96,06-97,64; Y=98,3-100	Dolne wypełnisko rowu 98; nieregularnego kształtu depozyt przepalanej polepy i przeprażonej ziemi, leżący na odcinku 2 m na dnie i częściowo na obu zboczach rowu; miąższość do kilku cm	5YR 5/8	108, 71	13, 96, 97	E
104	82	3	X=91,75-91,9; Y=100,25-100,6	Wypełnisko śladu po słupie w dole posłupowym 82 usytuowanym w strefie przykrawędziorowej w południowej partii grodziska; piaszczysta, sypka ziemia z kilkoma dużymi kamieniami 111, które zapewne pierwotnie stanowiły obstawę słupa	10YR 5/4	111, 105, 81	82	C
105	82	3	X=91,40-92,05; Y=100,06-100,7	Wypełnisko dołu posłupowego 82 w strefie przykrawędziorowej w południowej partii grodziska; piaszczysta ziemia z drobnymi kamykami oraz dużymi kamieniami 111, które zapewne pierwotnie stanowiły obstawę słupa w dole	10YR 4/6	81	111, 104, 82	C
106	-	3	X=91-96,8; Y=100,5-103	Piaszczysty calec na północ od rowu 98	2,5Y 6/6; 10YR 8/3	11=15	40=103	calec
107	98	3	X=94-99,3; Y=99,7-100,75	Glinoasto-popiołowa warstwa stokowa w rowie 98, na jego północnym stoku i częściowo poza nim; miąższość do kilkunastu cm; ciągnęła się pasem o dł. ponad 5 m i szer. 1-1,3 m; ziemia gliniasta z domieszką popiołów i drobin węgla drzewnych	10YR 6/3; 10YR 6/1	97, 96	110	E
108	98	3	X=94-97,55; Y=98,5-99,4	Warstwa popiołów na południowym stoku rowu 98 i częściowo na jego dnie; miąższość do 0,2 m; ciągnęła się pasem o dł. ok. 3,5 m i szer. do 0,9 m; popiołowa ziemia z domieszką drobin węgla drzewnych	10YR 7/1	85=86	102, 109	E
109	98	3	X=94-96,2; Y=98,5-98,6	Warstwa stojąca - ograniczająca od południa wypełniska rowu 98; prawdopodobnie relikty palisady lub ściany drewnianej oddzielającej rów od ewentualnego wału na krawędzi grodziska; miąższość do 0,7 m; tworzyła w planie nieregularny pas ziemi piaszczystej i piaszczysto-popiołowej, o szer. 0,15-0,4 m i dł. ponad 2 m. W przekroju manifestowała się w postaci szarych, pionowych, równoległych do siebie pasm, o szer. ok. 0,15 cm i wys. do 0,3 m	10YR 6/3; 10YR 6/1	108, 85=86	110	D
110	98	3	X=94-98; Y=98,2-99,8	Najniższe wypełnisko rowu 98; miąższość do 0,3 m; tworzyła w planie nieregularny pas twardej, piaszczysto-żwirowej ziemi; ok. 1,5 m szer. i ponad 4 m dł.	10YR 6/6; 10YR 6/3	108, 107	98	D

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
						Znajduje się pod	Znajduje się nad	
111	82	3	X=91,45-92,0; Y=100,1-100,65	Kamienie w wypełniakach dołu posłupowego 82, które zapewne pierwotnie stanowiły obstawę / umocnienie słupa w dole; tkwiły na różnych głębokościach zarówno w obrębie warstwy obsypki 105, jak i wypełniaka 104 dołu po słupie		105, 81	104, 82	C
112	113	3	X=91,7-92,3; Y=98,3-98,8	Niższe wypełnisko połu posłupowego 113 w strefie krawędziowej połuniowej partii grodziska; jednorodna piaszczysta ziemia o miąższości 0,75 m	7,5YR 5/4	114	113	C
113	-	3	X=91,6-92,35; Y=98,25-98,9	Dół posłupowy w strefie krawędziowej południowej partii grodziska; 0,65 m śr., 0,9 m gł.; jego wypełniakami były; ziemia 112 oraz warstwa 114; dno obiektu było niemal płaskie, ściany boczne pionowe, rozchylające się minimalnie dopiero blisko stropu; obiekt bardzo podobny do leżącego 1,3 m na północ od niego dołu 82; obydwa mogły stanowić część jakiejś konstrukcji młodszej od starszej fosy 40=116, ale starszej od rowu 98		112	73	C
114	113	3	X=91,6-92,35; Y=98,25-98,9	Wypełnisko dołu posłupowego 113 w strefie krawędziowej południowej partii grodziska; przemieszana, piaszczysta ziemia o miąższości do 0,14 m	2,5Y 5/2	2	112	C
117	-	1	X=100-101; Y=81,66-83,5	Podhumusowa warstwa na południowym stoku grodziska; zбитy piasek o miąższości 0,3 m	10YR 4/2	45, 118, 1	48	B
118	-	1	X=100-101; Y=82,85-88,6	Rozległe zagłębienie bądź płytki obiekt w środkowej partii południowego stoku grodziska; widoczne na odcinku 5,75 m; do 0,38 m gł.; dno nieregularne, pofałdowane, wypływające się w górę stoku; wypełniakiem była warstwa sypkiego, zglinionego miejscami piasku 38.		38	39, 117	B
119	120	1	X=100-100,28; Y=88,05-88,95	Wypełnisko bardzo płytkiego obiektu z górnej partii południowego stoku grodziska (z jej młodszej fazy użytkowania lub całkiem współczesnego); widoczne na odcinku 0,9 m; sypki piasek; do 0,15 m miąższości	2,5Y 5/3	1	120	F
120	-	1	X=100-100,28; Y=88,05-88,95	Bardzo płytki obiekt w górnej partii południowego stoku grodziska (z jej młodszej fazy użytkowania lub całkiem współczesny); widoczny na odcinku 0,9 m; jego wypełniakiem był sypki piasek 119; miał do 0,15 m gł., łagodnie wklęsłe dno przy ogólnym, łagodnie nieckowatym kształcie przekroju		119	38, 22	F
121	-	1	X=100-100,35; Y=93,9-94,6	Obiekt na południowej krawędzi grodziska (z młodszej fazy użytkowania grodziska); widoczny na odcinku 0,7 m; jego wypełniakiem był przepalony piasek 33, z warstwą popiołu przy dnie obiektu i z domieszką żwirku; miał do 0,23 m gł., niemal płaskie dno przy ogólnym, nieckowatym kształcie przekroju	2,5Y 7/3	33	21, 23	F
122	122	1	X=100-100,65; Y=95-96,2	Późny wkop bądź ślad po drzewie; wypełniakiem był sypki piasek 20; obiekt miał gł. do 0,5 m; w przekroju kształt trapezoidalny z małym, niemal płaskim dnem i prostymi rozchylającymi się ścianami bocznymi		20	21, 16	F

warstwy zsuwiskowe 47 (niższa) i 46 (wyższa) leżące w jego dolnej części. Północna partia warstwy 117 zniszczona była przez rozległe (5,75 m długości i do 0,38 m głębokości) wycięcie w stoku 118, o nieregularnym przebiegu dna. Od północy niszczyło ono także warstwę 39. Wypełniakiem tego obiektu była warstwa szarobrazowego zglinionego piasku 38, w której odkryto jeden fragment bardzo źle zachowanej ceramiki naczyńowej. Równoczesowy wydaje się także, położony około 1,5 m w dół stoku, mały, około 0,8 m długości oraz 0,32 m głębokości, obiekt 45, który wypełniony był warstwami piasku 44, 43 i 42.

Faza C

W trudnym do zdefiniowania momencie, już po zastrzeżeniu starszego rowu 19=116, w zachodniej części

wykopu 3, w wypełniaku 73 tego rowu wkopane zostały dwa bliźniacze, odległe od siebie o 1,3 m, duże doły posłupowe (82 i 113). Usytuowane były one w linii prostopadłej do linii krawędzi grodziska. Miały proste, pionowe ściany, płaskie dna, oraz średnice do 1 m i głębokość 0,9-1,15 m. Jeden z nich wzmocniany był obstawą z dużych kamieni 111. Średnica słupów wynosiła około 0,3 m. W wypełniakach dołów posłupowych odnaleziono cztery drobne fragmenty ceramiki. Stratygraficznie sytuowały się między starszymi a młodszymi rowami, o czym świadczy fakt, że stropowe wypełnisko dołu 82 przykryte było wypełniakami rowu 80, a stropowe wypełnisko 114 dołu 113 przykryte było przez warstwę 74, która odpowiada czasowo przerwie między wykopaniem tych dołów a wykopaniem rowu 80.

Faza D

Kolejna faza odpowiada czasowo wykopaniu rowu 80, którego odpowiednikiem z obszaru stoku grodziska mógł być młodszy rów 37, wkopany w stropy opisanych wcześniej warstw 38, 39 i 23. Miał on 2,36 m szerokości i do 0,6 m głębokości. Jego wypełniskami były piaszczysto-żwirowe warstwy 36, 35 i 34. Z tego samego okresu pochodzą zalegające na zapełnionej już fosie 19=116, warstwa 17, depozyty popiołu 16, a także rozdzielająca je, leżąca na południe od nich, popiołowo-spaleniskowa warstwa 21. Wszystkie one tworzyły rodzaj nasypu, szerokiego na 3 m i niskiego, do 0,5 m wysokości. Nasyp ten jest zapewne pozostałością spalonych konstrukcji drewnianych, palisady – być może podwójnej, będącej przedpolem wykopanego tuż na północ od nich rowu 98, zidentyfikowanego w wykopie 3.

Rów 98 miał co najmniej 7 m długości i do 0,9 m głębokości. Od północy wkopany był w całkowite gliniaste (40=103) i piaszczyste (106) podłoże oraz w warstwę gliniasto-żwirową 12. Wypłycał się on ku zachodowi i ku wschodowi. Jego ścianę południową wyznaczała natomiast pionowa warstwa rozłożonego i spalonego drewna 109. Była ona zapewne pozostałością spalonej palisady, ślady której widoczne są w postaci pionowych ciemnych pasm w południowej ścianie wykopu 3. Pozostałości te były bądź śladami spalonych elementów ewentualnego pomostu nad omawianym rowem lub też spalonymi elementami moszczenia ewentualnego nasypu wału. Wyraźnie widoczne były tu także pozostałości spalonych belek 85=86, opadłe na południowy stok rowu 98. Dno tego rowu stanowiła jednorodna warstwa piaszczysto-żwirowa 110, w którą częściowo wkopano palisadę 109. W wypełnisku tej warstwy znaleziono trzy fragmenty kości zwierzęcych.

Faza E (destrukcja / pożar)

Ponad warstwą 110, na północnym stoku rowu i częściowo poza nim, zalegała gliniasto-popiołowa warstwa 107. Nad nią znajdowały się cienkie warstwy spalenizny 97, warstwa gęsto ułożonych fragmentów ceramiki grubościenniej 96, warstwa kamieni 13, polepy 102 oraz popiołów 108 a także, na północnym stoku, gliniaste i piaszczysto-żwirowe, wysyczone popiołem i drobinami węgla drzewnych warstwy 7 i (wyższa) 14. Wszystkie one tworzyły kompleks warstw z dolnych partii rowu, związanych z funkcjonowaniem konstrukcji obronnych grodziska przed pożarem, w momencie samego pożaru oraz ich późniejszą destrukcją (ryc. 17–18). Warstwa fragmentów ceramiki 96 (tabl. 17–24) stanowi jeden z najciekawszych oraz najistotniejszy ze względów badawczych depozyt ceramiki odkryty na tym stanowisku. W jego skład wchodziło łącznie 538 fragmentów ceramiki, zachowane zarówno w drobnych jak i większych rozmiarów fragmentach. Jest to ponadto najlepiej na tym

Ryc. 17. Stary Folwark, st. 1. Rów 98 w wykopie 3 z warstwami spalenizny 97, skupiskiem ceramiki 96 i warstwą kamieni 13 (fot. D. Wach)

Ryc. 18. Stary Folwark, st. 1. Rów 98 w wykopie 3 z warstwami spalenizny 97, skupiskiem ceramiki 96 i warstwą kamieni 13 oraz polepą 102 (fot. D. Wach)

Ryc. 19. Stary Folwark, st. 1. Ceramika *in situ* w obrębie depozytu 96 w wykopie 3 (fot. D. Wach)

Ryc. 20. Stary Folwark, st. 1. Ceramika *in situ* w obrębie depozytu 96 w wykopie 3 (fot. D. Wach)

Ryc. 21. Stary Folwark, st. 1. Bruki kamienne w wykopie 3 (fot. D. Wach)

stanowisku zachowana ceramika, o niewielkim stopniu zerodowania. Udało się tu odnaleźć kilka naczyń kompletnych, bądź zachowanych w stopniu umożliwiającym ich dokładną rekonstrukcję. W skład tego depozytu weszły zarówno naczynia cienkościenne niewielkich rozmiarów, jak również większe naczynia o grubszych ściankach, a także duże, grubościenne naczynia (ryc. 19–20). Wyżej leżące, grubsze, piaszczysto-gliniaste i piaszczysto-żwirowe warstwy (90 i 92) z wypełniska tego obiektu, przykrywały warstwy zniszczeniowe z jego dna i zboczy. Omawiany rów w kierunku zachodnim czytelny był o wiele słabiej – w dwóch, poprzecznych do jego przebiegu przekopach, natomiast jego wypełniskami były jasne piaszczyste ziemie, przemieszane, bardzo podobne do warstw calcowych. Jak się wydaje, kontynuacją w kierunku zachodnim rowu 98 był płytszy i mniej regularny rów 80, który biegł dokładnie po linii osi dłuższej rowu 98. Miał on formę długiego na co najmniej 3 m, szerokiego na około 2 m oraz głębokiego do 0,4 m zanikającego ku południowi i wschodowi zagłębienia w warstwach calca 106, warstwie 74 oraz w wypełnisku 73 starszej fosy 19. Jego wypełniska były bardzo podobne w charakterze do wypełniska rowu 98. Jego dno stanowiła przepalona warstwa 79 oraz podobna, wysycona drobinami węgla drzewnych i popiołu warstwa 78. Na niej spoczywały analogiczne do warstwy ceramiki 96, skupiska licznych fragmentów grubościennej ceramiki 69 i 70 (tabl. 13:10–11; 14). Na nich z kolei leżały warstwy kamieni 68 i 63 (ryc. 21). Ceramika występująca w wypełniskach rowu 80 wykazuje znaczące analogie do ceramiki z warstwy 96. Zwraca natomiast uwagę dużo gorszy stan jej zachowania; w przypadku jednostki 69 przeważają fragmenty ceramiczne silnie zerodowane. Łącznikiem między wypełniskami obu rowów może być płat gliniastej ziemi 83, który wydaje się odpowiadać warstwie 14 z rowu 98, a który zachodził częściowo na skupisko ceramiki 70 i skraj warstwy 78 z rowu 80. W przestrzeni między obu rowami zalegał lokalny niewielki płat gliniastej ziemi z kamieniami 65.

Faza F (akumulacja / niwelacja / obiekty późne)

Ponad wypełniskami obu rowów leżał, częściowo odzwierciedlając ich przebieg, szeroki do około 1,6 m, nieregularny pas szaro-brązowej ziemi 61 z domieszką żwirków. On z kolei od północy przykryty był późnymi, jasnymi, piaszczystymi warstwami 11–15 oraz leżącą na nich warstwą 7. W strop tej ostatniej wkopany był owalno-kwadratowy w planie płytki obiekt 72 o średnicy do 2,7 m oraz głębokości do kilkunastu cm. Całość pokrywała warstwa podhumusowa 2 oraz humus leśny 1.

Z podobnego, późnego, horyzontu czasowego co obiekt 72 mogą pochodzić także małe obiekty znaj-

dujące się bezpośrednio pod humusem na krawędzi i na stoku południowym grodziska. Były to: trapezowaty w przekroju obiekt 122, o głębokości do 0,5 m, z ciemnym piaszczystym wypełniskiem 20, położony na krawędzi grodziska, który niszczył strop warstwy 21, oraz płytki obiekt 120 z wypełniskiem 119, usytuowany na południowym stoku.

Wykop 2 (ryc. 15)

W wykopie 2 stwierdzono, że płytko położonym, na głębokości około 0,4–0,5 m, calcem w tej części grodziska jest opadająca ku zachodowi warstwa oliwkowo-szarej gliny 62 z poziomem kamieni 59 oraz rozdzielającymi ją warstewkami czerwonej glinki 9 oraz żółtawo-brązowa glina 4. Strop tej ostatniej był mocno pofałdowany, sprawiający wrażenie, iż poddany został naciskom w wyniku deptania po mokrej glinie przez ludzi lub zwierzęta. Tworzył on mniej więcej jeden poziom z częścią stropu wchodzącej pod tę warstwę glinki 9. W stropie obu tych warstw znaleziono fragmenty ceramiki, co wyznacza je jako horyzont pierwotnego użytkowania tego miejsca. Powyżej, w nierównościach stropu calca 4 leżała od wschodu warstwa gliny 5 oraz, od zachodu, gruba do 0,15 m warstwa jasnego, pylastego piasku 8. Nad nimi od zachodu zalegała kolejna, nieco ciemniejsza warstwa piaszczysta 3 o grubości do 0,25 m oraz od wschodu, cienka (grubości do 0,1 m) warstwa jasnego piasku 6. Całość przykrywała piaszczysta podhumusowa warstwa 2 oraz humus leśny 1. W wykopie 2 odnotowano łącznie nieco ponad 40 drobnych, zniszczonych fragmentów ceramiki.

Trudno stwierdzić, do których z opisanych wcześniej faz użytkowania grodziska zaobserwowanych w wykopie 1 i 3 należy zaliczyć nawarstwienia z wykopu 2. Na podstawie obserwacji poczynionych w trakcie badań na obszarze wykopu 2, wydaje się w zasadzie ponad wszelką wątpliwość, iż obszar ten albo nie był intensywnie użytkowany albo jego pierwotna powierzchnia uległa silnej erozji lub niwelacjom.

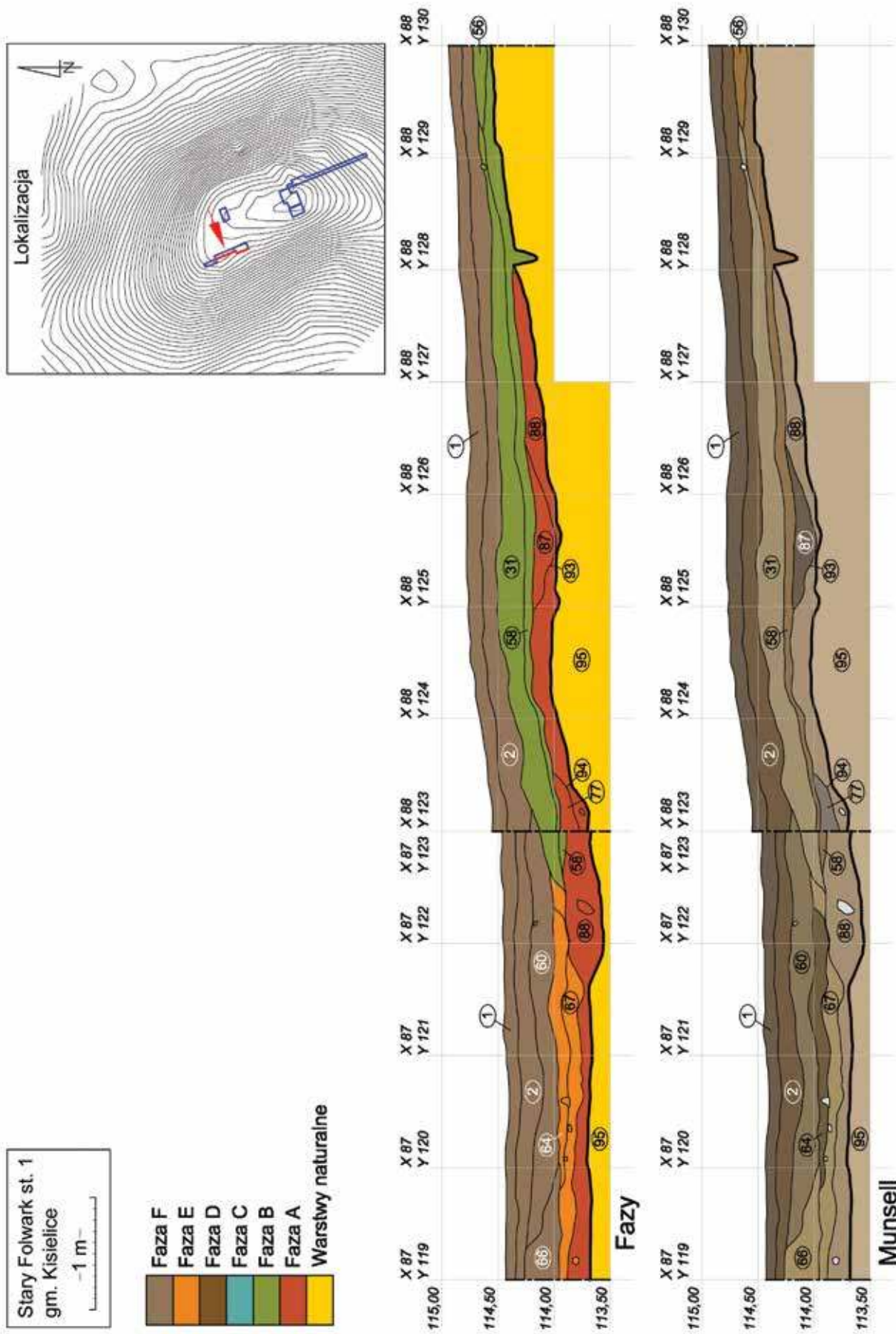
Wykop 4 (ryc. 22)

Calcem w tej części grodziska były jasne, piaszczyste i piaszczysto-ilaste warstwy 95. Nad nimi, na przestrzeni 9 m, zalegała opadając ku południu, za wewnętrzną krawędzią grodziska, nadcalcowa, piaszczysta ziemia 88 z ciemniejszymi przebarwieniami, o miąższości do 0,3 m. W jej stropie wykopane były dwa podłużne nieregularne obiekty 93 i 94. Nieregularnie rynnowaty w przekroju, płytki – do 0,2 m głębokości, oraz szeroki na 1,2 m obiekt 93, który wykraczał poza granice wykopu, wypełniony był ciemną, piaszczysto-popiołową, częściowo przepaloną ziemią 87 z fragmentami bardzo źle zachowanej ceramiki. Odległy od niego o około 2 m ku południu

był podobny obiekt 94, którego wypełniskiem było skupisko dużych fragmentów grubościennych ceramiki 91 oraz – leżąca powyżej – ciemna, przepalona, piaszczysta warstwa 77. Ceramika ze skupiska 91 to głównie duże zerodowane fragmenty grubościennych naczyń (tabl. 16: 4–5). Tuż na południe od tego obiektu, na warstwie 88 znajdował się depozyt jasnej ziemi 75. W zagłębieniu stropu tej warstwy leżał depozyt ilastej, jasnej warstwy 76. Powyżej natomiast leżała cienka, do 0,1–0,15 m grubości, ilasto-piaszczysta warstwa ziemi 58 z ciemnymi wtrętami i przebarwieniami, swoją północną krawędzią sięgając poza krawędź grodziska, początkowo lekko się wznosząc, a za krawędzią opadając na przestrzeni 8 m. Na samej krawędzi grodziska i na zewnątrz od niej była ona przykryta ilastą brązową warstwą 56, a ku południu leżała pod piaszczystą ziemią jasnobrązową 31, osiagającą w części południowej miąższość do 0,3 m.

Zagłębienie terenu, które stało się powodem powiększenia wykopu 4, okazało się strukturą niezwykle interesującą. Wypełnione było w swej przydennej części przede wszystkim warstwą spalenizny 67 oraz leżącym powyżej depozytem fragmentów ceramiki i kamieni 64. Ten absolutnie niezwykle depozyt złożony został na specjalnie wyrównanym podłożu, to jest na podciętej od wschodu warstwie 75. Długość obszaru pokrytego ceramiką wynosiła około 3 m, a szerokość co najmniej 1,2 m (część zachodnia depozytu wykraczała bowiem poza granicę wykopu). Składał się on 1478 fragmentów ceramiki różnych typów, zarówno grubo-, jak też cienkościennych, w tym także naczynek miniaturowych. Depozyt ten choć niezwykle liczny, jak oszacowano na podstawie rekonstrukcji wylewów naczyń, składał się z niespełna 50 egzemplarzy różnych naczyń. Nie udało się jednak z tego depozytu pozyskać w zasadzie ani jednego kompletnego naczynia. Było to spowodowane nie tylko znacznym rozdrobnieniem zbioru, ale także stanem zachowania ceramiki; większość zrekonstruowanych średnic naczyń okazała się być zachowana jedynie w nieco ponad 20% SEN. Przeważają tu fragmenty o erozji II i III stopnia (ryc. 23–24).

Pomiędzy, nad i pod fragmentami ceramiki leżały przepalone kamienie oraz warstwy popiołowe. Od południa skraj tego depozytu oraz spalenizny 67 przykryty był przez warstwę piaszczysto-ilastej ziemi 66, tworzącą w narożniku wykopu rodzaj kolejnej skarpy bądź zsuwu, o miąższości dochodzącej do 0,35 m. Ponad stropami tych warstw leżała, lekko zakłębiona w centrum, jasnobrązowa piaszczysto-pylasta warstwa 60 (o miąższości do 0,25 m), tworząca w planie kształt owalu. Na jej stropie znajdował się mały (średnicy do 1 m), nieregularnie owalny płat przepalanej ziemi z popiołem 57. Wyżej, na przestrzeni całego wykopu, zalegała natomiast cienka warstwa podhumusowa 2, a nad nią humus leśny 1.

Ryc. 22. Stary Folwark, st. 1. Stratygrafia majdanu grodziska widoczna w ścianie zachodniej wykopu 4 (oprac. R. Solecki i D. Wach)

ZNALEZISKA

ANETA CHOJNACKA-BANASZKIEWICZ

Ceramika

Ceramika z wczesnej epoki żelaza

Badania wykopaliskowe prowadzone w roku 2014, na terenie grodziska w Starym Folwarku, st. 1 dostarczyły łącznie 3527 fragmentów ceramiki zabytkowej (tab. 2). Pochodzą one z różnego rodzaju warstw i obiektów, a niemalże połowa, to jest 1478 fragmentów, znaleziona została w obrębie jednego zwartego depozytu (jednostka stratygraficzna 64). Całość materiału stanowi jednolity i zwarty zespół, zarówno pod względem kulturowym jak i chronologicznym, który wiązać należy z kulturą kurhanów zachodniobałtyjskich z wczesnej epoki żelaza. Jedynie dwa fragmenty ceramiki zabytkowej, przybrzeżne części naczyń, zidentyfikowane zostały jako pochodzące z okresu późnego średniowiecza (warstwa 11 i 56).

Typologia naczyń

Analiza form naczyń (ryc. 25) dokonana została na podstawie materiału zachowanego jedynie fragmentarycznie, silnie rozdrobnionego i w znacznym stopniu zerodowanego (tab. 3). W toku prac rekonstrukcyjnych udało się pozyskać jednak niewielką grupę – 12 naczyń – zachowanych w całości lub większej części (tabl. 4:18; 5; 6; 16:4; 20:1–2; 21; 22; 23; 24:2). Jedynie na podstawie tego materiału możliwe było ustalenie kształtów i proporcji poszczególnych naczyń. Pod uwagę wzięto kilka podstawowych kryteriów klasyfikacyjnych, przede wszystkim kształt profilu ścianki naczynia, ze szczególnym uwzględnieniem krawędzi wylewu. Uwzględniono także wielkość (średnice wylewu) oraz funkcje, którą naczynia mogły prawdopodobnie spełniać, a także główne cechy technologiczne, takie jak grubość ścianki czy sposób opracowania powierzchni.

W zestawieniu typologicznym nie uwzględniono niewielkich, silnie zniszczonych fragmentów brzegowych o wielkości poniżej 5% zachowanego wylewu. Zdecydowaną większość typów naczyń znamy jedynie z zachowanych górnych części, jest to na przykład większość naczyń typu IIA. Amfory – naczynia typu IV, choć zachowane w dużej liczbie fragmentów, zrekonstruowane zostały tylko na zasadzie analogii z innych stanowisk z tego okresu. Większość form znana jest z pojedynczych większych bądź mniejszych fragmentów. Natomiast formy zachowane lub zrekonstruowane w całości, takie jak IAa, IIIAa, czy VA, stanowią jedynie pojedyncze egzemplarze, na podstawie których wydzielono odrębne typy bądź podtypy.

Typ I III – garnki

Typ I (tabl. 18:1–5)

Grupa ta obejmuje naczynia, których główną cechą charakterystyczną jest obecność ornamentu na kra-

Ryc. 23. Stary Folwark, st. 1. Depozyt ceramiki w warstwie 64 w wykopie 4 (fot. D. Wach, oprac. R. Solecki)

Ryc. 24. Stary Folwark, st. 1. Ceramika *in situ* w warstwie 64 w wykopie 4 (fot. D. Wach)

wędzi wylewu. W zdecydowanej większości występuje tu ornament podwójnego rzędu wgłębień palcowych, tworzący charakterystyczny wzór zaplatania. W pojedynczych tylko przypadkach pojawia się zdobienie za pomocą załuskiwań paznokciowych, bądź pojedynczego rzędu dołków palcowych. Są to naczynia stosunkowo duże, na ogół grubościennie, choć zdarzają się tu pewne wyjątki. Średnice wylewów najczęściej wahają się w granicach 20–28 cm. Sporadycznie tylko występują formy mniejsze, nie przekraczające 20 cm średnicy wylewu oraz formy duże, których średnice wylewów sięgają 40 cm.

Podtyp IA – z ornamentowaną krawędzią wylewu, o starannie zagładzanej powierzchni zewnętrznej (tabl. 8:1–2).

IAa – odmiana o lekko wychylonej górnej części naczynia, łagodnie uwypuklonym brzuscu oraz pogrubionej krawędzi zdobionej ornamentem podwójnego rzędu dołków palcowych (zaplataniem). Wszystkie formy tego typu pochodzą z zespołu zabytków z jednostki stratygraficznej 96.

IAb – odmiana o nieznacznie, łukowato wychylonej górnej części, słabo uwypuklonym brzuscu oraz z wydzielonym owalnym bądź ściętym brzegiem,

Tabela 3. Fragmentacja i stopień erozji ceramiki z grodziska w Starym Folwarku, st. 1 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe [cm]																	Stopień erozji				Suma
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17+	0	I	II	III	
1			2	1		1														1	3	4
2		6	55	68	42	12	9												22	80	90	192
3		4	3	3	1															6	5	11
5		5	2																2	2	3	7
7		1	7	8	10	5	1			1									8	18	7	33
9		3	1																	4		4
10		2	4	6	4														2	7	7	16
11=15		1	5	21	20	17	7	4	1	3				1					15	40	25	80
14			5	18	19	13	2	2	1	1									37	19	5	61
31			9	28	27	9	3	1											3	43	31	77
34					1															1		1
38				1																	1	1
48			3	2	3	1	1												1	7	2	10
56		1		1	1	1												1		1	2	4
57			7	6	2	3	1												9	5	5	19
58			8	12	13	3	3	2			1								3	7	15	42
60			25	62	44	15	5	2											30	68	55	153
61			8	29	24	18	5	4		1									1	24	30	89
64		1	142	308	333	244	178	142	67	29	16	8	5	4	1			1	418	488	571	1478
65		2	15	22	23	22	13	7	7	1	1	1							28	60	26	114
66			2	3		1	1												3	1	3	7
67				1	7	5	2	5	3		1								15	6	4	25
69			3	30	33	32	19	18	5	6	2	2	1						7	36	108	151
70		2	12	9	10	2													20	15		35
71			8	12	14	16	18	16	8	7	4	2	1					8	82	13	3	106
73			2	16	5	5													1	12	10	28
77			1	1	6	3	1	2	2	1	1								4	2	12	18
79				2	1	1														4		4
81				3	3		1	1											7	1		8
83				2																2		2
87			2	4	14	5	6	6	7	2										31	15	46
88			1																		1	1
91			2	4	19	23	19	7	8	6	4	2	2				1		26	40	31	97
92			1	15	11	10	7	3	2									8	29	4	8	49
96		2	36	113	110	94	68	31	26	26	12	8	7	2	2		1	83	285	51	119	538
105			2	1						1								1	2		1	4
107				1																	1	1
109			1	1		1														1	2	3
110				3	1	1	1	1				1							4	4		8
	0	30	374	817	801	563	371	254	137	85	42	24	16	7	4	0	2	107	1102	1116	1202	3527

zdobione ornamentem zaplatania bądź pojedynczym rzędem dołków palcowych. Wystąpiły one w zespołach zabytków z jednostek stratygraficznych 2, 64 i 107.

IAc – odmiana o wyciągniętej krawędzi i brzegach zachylonych do wewnątrz, zdobiona ornamentem zaplatania. Wszystkie formy tego typu pochodzą z zespołu zabytków z jednostki stratygraficznej 64 (tabl. 5).

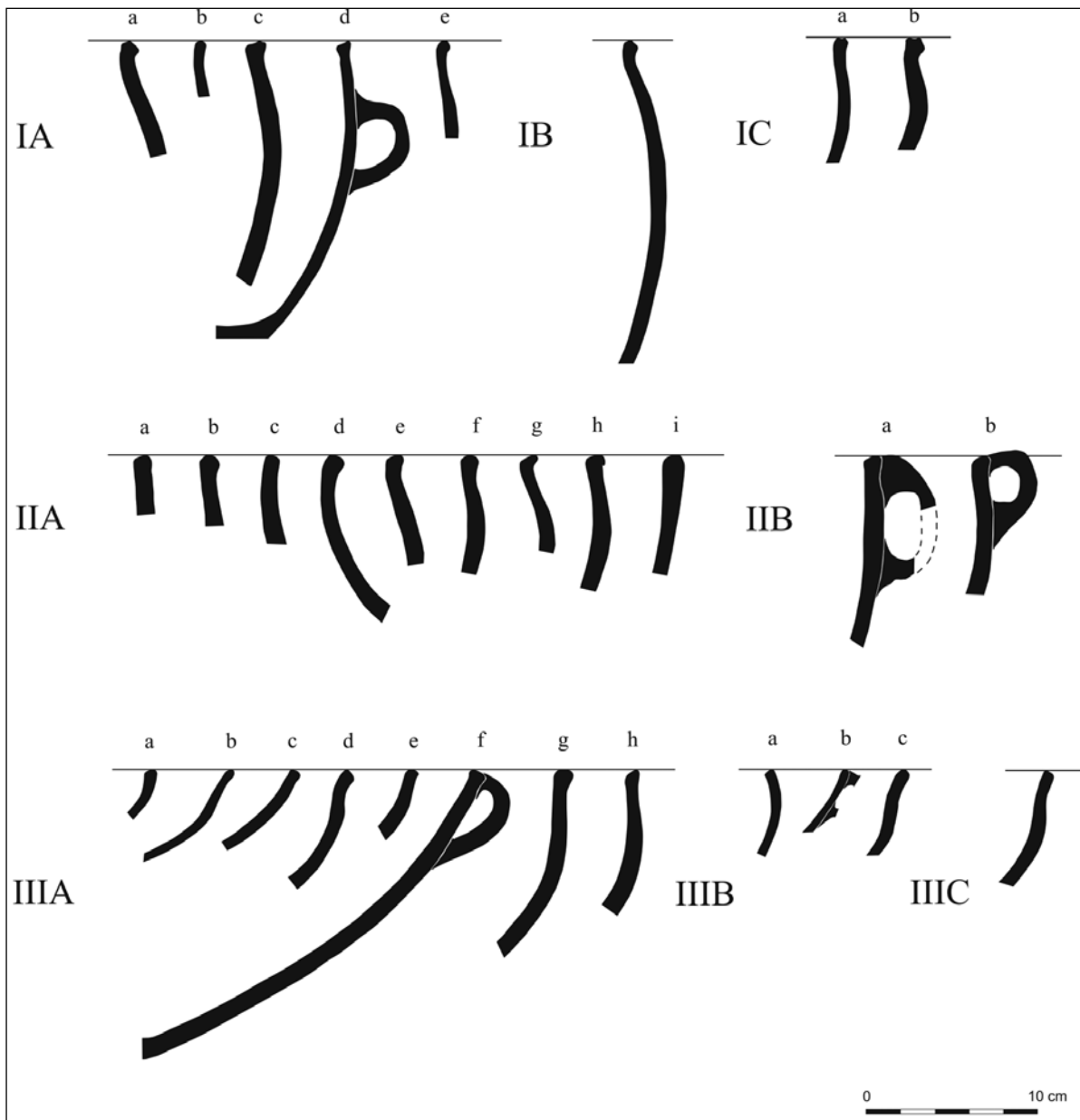
IAd – odmiana reprezentowana przez jeden egzemplarz dwuuchego garnka, o słabo wyodrębnionym brzuścu, płaskim dnie oraz o brzegach zachylonych do wewnątrz, oraz krawędzi zdobionej załuskiwaniami paznokciowymi (ryc. 26). Fragmenty tego w zasadzie

kompletnego, choć silnie rozdrobnionego naczynia wystąpiły w zespołach zabytków z warstw 92 i 96 (tabl. 20:1). Nieco zbliżona forma, jednak o niezdobionej krawędzi oraz uchach mocowanych do krawędzi wylewu wystąpiła na stanowisku w Kątkach, gm. Stary Targ, pow. sztumski².

IAe – odmiana z pogrubionym owalnym brzegiem oraz krótką, wyraźnie zaznaczoną szyjką, zdobiona ornamentem zaplatania.

Podtyp IB – z ornamentowaną krawędzią wylewu, słabo wydzielonym brzuścem, powierzchni zewnętrz-

² Hoffmann 1999a: tabl. 157: 9.

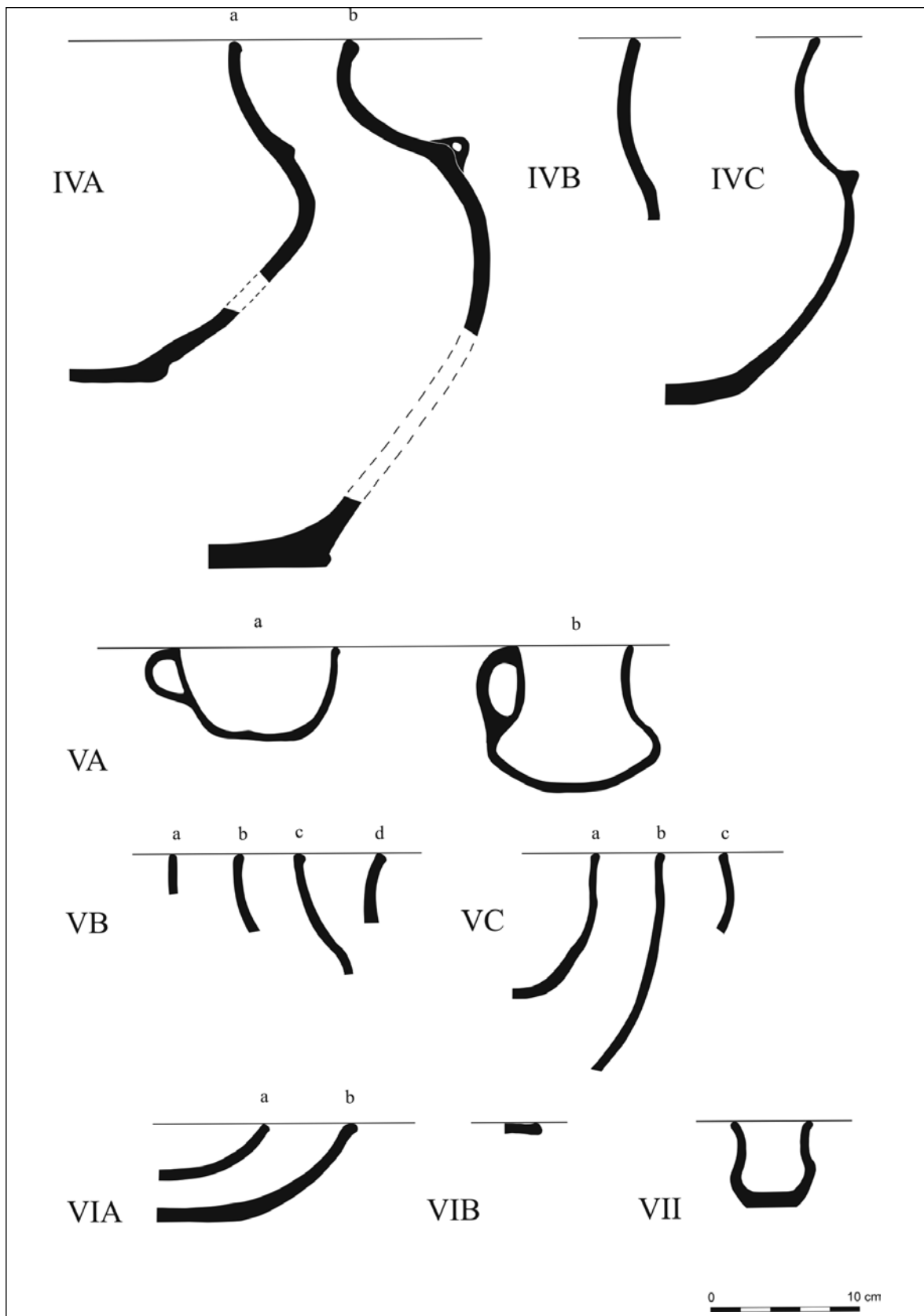
Ryc. 25a. Stary Folwark, st. 1. Typologia naczyń ceramicznych (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

nej niestarannie gładzonej, przecieranej najprawdopodobniej wiązka słomy. Dwa analogiczne egzemplarze: jeden o średnicy niespełna 30 cm, drugi natomiast o połowę mniejszy, wystąpiły w zespole zabytków z jednostki stratygraficznej 96. Ponadto fragmenty naczynia większego znaleziono także w jednostkach stratygraficznych 14, 71 i 92 (tabl. 17:9; 19). Jest to forma podobna do typu IV grupy III – odmiany 1 wg M. Hoffmanna³.

Podtyp IC – z ornamentowaną krawędzią wylewu, o powierzchni chropowatej.

ICa – odmiana o subtelnie esowatym profilu i baniastym brzuścu, powierzchni chropowatej aż pod krawędź wylewu, zdobione na krawędzi podwójnym rzędem dołków palcowych. Wystąpiły w zespołach zabytków z jednostek stratygraficznych 64, 66 i 96 (tabl. 7:1). Formy te mogą stanowić analogię do znalezisk z takich stanowisk, jak Plešno, gm. Bisztynek, pow.

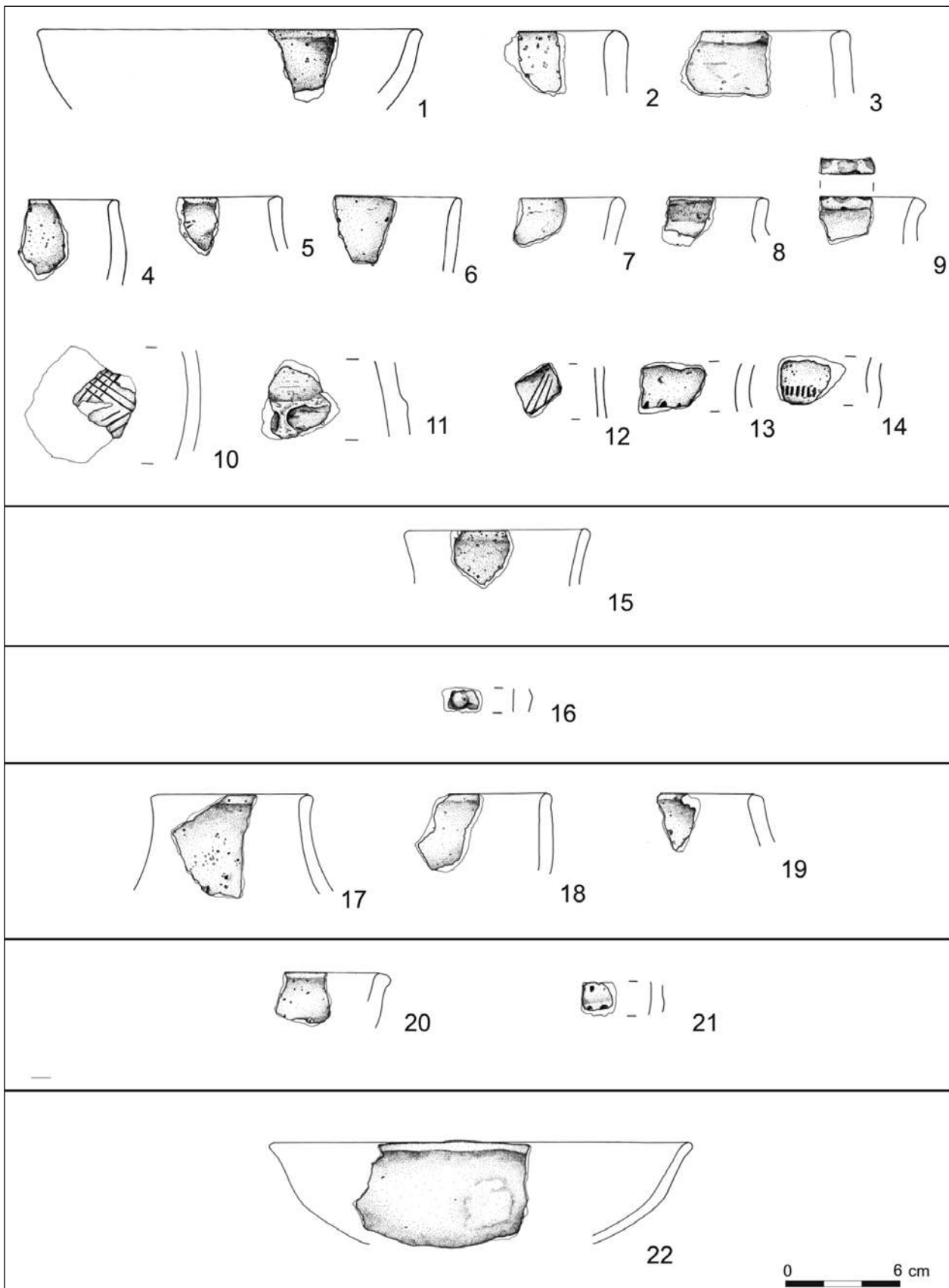
³ Hoffmann 1999a: tabl. 77–78, 2000: 94.

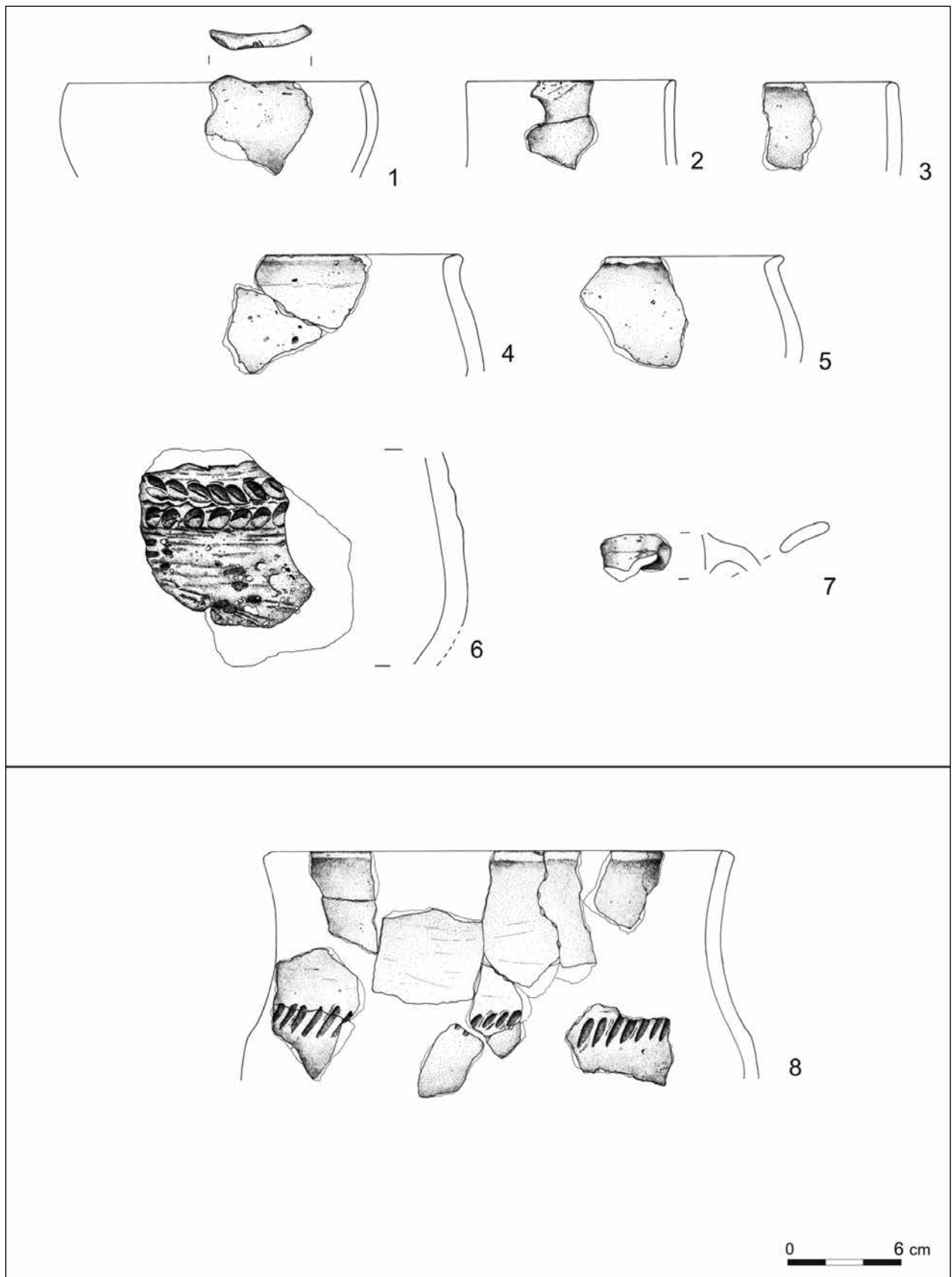
Ryc. 25b. Stary Folwark, st. 1. Typologia naczyń ceramicznych (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Ryc. 26. Stary Folwark, st. 1. Garnek typu IA, odmiany d z warstw 92 i 96 (fot. R. Solecki)

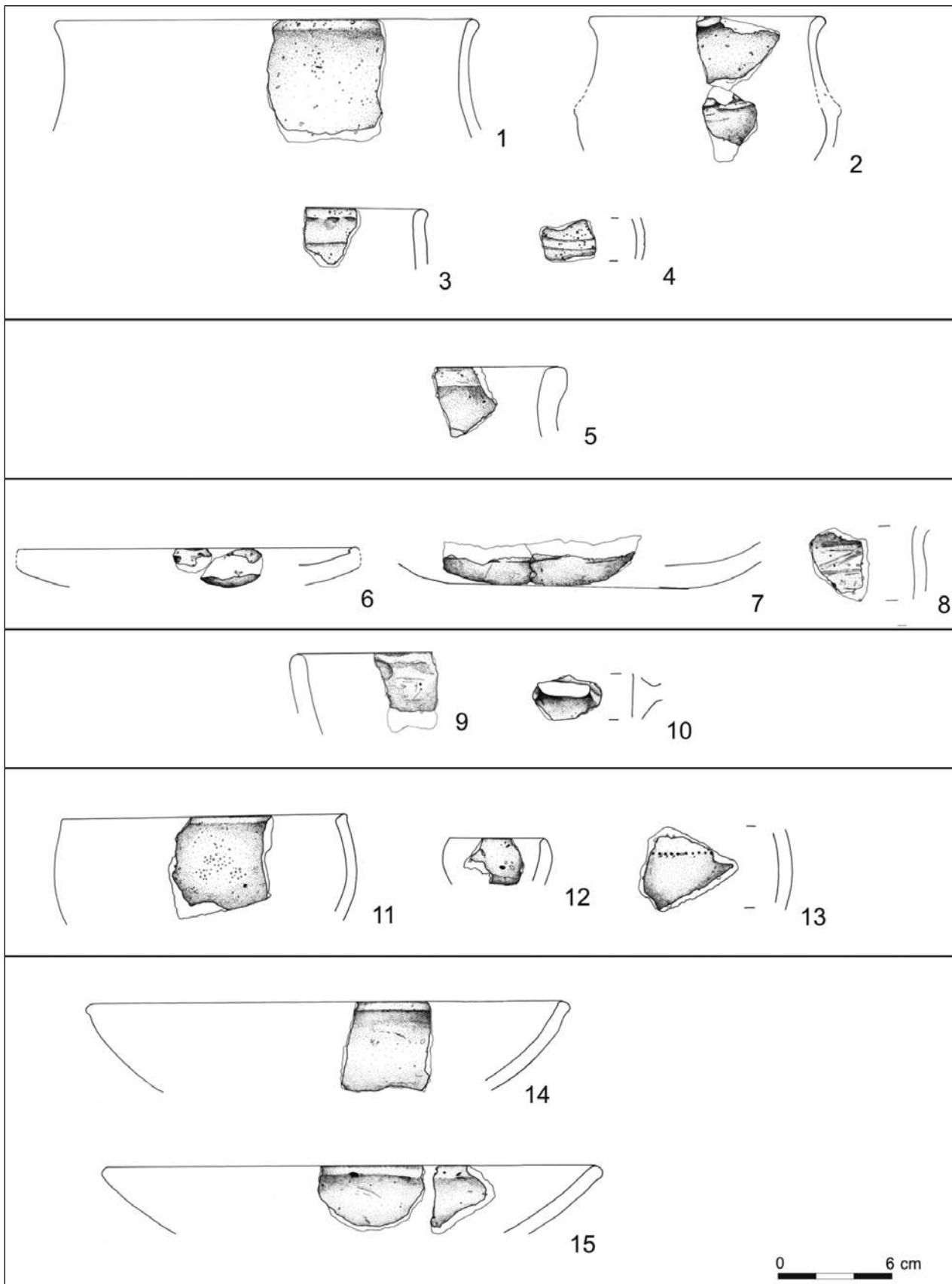

Tablica 1. Stary Folwark, st. 1: 1-14 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 2; 15 - fragment naczynia z jednostki stratygraficznej 3; 16 - fragment ornamentowanego brzuśca z jednostki stratygraficznej 5; 17-19 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 7; 20-21 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 10; 22 - naczynie z jednostki stratygraficznej 11 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

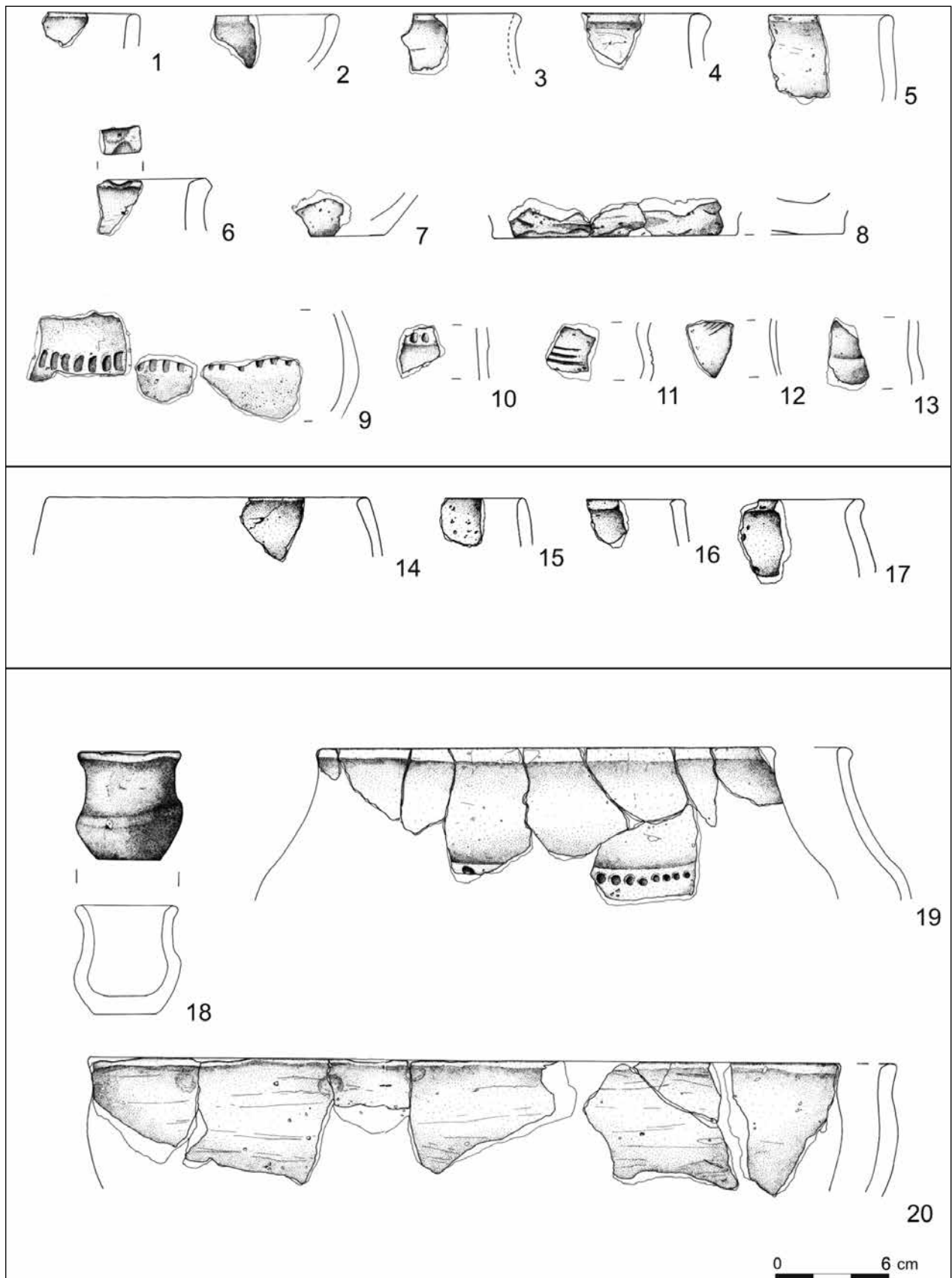

Tablica 2. Stary Folwark, st. 1: 1-7 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 11; 8 - naczynie z jednostki stratygraficznej 14 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

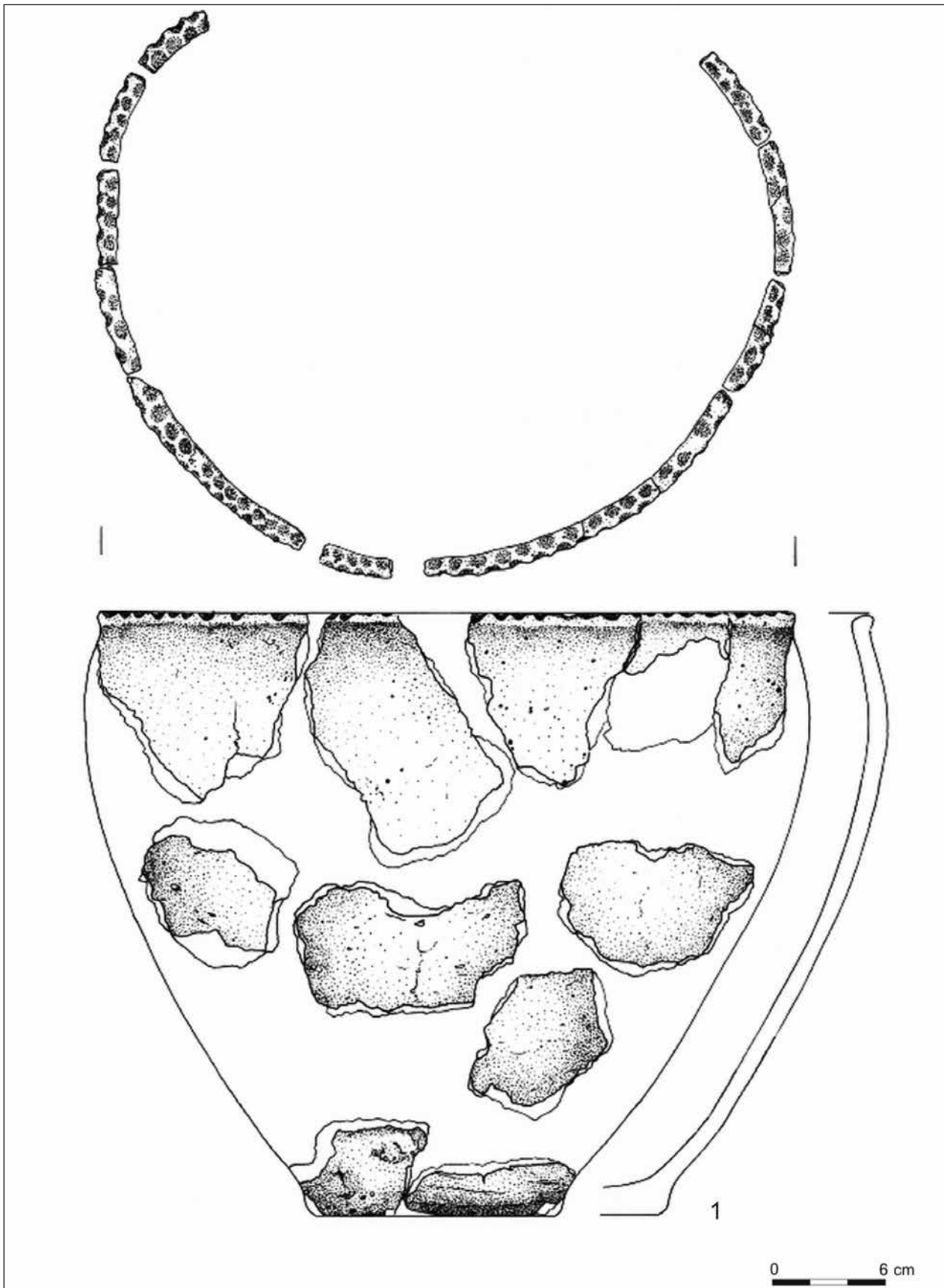

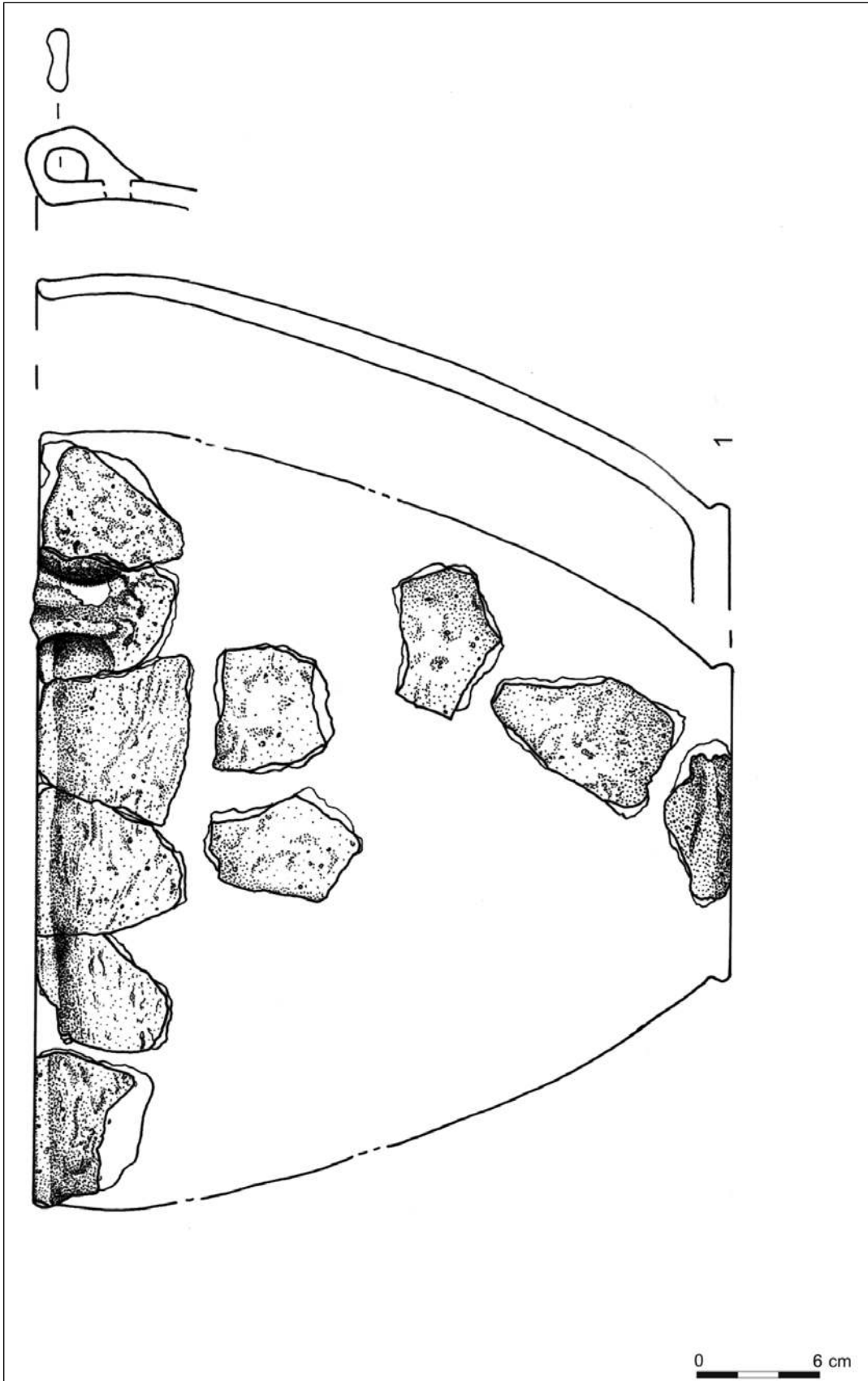
Tablica 3. Stary Folwark, st. 1: 1-4 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 14; 5 - fragment naczynia z jednostki stratygraficznej 31; 6-8 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 48; 9-10 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 57; 11-13 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 58; 14-15 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 60 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

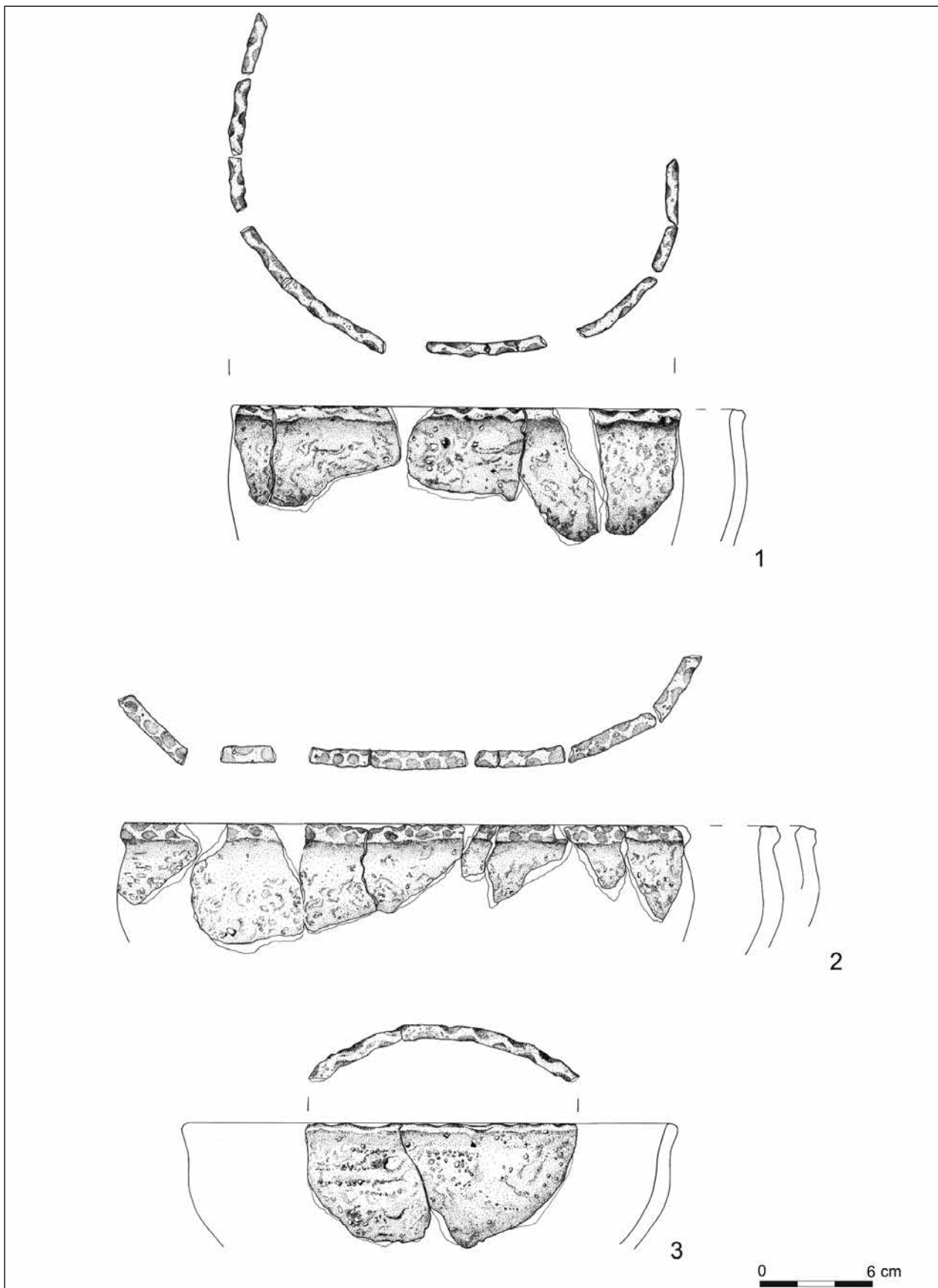
Tablica 4. Stary Folwark, st. 1: 1-13 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 60; 14-17 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 61; 18-20 - ceramika z jednostki stratygraficznej 64 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

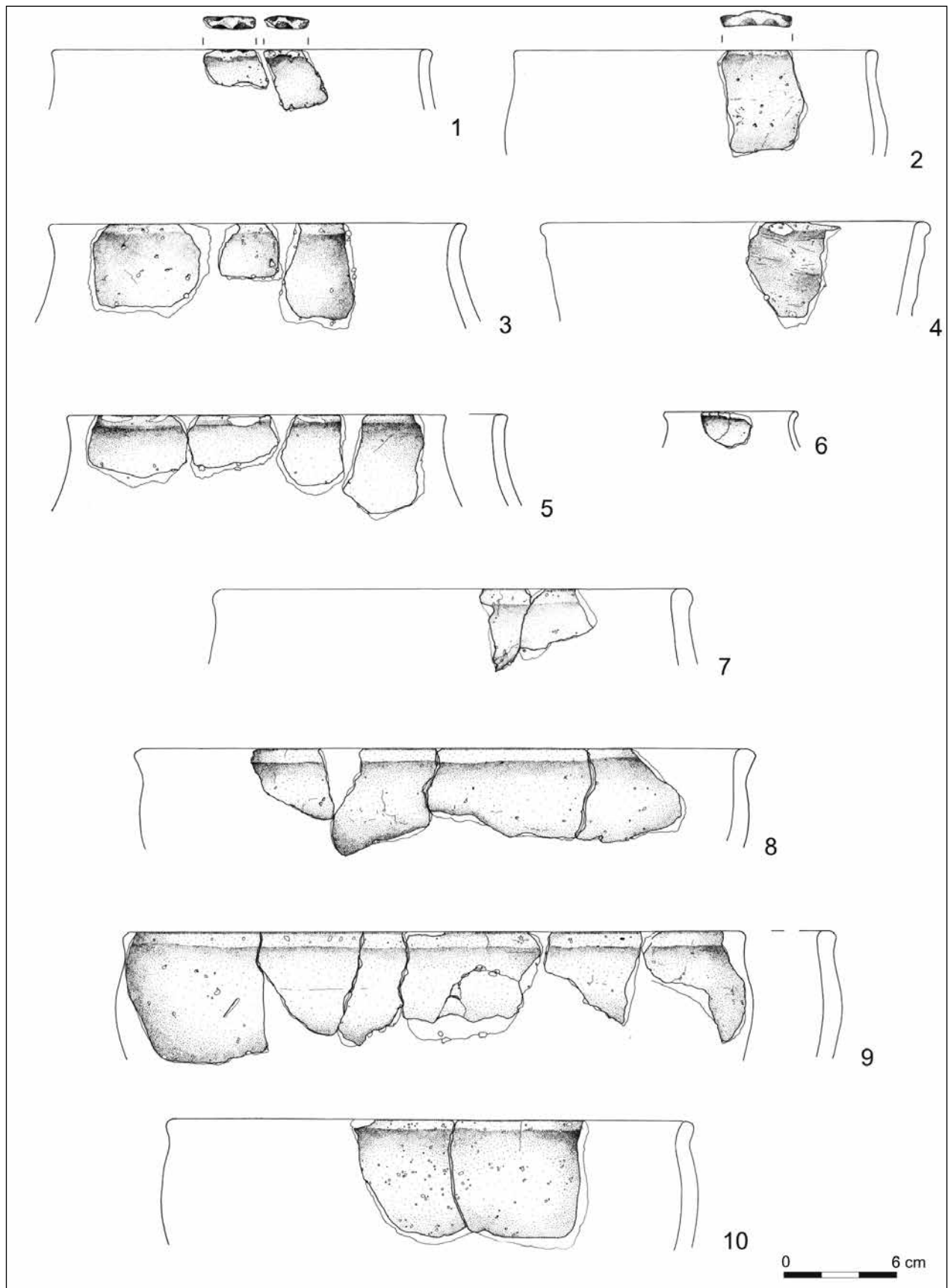
Tablica 5. Stary Folwark, st. 1: naczynie z jednostki stratygraficznej 64 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

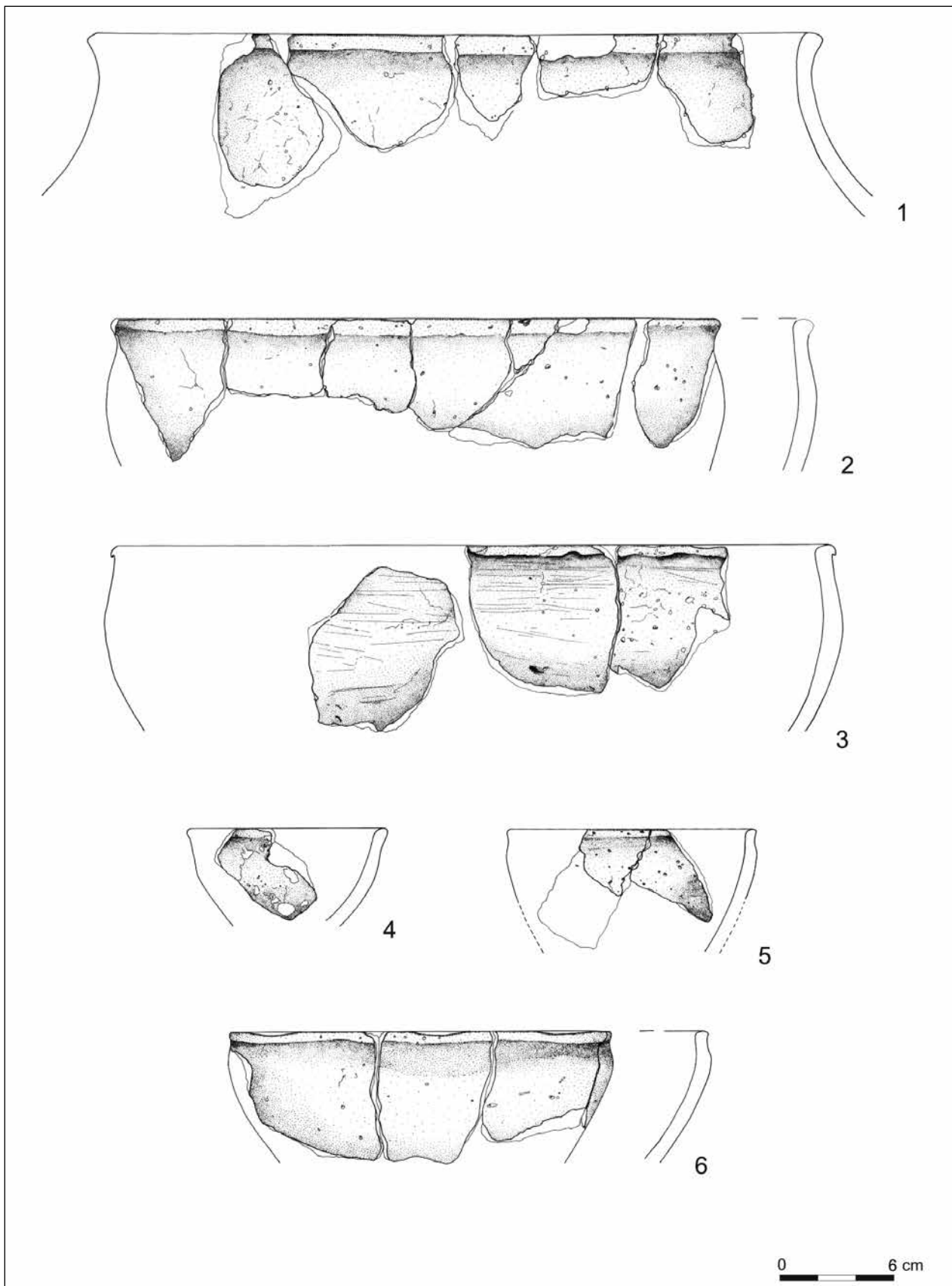
Tablica 6. Stary Folwark, st. 1: naczynie z jednostki stratygraficznej 64 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

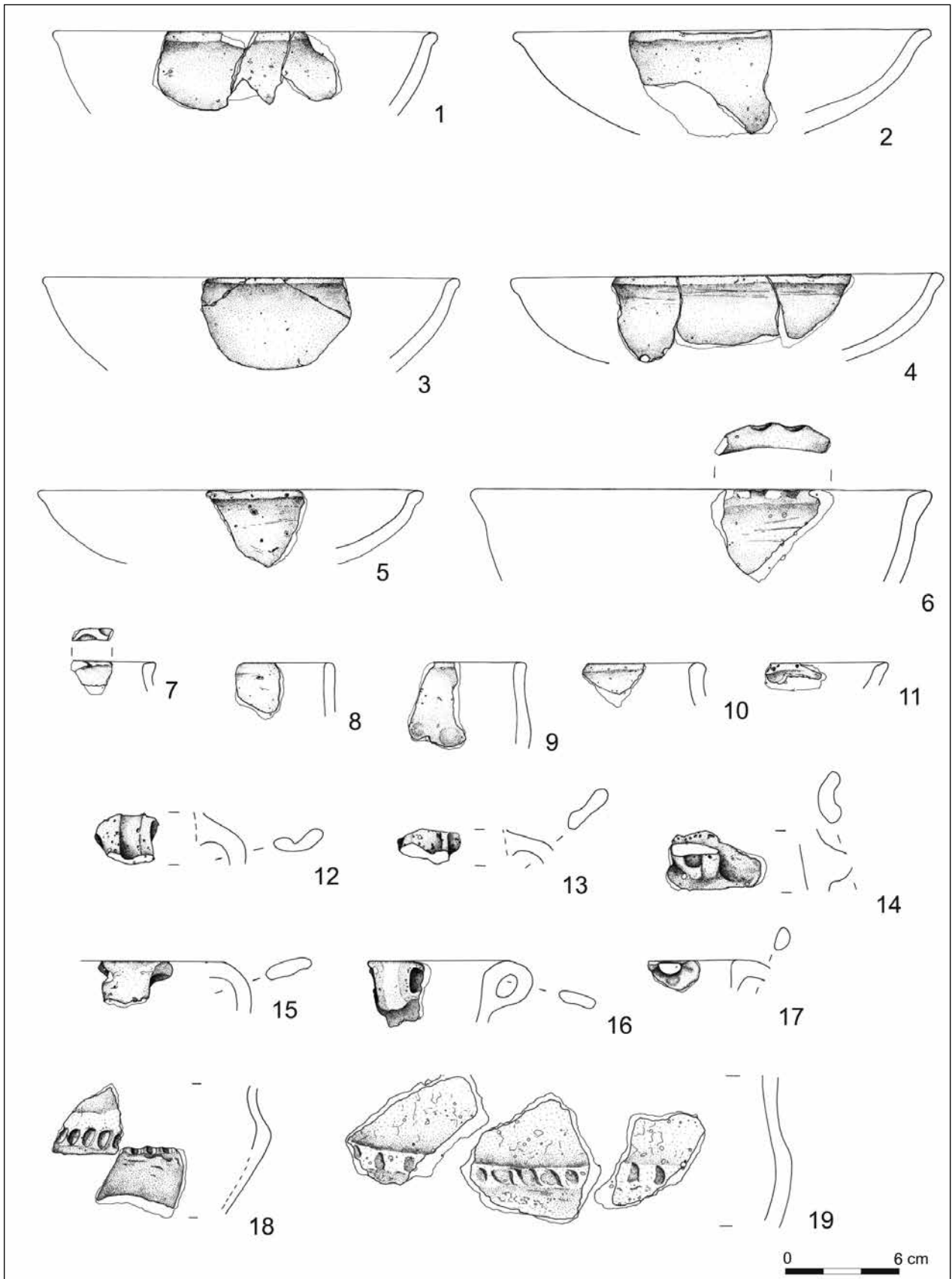
Tablica 7. Stary Folwark, st. 1: fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 64 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Tablica 8. Stary Folwark, st. 1: fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 64 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

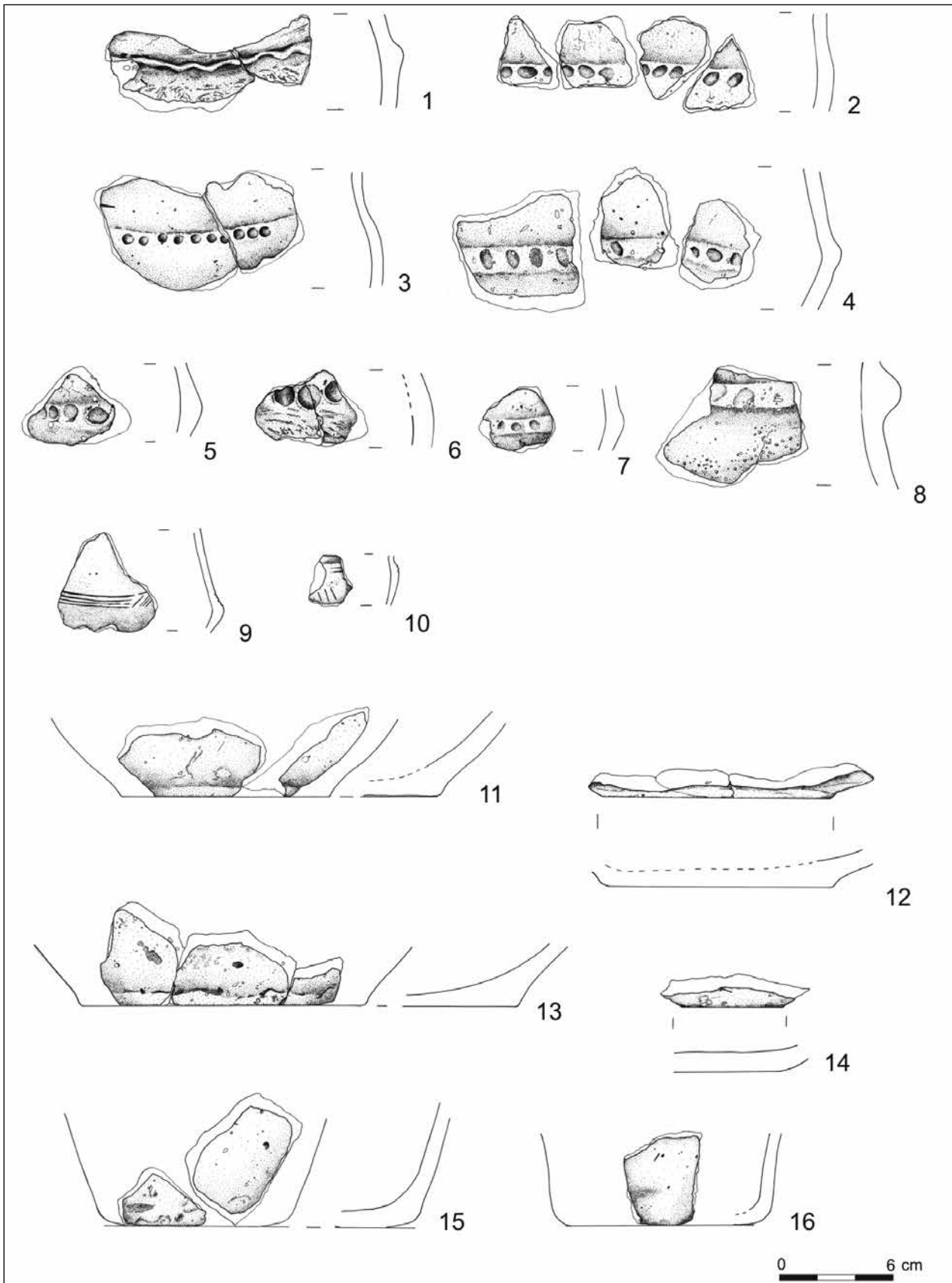

Tablica 9. Stary Folwark, st. 1: fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 64 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

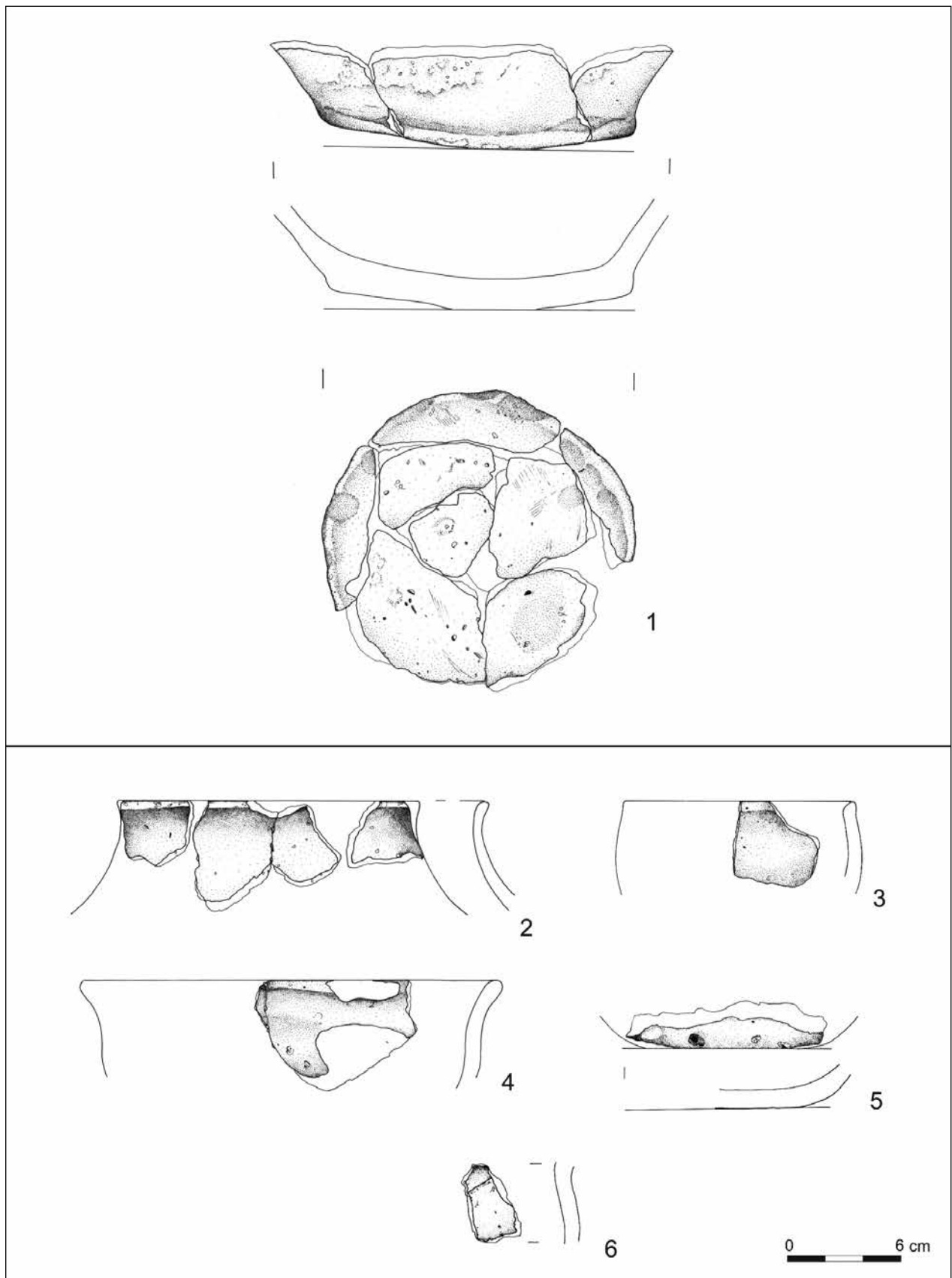

Tablica 10. Stary Folwark, st. 1: fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 64 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

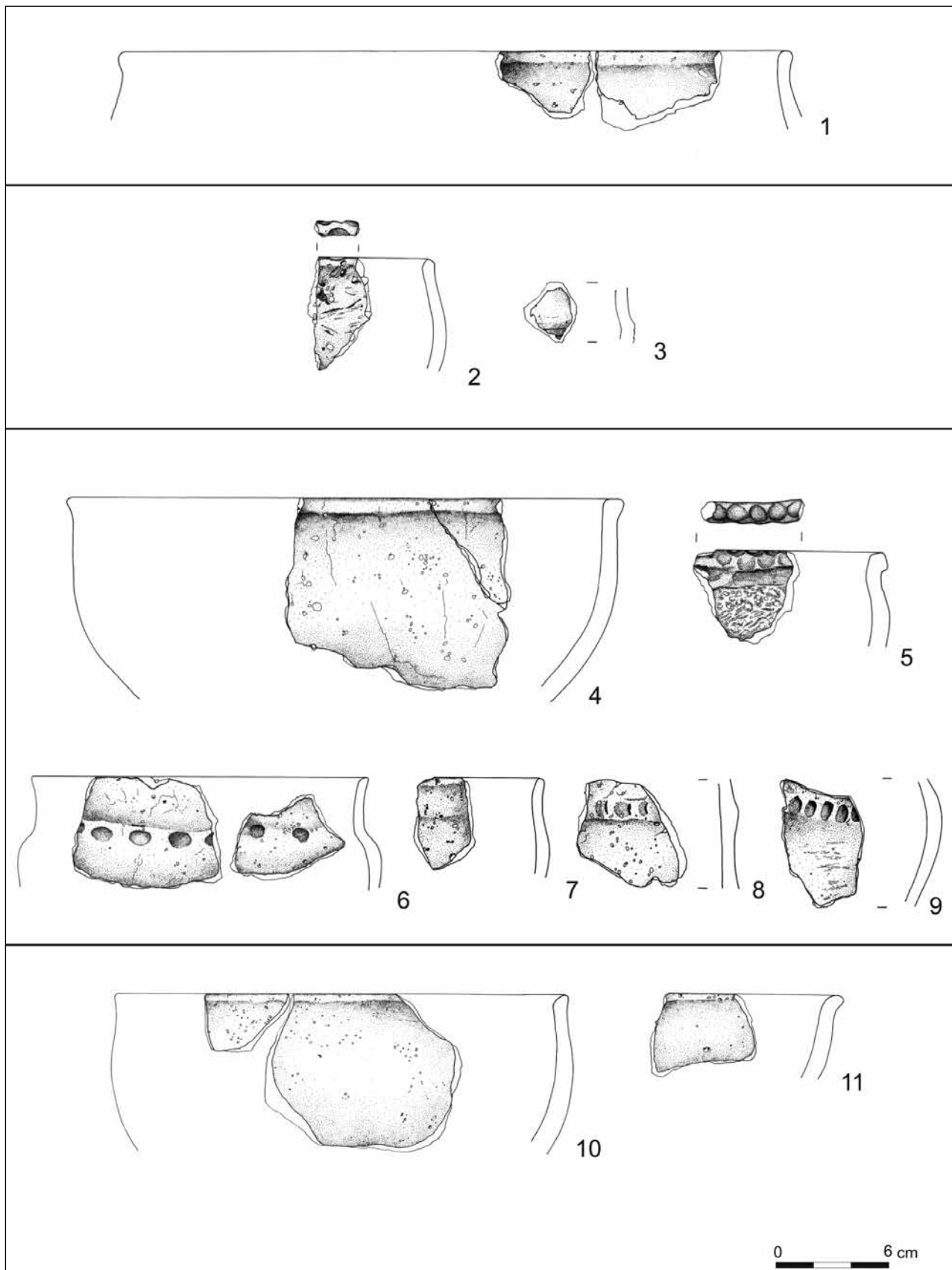

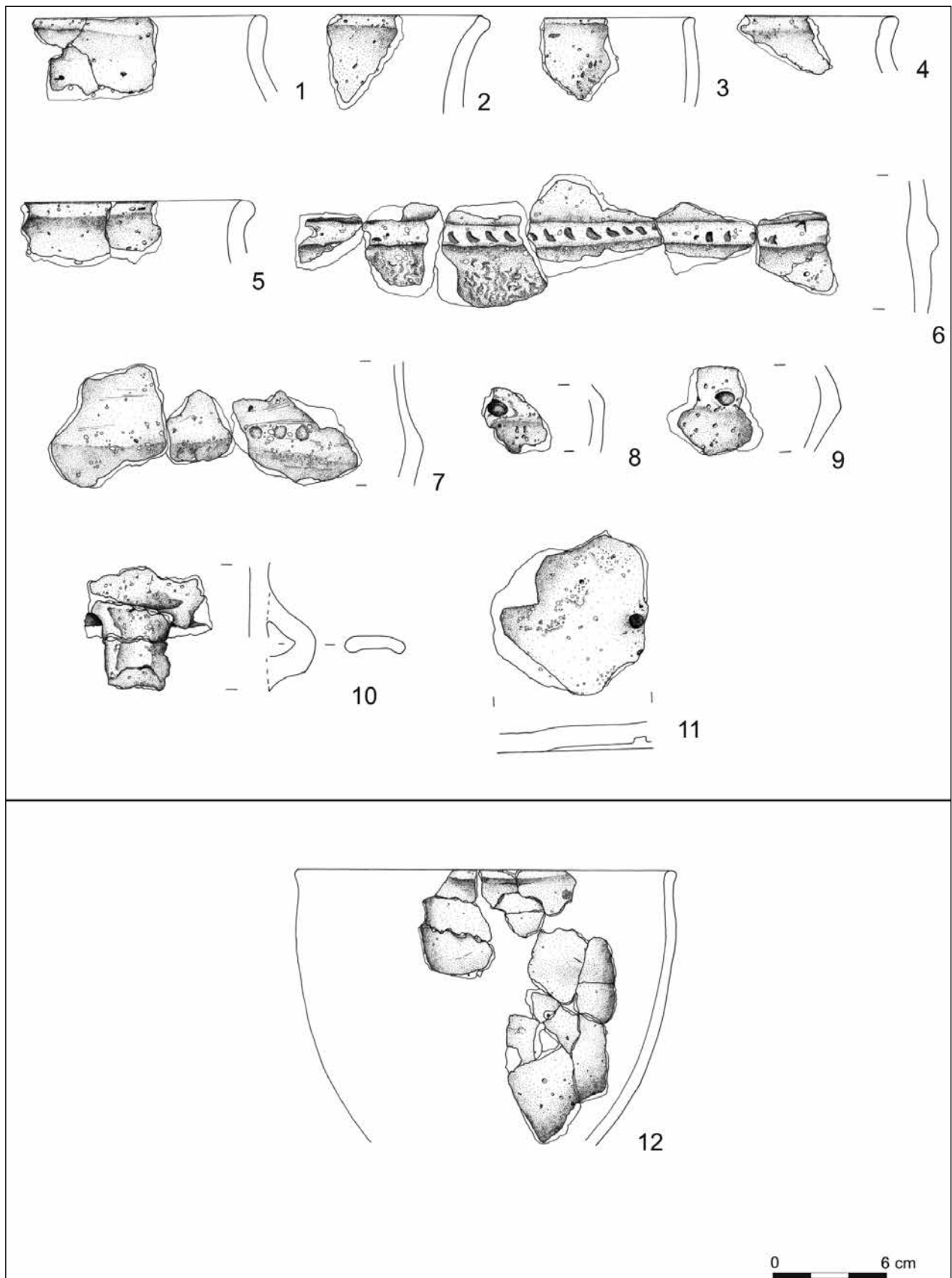
Tablica 11. Stary Folwark, st. 1: fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 64 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

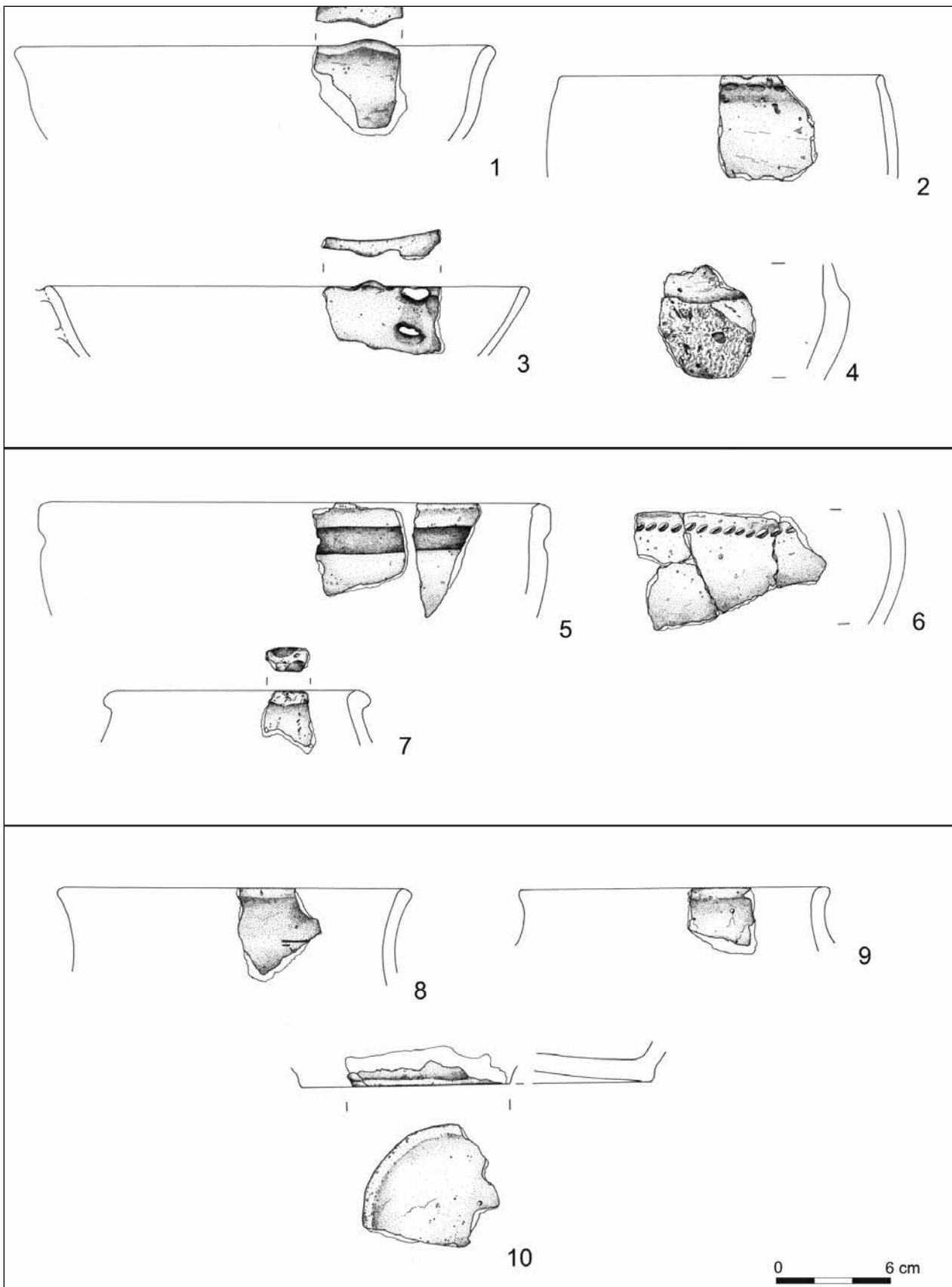
Tablica 12. Stary Folwark, st. 1: 1 - dno naczynia z jednostki stratygraficznej 64; 2-6 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 65 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

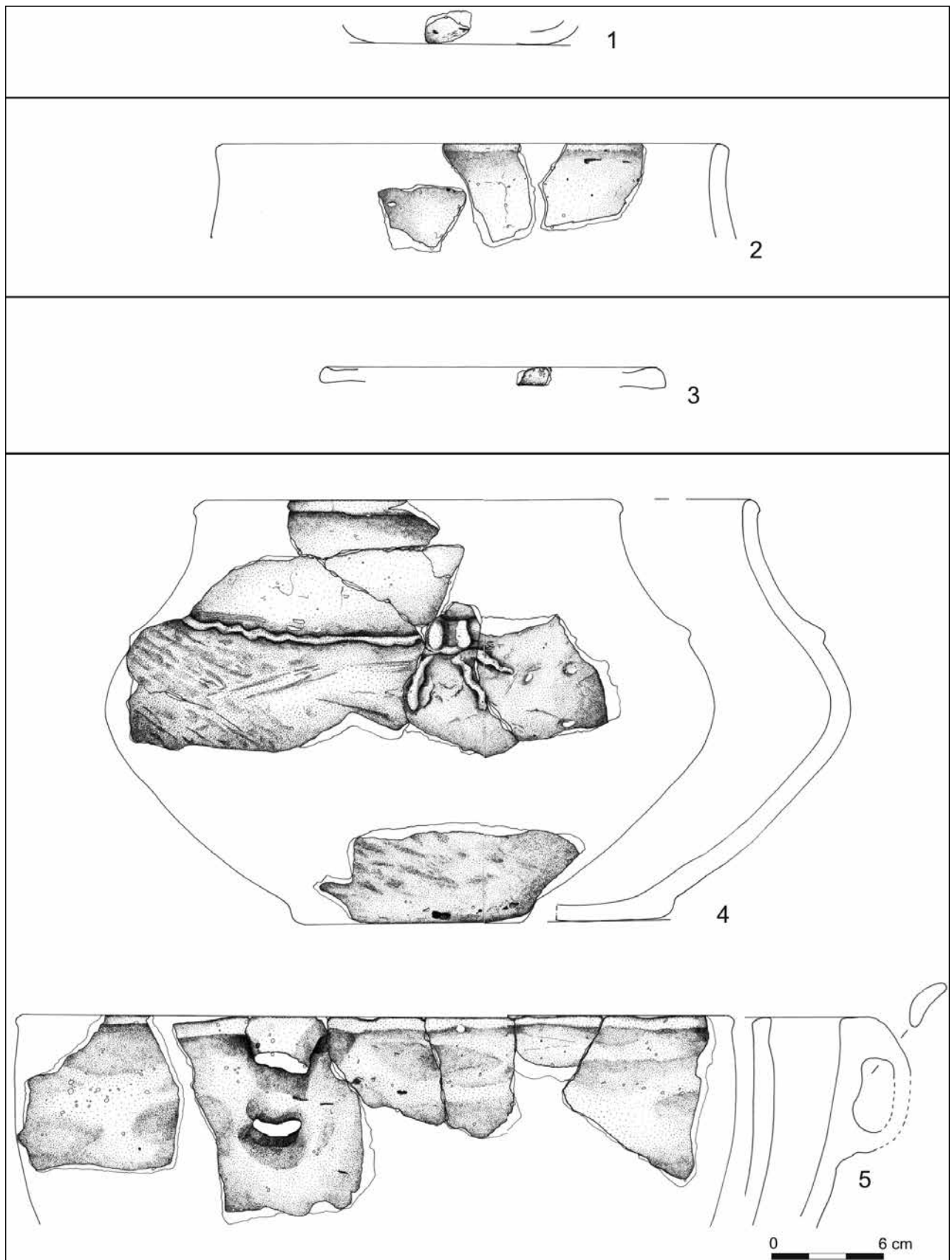
Tablica 13. Stary Folwark, st. 1: 1 - fragment naczynia z jednostki stratygraficznej 65; 2-3 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 66; 4-9 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 67; 10-11 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 69 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

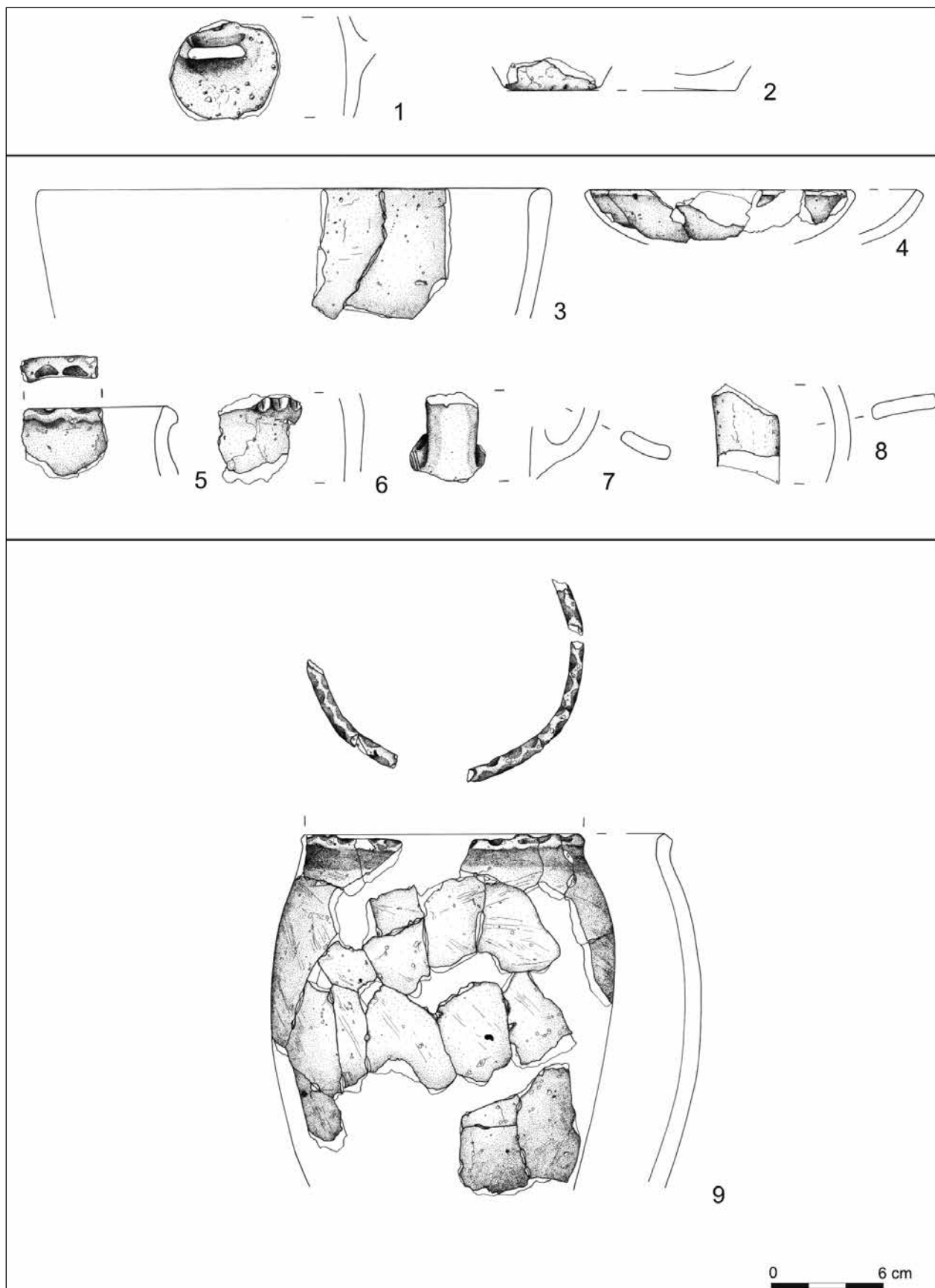
Tablica 14. Stary Folwark, st. 1: 1-11 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 69; 12 - naczynie z jednostki stratygraficznej 70 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

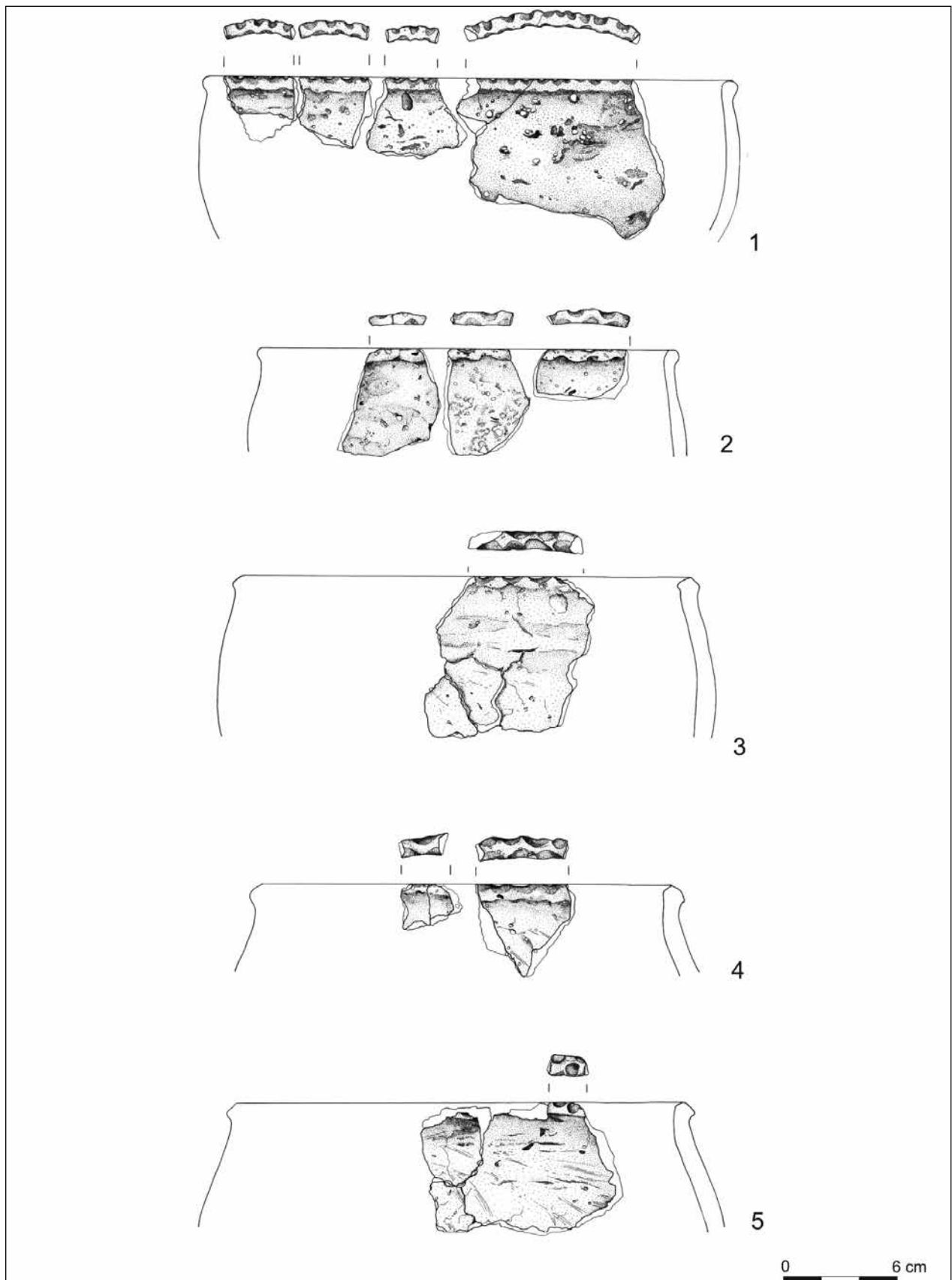
Tablica 15. Stary Folwark, st. 1: 1-4 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 71; 5-7 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 73; 8-10 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 81 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Tablica 16. Stary Folwark, st. 1: 1 - fragment naczynia z jednostki stratygraficznej 83; 2 - naczynie z jednostki stratygraficznej 87; 3 - fragment naczynia z jednostki stratygraficznej 88; 4-5 - naczynia z jednostki stratygraficznej 91 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

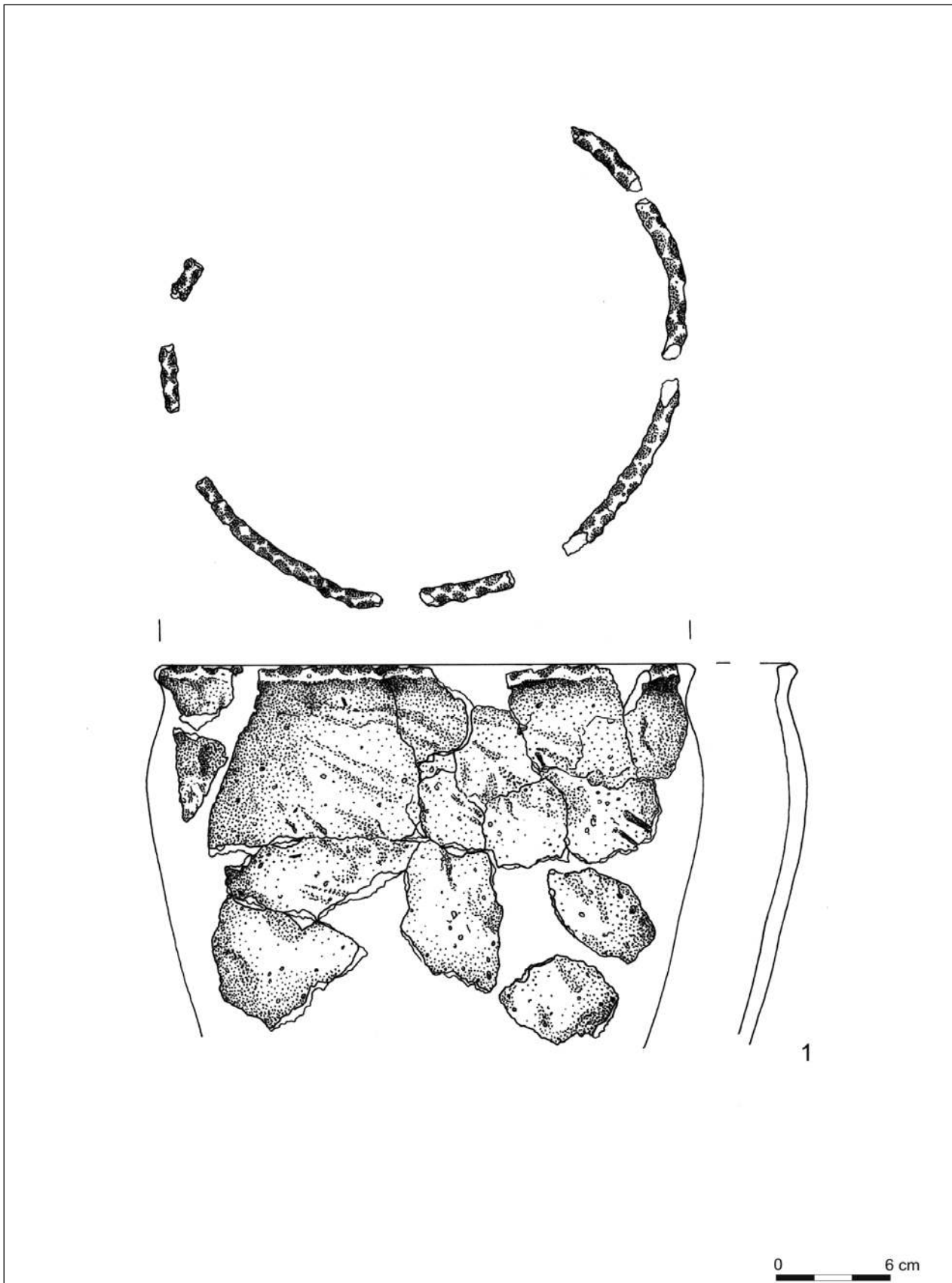

Tablica 17. Stary Folwark, st. 1: 1-2 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 91; 3-8 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 92; 9 - naczynie z jednostki stratygraficznej 96 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

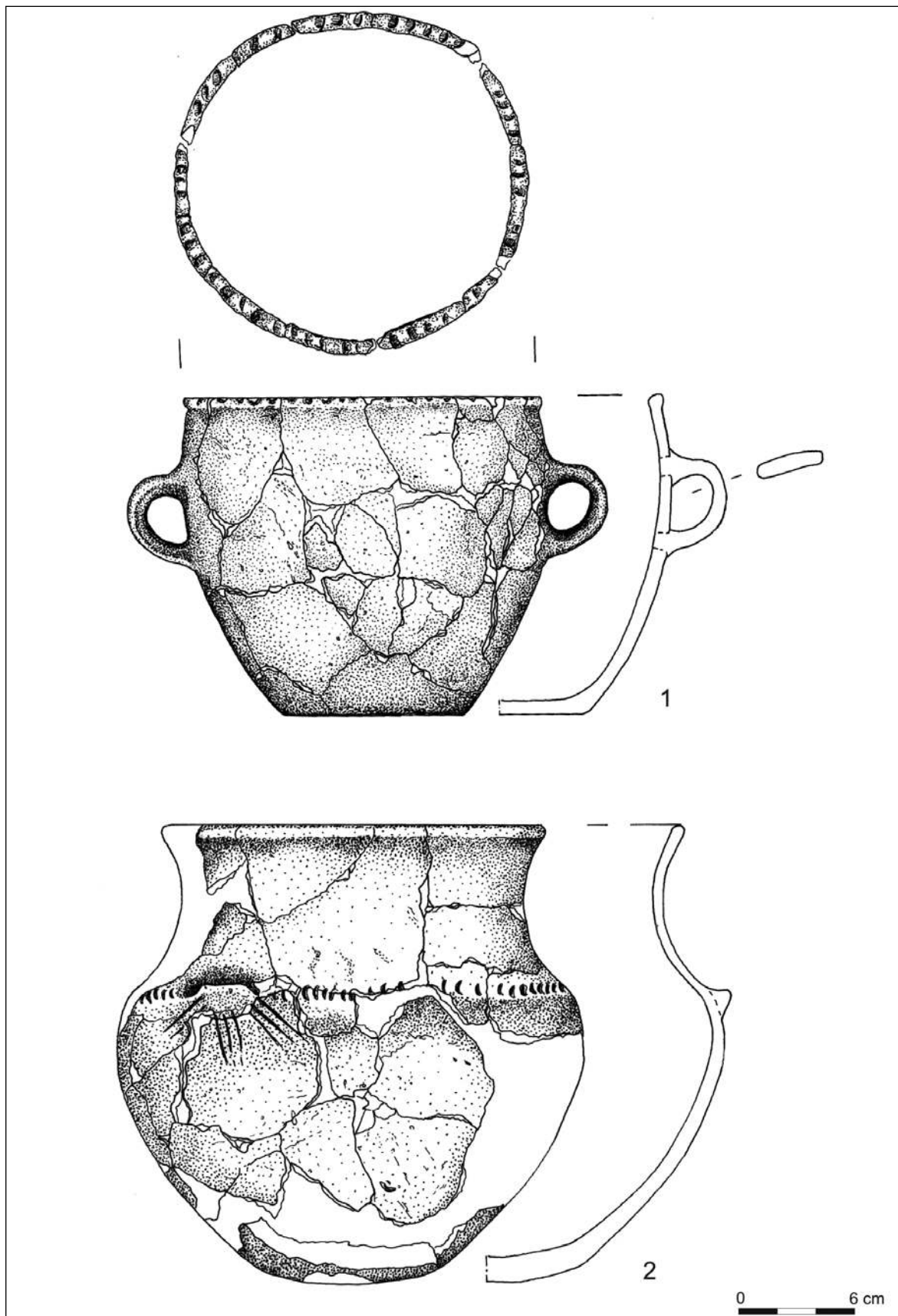

Tablica 18. Stary Folwark, st. 1: naczynia z ornamentowaną krawędzią wylewu z jednostki stratygraficznej 96 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

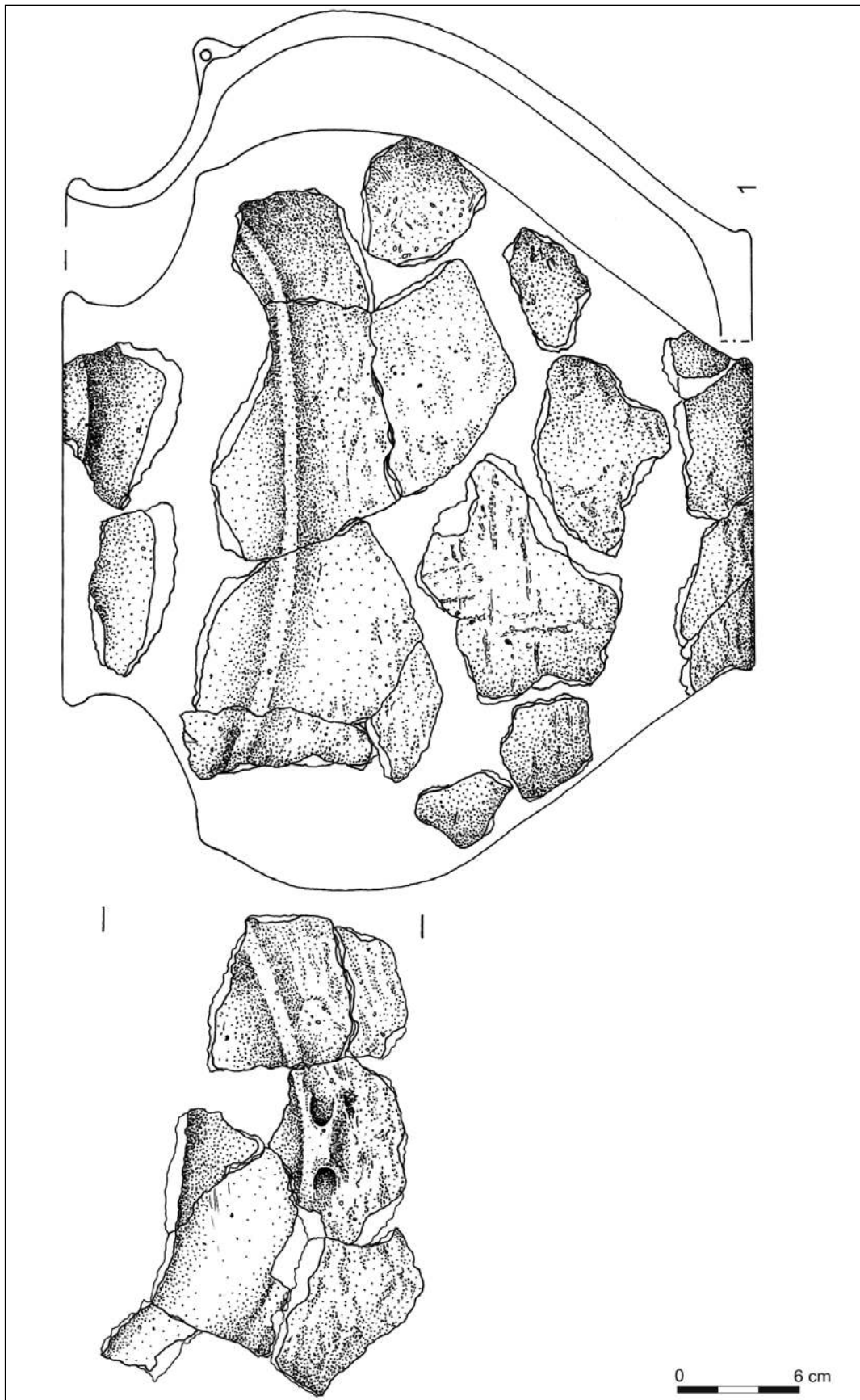

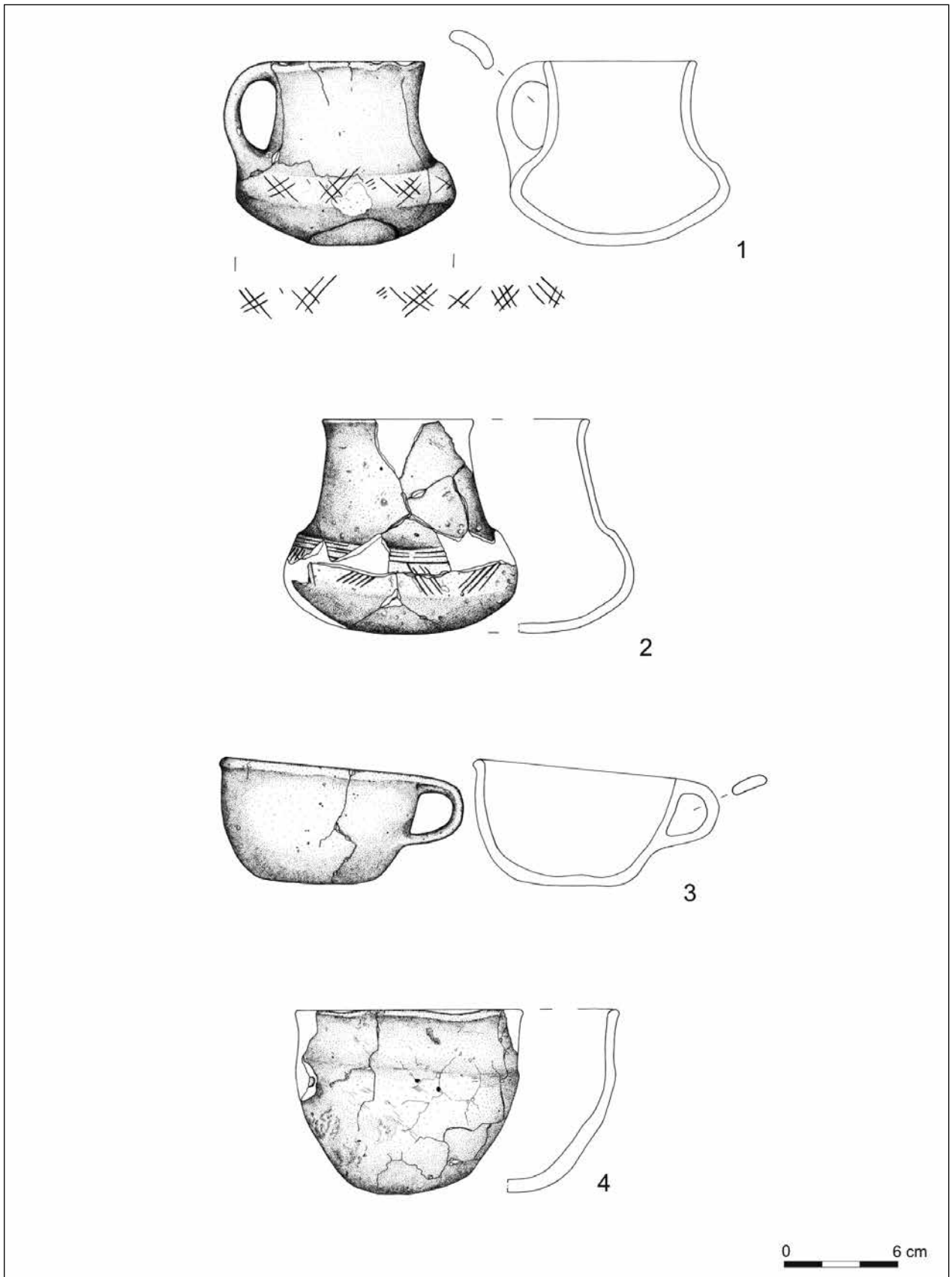
Tablica 19. Stary Folwark, st. 1: naczynie z ornamentowaną krawędzią wylewu z jednostki stratygraficznej 96 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

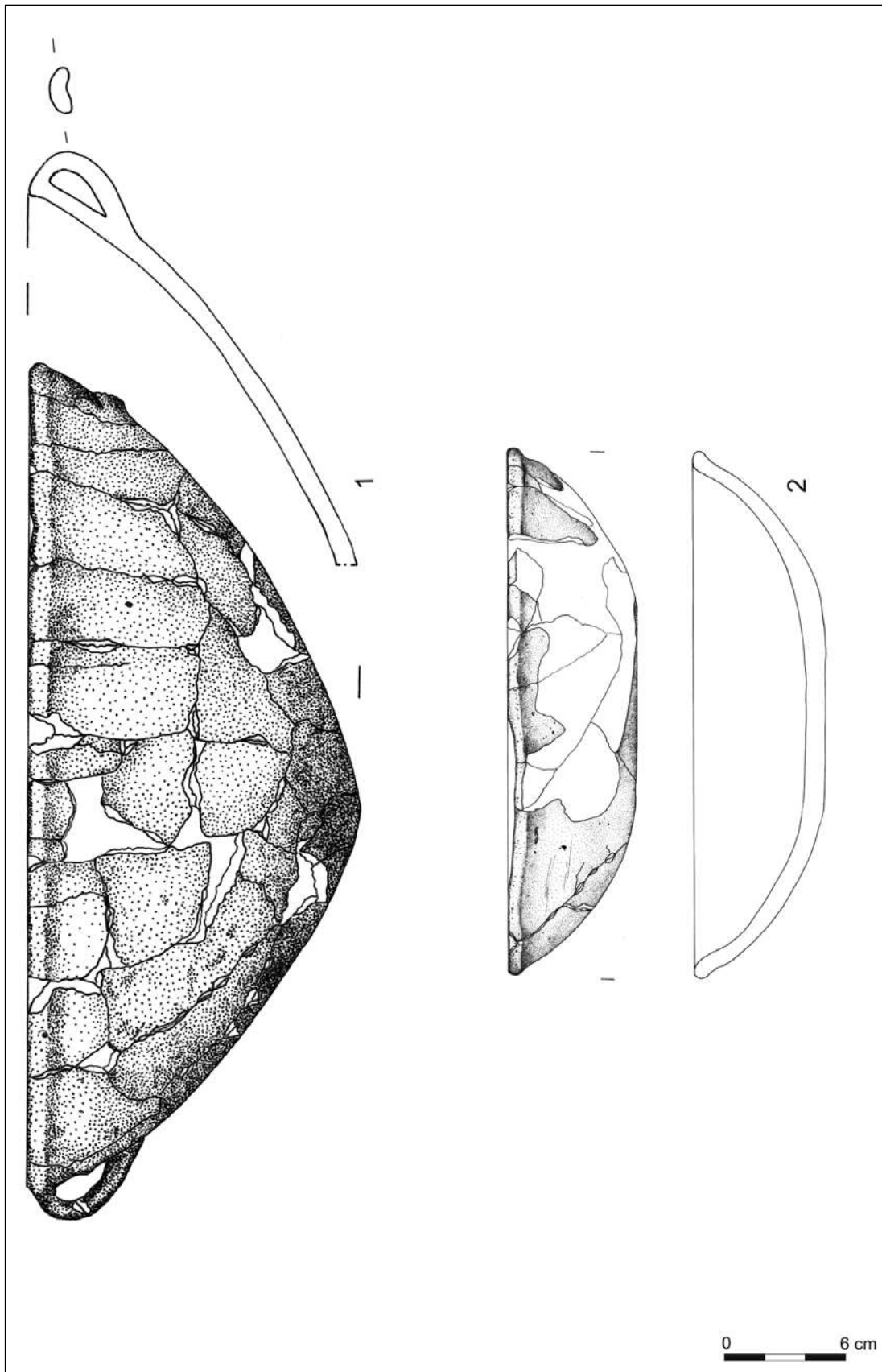
Tablica 20. Stary Folwark, st. 1: naczynia z jednostki stratygraficznej 96 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

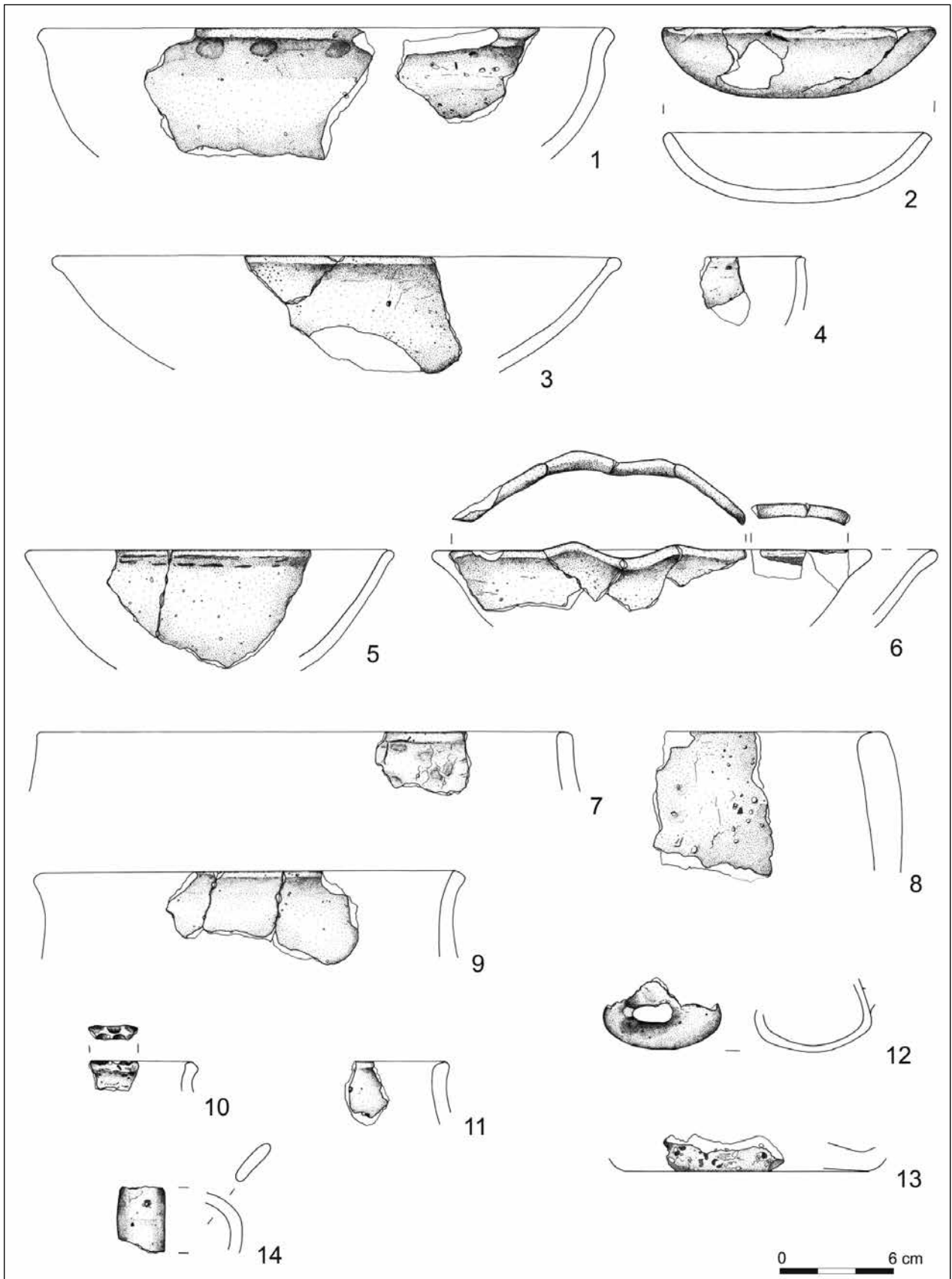
Tablica 21. Stary Folwark, st. 1: naczynie z jednostki stratygraficznej 96 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Tablica 22. Stary Folwark, st. 1: naczynia z jednostki stratygraficznej 96 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Tablica 23. Stary Folwark, st. 1: naczynia z jednostki stratygraficznej 96 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Tablica 24. Stary Folwark, st. 1: fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 96 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

bartoszycki⁴, czy b. Warnicker Forst (obecnie Lesnoje w Obwodzie Kaliningradzkim), st. III⁵.

ICb – odmiana o esowatym profilu, z powierzchnią chropowacaną poniżej krótkiej wyodrębnionej szyjki, gładzonej drewnianym narzędziem, z krawędzią zdobioną ornamentem zaplatania. Wystąpiła w zespołach zabytków z jednostek stratygraficznych 64 i 67 (tabl. 7:2). Naczynia tego typu wykazują pewne podobieństwo do form, które wystąpiły na stanowisku w Szurpiłach, gm. Jeleniewo, pow. suwalski⁶.

Typ II

Ta grupa naczyń obejmuje duże, masywne, wyłącznie grubościennie naczynia. Są to formy, których średnice wylewów sięgają do 40 cm, najczęściej jednak oscylują w granicach 34–38 cm. Naczynia garnkowate tego typu podzielone zostały na dwa zasadnicze podtypy, opierając się głównie na sposobie opracowania ich powierzchni oraz obecności dużego plastycznego ucha mocowanego do krawędzi wylewu.

Podtyp IIA – grubościennie garnki, o powierzchni starannie gładzonej (tabl. 8:3–5, 7–10; 9:1–2).

IIAa – odmiana o wylewie prostym.

IIAb – odmiana o łagodnie wychylonej górnej partii naczynia oraz owalnie pogrubionym brzegu. Wszystkie formy tego typu pochodzą z zespołu zabytków z jednostki stratygraficznej 64 (tabl. 6). Podobna forma to okaz z Serowa, st. G, rej. Oziorsk (b. Astrawischken)⁷.

IIAc – odmiana o łukowato wychylonej górnej części, oraz o prostym lekko ściętym od zewnątrz brzegu. Forma ta wykazuje pewne podobieństwo do naczynia z Mysłęcina, st. III⁸.

IIAd – odmiana o łukowato wychylonej górnej partii, oraz pogrubionej krawędzi wylewu. Nieco zbliżone okazy pochodzą z Rembielina, gm. Chorzele, pow. przasnyski⁹ oraz Jeziorka, gm. Ryn, pow. giżycki¹⁰.

IIAe – odmiana o esowato ukształtowanym profilu, krótkiej wyodrębnionej szyjce oraz wychylonej na zewnątrz, nieco wyciągniętej krawędzi. Naczynia tej formy mają swoje liczne odpowiedniki w egzemplarzach znalezionych między innymi w Sząbruku, st. 1, gm. Gietrzwałd, pow. olsztyński¹¹, Bogdanach, gm. Barczewo, pow. olsztyński¹², czy Jeziorku, st. 1, gm. Ryn, pow. giżycki¹³.

IIAf – odmiana o esowatym profilu, krótkiej wyodrębnionej szyjce oraz owalnie pogrubionej krawędzi. Wszystkie formy tego typu pochodzą z zespołu zabytków z jednostki stratygraficznej 64. Podobne formy znaleziono w Orzyszu, pow. piski¹⁴ oraz Kaliningradzie, st. Oktiabroskoje¹⁵.

IIAg – odmiana o esowatym profilu, silnie wyciągniętej, zachylonej do wewnątrz krawędzi. Naczynia tej formy ze Starego Folwarku, st. 1 wykazują pewne podobieństwo do znalezisk z Łęczy, gm. Tolkmicko, pow. elbląski¹⁶.

IIAh – odmiana o łagodnie esowatym profilu oraz wywiniętej na zewnątrz krawędzi (tabl. 9:3). Garnek ten znajduje ścisłą analogię w naczyniu znalezionym w Jeziorku, gm. Ryn, pow. giżycki¹⁷.

IIAi – odmiana o prostej pogrubionej krawędzi z niewydzielonym wylewem.

Podtyp IIB – grubościennie garnki, o powierzchni szorstkiej, niestarannie gładzonej lub chropowacanej, oraz szerokich taśmowatych (odmiana a), oraz profilowanych, z przegłębieniem w środkowej partii (odmiana b), górą mocowanych do krawędzi wylewu.

IIBa – odmiana o krótkiej wyodrębnionej szyjce z brzegami nieznacznie zachylonymi do wewnątrz. Fragmenty tego naczynia wystąpiły w zespołach zabytków z warstw 58, 77 i 91 (tabl. 16:5).

IIBb – odmiana o łagodnie esowatym profilu, oraz delikatnie wyciągniętej krawędzi. Podobne formy znaleziono między innymi w Starym Dzierzgoniu, pow. sztumski¹⁸.

Typ III – misy

Do tej grupy naczyń należą formy o średnicach wylewów znacznie większych od ich całkowitej wysokości. Są to głównie formy przysadziste, o nie zaakcentowanym lub przeciwnie, uwydatnionym brzuscu, o różnicowanych profilach i brzegach wylewu. Wspólne ich cechy stanowią starannie wykonanie, równej grubości ścianki, o silnie polerowanej, wyświeconej po obu stronach powierzchni, w szczególności od wewnątrz. Sporadycznie występują także okazy o powierzchni chropowacanej, w materiale ze Starego Folwarku, st. 1 reprezentowane przez jedno naczynie (Podtyp IIIC). Wśród mis z tego stanowiska nie występują żadne okazy o ornamentowanej powierzchni; ornament na krawędzi wylewu, w formie zaplatania występuje natomiast na misie o powierzchni chropowacanej. Charakterystyczna dla tego stanowiska jest grupa naczyń zdobionych guzami wyciągniętymi z krawędzi wylewu (Podtyp IIIB). Rzadko naczynia te (jedynie odmiana IIIAf) zaopatrzone są także w uszka, guzki

⁴ J. Okulicz 1973: ryc. 116:b.

⁵ Hoffmann 1999a: tabl. 15:3.

⁶ Hoffmann 1999a: tabl. 71:5.

⁷ Hoffmann 1999a: tabl. 69:4.

⁸ Hoffmann 1999a: tabl. 51:3.

⁹ Hoffmann 1999a: tabl. 83:15.

¹⁰ J. Okulicz 1973: ryc. 114:k.

¹¹ Hoffmann 1999a: tabl. 120:27.

¹² Hoffmann 1999a: tabl. 113:13.

¹³ Hoffmann 1999a: tabl. 73:13.

¹⁴ J. Okulicz 1973: ryc. 136:l.

¹⁵ Hoffmann 1999a: tabl. 31:15.

¹⁶ Hoffmann 1999a: tabl. 49:17.

¹⁷ J. Okulicz 1973: ryc. 113:f.

¹⁸ Ł. Okulicz 1970: tabl. 25:7; J. Okulicz 1973: ryc. 111:d.

czy inne uchwyty. Wśród mis wyróżniono trzy typy w 12 odmianach.

Podtyp IIIA – to misy o powierzchni obustronnie gładzonej często także wyświecanej, o zróżnicowanych formach oraz morfologii wylewu. Trzy pierwsze formy to naczynia płytsze, natomiast do pozostałych grup zaliczono okazy zdecydowanie głębsze. Rozpiętość średnic wylewów najczęściej wynosi od 20 do 25 cm. Znacznie rzadziej występują formy mniejsze (8–14 cm średnicy) oraz duże o średnicy 30, bądź – jak w przypadku formy IIIAf – nawet 40 centymetrów (tabl. 9:4–6; 10:1–5; 24:3–5).

III Aa – naczynia głównie niewielkich rozmiarów do 10 cm średnicy, bądź jeden egzemplarz nieco większy (20 cm), o zachylonym do wewnątrz brzegu oraz prostej bądź pogrubionej krawędzi. Pochodzą z jednostek stratygraficznych 60 i 105. Naczynia tego typu wykazują pewne podobieństwa do form z Gródków, gm. Płońska, pow. działdowski¹⁹, Jeziorka, gm. Ryn, pow. giżycki²⁰, Tolkmicka, pow. elbląski²¹, czy Mamonowa, rej. Bagrationowsk²².

III Ab – naczynia większe niż poprzednie, o średnicach wynoszących około 20, a nawet 30 cm, rozłożyste, o wyraźnie pogrubionej, owalnej krawędzi. Wystąpiły w warstwie 15 i 96 (tabl. 1:22). Formy ich są podobne do okazów z Worytów, st. 2, gm. Gietrzwałd, pow. olsztyński²³, Kęsochy, gm. Dzierzgowo, pow. mławski²⁴, Kitek, st. 2, gm. Dzierzgowo, pow. mławski²⁵, czy Starzykowa Małego, gm. Hława, pow. iławski²⁶.

III Ac – odmiana płytsza, z wydzielonym brzegiem o różnym ukształtowaniu krawędziami. Fragmenty tego typu naczyń wystąpiły głównie zespołach zabytków z warstwy 64 i 60. Ta grupa naczyń ma swoje liczne odpowiedniki w formach pochodzących między innymi z Piastowa, gm. Krzynowłoga Mała, pow. przasnyski²⁷, Kitek, gm. Dzierzgowo, pow. mławski²⁸, czy Starego Dzierzgonia, pow. sztumski²⁹.

III Ad – odmiana głębsza, z wydzielonym brzegiem i różnie ukształtowanymi krawędziami. Fragmenty tych naczyń znaleziono w jednostkach stratygraficznych 64, 69 i 96 (tabl. 24:1). Nieco zbliżone okazy znaleziono między innymi w Jeziorku, st. 1, gm. Ryn, pow. giżycki³⁰, Tarławkach, st. 1, gm. Węgorzewo,

pow. węgorzewski³¹, czy Piastowie, gm. Krzynowłoga Mała, pow. przasnyski³².

III Ae – rozłożysta misa o prostej nieznacznie wychylonej na zewnątrz, prostej krawędzi. Nieco podobny okaz pochodzi ze Starego Łączyna, gm. Dzierzgowo, pow. mławski³³.

III Af – duża rozłożysta misa reprezentowana przez jedno naczynie (tabl. 23:1), o prostej krawędzi, nieznacznie wyciągniętej do wewnątrz, o kulistym, szpiczastym dnie, zaopatrzona w dwa niewielkich rozmiarów taśmowate uszka, górą mocowane do krawędzi (ryc. 27). Formę tą można utożsamiać z misami typu VI odmiany c w typologii Ł. Okulicz. Nieco zbliżone okazy, jednak znacznie mniejszych rozmiarów, pochodzą między innymi z Piastowa, gm. Krzynowłoga Mała, pow. przasnyski³⁴, Birkenhof, st. 3, rej. Primorsk³⁵, lub z Worytów, st. 2, gm. Gietrzwałd, pow. olsztyński³⁶, choć w tym przypadku naczynie posiada dno płaskie z wyraźną stopką. Fragmenty naczynia pochodzą z jednostek stratygraficznych 71 i 96.

III Ag – misy głębsze z wyodrębnionym, płasko ściętym brzegiem. Naczynie to ma swe liczne odpowiedniki w formach z Rybna, pow. działdowski³⁷, Pleśna, gm. Bisztynek, pow. bartoszycki³⁸, Łęczy, st. 1, gm. Tolkmicko, pow. elbląski³⁹, Jeziorka, st. 1, gm. Ryn, pow. giżycki⁴⁰, czy Kaliningradu – st. Oktabrskoje⁴¹.

III Ah – misy głębsze z krótką lekko wyodrębnioną szyją oraz ściętym od wewnątrz brzegiem. Naczynia tego typu znajdują ścisłą analogię w okazie z Jeziorka, gm. Ryn, pow. giżycki⁴².

Podtyp IIIB – to grupa naczyń o krawędziach wylewu zdobionych charakterystycznymi guzami (podobne do typu VI grupy IV odmiany 1 wg M. Hoffmanna)⁴³, o średnicach wylewów wynoszących około 25 centymetrów, jedynie naczynie odmiany a to forma mniejsza, około 16 cm średnicy. Ich powierzchnie są starannie gładzone, z nielicznymi tylko śladami wyświecania. Fragmenty tego typu naczyń wystąpiły w zespołach zabytków z warstw 15, 64, 71 i 96 (tabl. 2:1).

III Ba – niewielkich rozmiarów, półkoliste misy o ścianie zachylonej do wewnątrz oraz ściętym niewyodrębnionym brzegiem.

¹⁹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 2:14.

²⁰ J. Okulicz 1973: ryc. 113:d.

²¹ Hoffmann 1999a: tabl. 50:1.

²² Hoffmann 1999a: tabl. 46:7.

²³ Hoffmann 1999a: tabl. 101:1.

²⁴ Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:13.

²⁵ Ł. Okulicz 1970: tabl. 7:8.

²⁶ Ł. Okulicz 1970: tabl. 26:15.

²⁷ Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:22; Hoffmann 1999a: tabl. 133:11, 12.

²⁸ J. Okulicz 1973: ryc. 118:g.

²⁹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 25:16.

³⁰ Hoffmann 1999a: tabl. 73:6.

³¹ Hoffmann 1999a: tabl. 74:4.

³² Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:24.

³³ Ł. Okulicz 1970: tabl. 8:10.

³⁴ Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:25.

³⁵ Ł. Okulicz 1970: tabl. 4:1; Hoffmann 1999a: tabl. 3:6.

³⁶ Hoffmann 1999a: tabl. 101:9.

³⁷ J. Okulicz 1973: ryc. 117:d.

³⁸ J. Okulicz 1973: ryc. 116:d.

³⁹ Hoffmann 1999a: tabl. 49:8.

⁴⁰ Hoffmann 1999a: tabl. 73:17.

⁴¹ Hoffmann 1999a: tabl. 31:14.

⁴² J. Okulicz 1973: ryc. 114:i.

⁴³ Hoffmann 2000: 99.

Ryc. 27. Stary Folwark, st. 1. Misa typu IIIA, odmiany f z warstw 71 i 96 (fot. D. Wach i R. Solecki)

IIIBb – forma rozłożysta o rozchylonym wylewie i zaokrąglonym brzegu, zaopatrzona w niewielkie taśmowate uszko, w górnej partii trójkątne w przekroju, wyprowadzone z krawędzi wylewu (tabl. 15:3).

IIIBc – rozłożyste misy o łagodnie esowatym profilu (tabl. 10:6; 15:1; 24:6).

Podtyp IIIC – reprezentowany przez jedno tylko naczynie o powierzchni chropowatej aż po krawędź wylewu, zdobioną nieregularnym, niestannie wykonanym ornamentem zaplatania, o średnicy równej 26 cm. Jest to rozłożysta misa o krótkiej wyodrębnionej szyjce, łagodnie esowatym profilu, niezbyt intensywnie uwydatnionym załamie brzuśca (tabl. 7:3). Naczynie to pochodzi z warstwy 64, jego forma jest nieco zbliżona do okazów z Gościszewa, st. 4, gm. Sztum, pow. sztumski⁴⁴, Mołtajn, gm. Barciany, pow. kętrzyński⁴⁵, Jeziorka, gm. Ryn, pow. giżycki⁴⁶, czy Starego Dzierzgonia, pow. sztumski⁴⁷.

Typ IV – amfory

Grupa ta reprezentowana jest przez cztery okazy naczyń. Obejmuje ona formy o silnie esowatym kształcie, z wyjątkiem naczyń z grupy B, którego esowaty kształt jest znacznie łagodniejszy, a o silnej wydętości brzuśca możemy w tym przypadku jedynie domniemywać na podstawie licznych analogii. Naczynia grupy A i B obejmują formy grubościenne, natomiast typ C to forma analogiczna w kształcie (w stosunku do form z grupy A), jednakże zdecydowanie cienkościenna. Są to naczynia o niemalże identycznych średnicach, oscylujących w granicach 20 cm. Wszystkie formy charakteryzują się ponadto stosunkowo dobrze wyrobioną masą ceramiczną, schudzoną silnie średnio i grubo ziarnistą domieszką, oraz ceglasto-brązową barwą (5YR 5/4) z licznymi śladami okopceń. Zróżnicowany jest natomiast sposób opracowania ich powierzchni.

Podtyp IVA – formę tych naczyń można utożsamiać z naczyniami typu XI w typologii Ł. Okulicz, która opisuje je jako duże naczynia o krótkiej wydłużonej szyjce i wydętym chropowatym brzuścu, często zdobione u nasady szyjki listwą plastyczną⁴⁸. Naczynia lepienie techniką zlepienia wałków o szerokości około 5 cm, o starannie wyrabianej masie ceramicznej, schudzonej bardzo grubą, ostrokrawędziastą domieszką, z widocznymi w przełamach licznymi pustymi przestrzeniami, stanowiącymi ślady po wypalanej domieszce organicznej.

IVaA – forma reprezentowana przez jedno naczynie o wysokości około 23 cm, przy średnicy wylewu wynoszącej 20 cm, przez co jest znacznie bardziej

przysadziste niż naczynie kolejnej odmiany. Około 7-centymetrowa gładzona szyjka, oddzielona została od chropowatego brzuśca plastyczną listwą, zdobioną ornamentem zaplatania, przerywanym poziomymi plastycznymi guzami z przegłębieniem w środku (około 3 cm szerokości i 1,5 cm szerokości) od którego promieniście w dół rozchodzą się trzy listwy, także zdobione zaplataniem. Warstwa chropowacenia waha się tu w granicach 2–3 mm, jest ono niezwykle drobne i delikatne oraz bardzo równomiernie rozłożone, z wyraźnymi śladami po miotełce używanej w procesie jego nanoszenia. Dno jest płaskie z wyraźnie zaznaczoną stopką, wygniętą z jednego placka gliny. Fragmenty tego naczynia pochodzą z jednostki stratygraficznej 91 (tabl. 16:4). Podobne formy znaleziono w Starzykowie Małym, gm. Łława, pow. łławski⁴⁹, Kitkach, gm. Dzierzgowo, pow. mławski⁵⁰, czy w Tolkmicko, pow. elbląski⁵¹.

IVAb – odmiana reprezentowana przez naczynie zachowane w bardzo dużej liczbie (około 120) fragmentów, jednakże zrekonstruowane jedynie hipotetycznie. Forma jest bardzo wysoka, około 35 cm, w stosunku do 20-centymetrowej średnicy. Starannie gładzona szyjka jest zakończona gładką, niezdobioną listwą, z której wyprowadzone jest małe taśmowate uszko (zachowane tylko jedno) o wymiarach 2 x 2 cm z otworem o średnicy około 0,7 cm. Poniżej plastycznej listwy występuje około 1–2-milimetrowa warstwa chropowacenia, rozłożona niezbyt równomiernie, z dużą ilością gruboziarnistego tłuczni, licznymi śladami po wypadnięciu domieszki, oraz licznymi poziomymi bruzdami, sugerującymi kierunek nakładania dodatkowej warstwy glinki. Masywne, płaskie dno o mocno zaakcentowanej stopce, wylepione zostało z dwóch placków gliny, zaś ścianka uformowana została z placka zewnętrznego. Fragmenty tego naczynia wystąpiły w zespołach zabytków z jednostek stratygraficznych 14, 71, 92 i 96 (tabl. 21). Forma ta może stanowić analogię do nieco podobnych naczyń z Tolkmicka, pow. elbląski⁵² oraz Łęczy, gm. Tolkmicko, pow. elbląski⁵³.

Podtyp IVB – jest to forma podobna do naczyń typu IV odmiany b wg Ł. Okulicz, opisanych jako formy baniaste o lekko wychylonej krawędzi, wydłużonej, słabo wygiętej szyjce, przechodzącej w baniasty brzusek, powierzchni gładzonej, oraz o lekko spłaszczonym lub kulistym dnie⁵⁴. Ze względu na brak dolnych partii brzuśca oraz dna, analogia ta pozostaje jedynie w sferze domniemywań. Ponadto Ł. Okulicz opisuje ten typ naczyń jako formy niezdobione, a w materiale ze Starego Folwarku, st. 1 mamy

⁴⁴ Hoffmann 1999a: tabl. 194:17.

⁴⁵ Hoffmann 1999a: tabl. 65:17.

⁴⁶ J. Okulicz 1973: ryc. 114:d.

⁴⁷ Ł. Okulicz 1970: tabl. 25:15.

⁴⁸ Ł. Okulicz 1970: 37–38.

⁴⁹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 26:3.

⁵⁰ Ł. Okulicz 1970: tabl. 1:15, 21.

⁵¹ Hoffmann 1999a: tabl. 51:17.

⁵² Hoffmann 1999a: tabl. 50:16–17.

⁵³ J. Okulicz 1973: ryc. 124:g.

⁵⁴ Ł. Okulicz 1970: 25.

Ryc. 28. Stary Folwark, st. 1. Fragment naczynia typu IVC z warstw 14, 15 i 96 (fot. R. Solecki)

do czynienia z formą zdobioną ornamentem w postaci pojedynczego rzędu skośnych lub prawie pionowych nacięć u nasady szyjki, wykonanych drewnianym narzędziem bądź rylcem (tabl. 2:8). Formy podobne występują między innymi w Piastowie, gm. Krzynowłoga Mała, pow. przasnyski⁵⁵; Starym Łączynie, gm. Dzierzgowo, pow. mławski⁵⁶, czy Rybnie, st. 2, gm. Sorkwity, pow. mrągowski⁵⁷.

Podtyp IVC – kształtem forma ta przypomina naczynia typu IVA, natomiast jest to naczynie zdecydowanie cienkościenne oraz starannie zagładzane na całej swojej powierzchni, najprawdopodobniej także wyświecane w obrębie szyjki. Wysoka na około 7 centymetrów szyjka przechodzi w silnie wydęty, baniasty brzusek, który w dolnej partii łagodnie łączy się z niewydzielonym, delikatnie spłaszczonym dnem o średnicy wynoszącej nieco powyżej 10 cm. Ornament wykazuje ścisłą analogię z odmianą IVAa, z niewielką tylko różnicą w charakterze zdobienia listwy, która w tym przypadku pokryta jest pojedynczym rzędem pionowych załuskiwań paznokciowych, przerywanych plastycznymi poziomymi guzami, od których odchodzą promieniście trzy grupy potrójnych żłobień, wykonanych rylcem lub narzędziem trójzębnym, o długości około 3 cm (ryc. 28). Cechą charakterystyczną tego naczynia jest jego plamista, różnorodna barwa, sugerująca wtórny kontakt naczynia z wysoką temperaturą, oraz silna deformacja, prawdopodobnie w wyniku procesów podepozycyj-

nych. Fragmenty tego naczynia wystąpiły w zespołach zabytków z jednostek stratygraficznych 14, 15 i 96 (tabl. 20:2). Naczynie to wykazuje pewne podobieństwo do form pochodzących z kurhanów w Rybnie, st. 2, gm. Sorkwity, pow. mrągowski⁵⁸.

Typ V – naczynia cienkościenne

Jest to stosunkowo liczna grupa naczyń o różnorodnych formach oraz sposobach kształtowania profili czy krawędzi wylewu; cechą wspólną naczyń z tej grupy jest ich cienkościenność, oraz widoczna staranność wykonania.

Podtyp VA – kubki

Ten typ obejmuje naczynia niewielkich rozmiarów, o średnicach wylewów wynoszących 8–10 cm, o cienkich, delikatnych, dobrze opracowanych ściankach oraz starannie wygładzonych i wypolerowanych powierzchniach, łącznie z płaskimi słabo wydzielonymi lub kulistymi dnami.

VAa – odmiana ta podobna jest do typu VII grupy II odmiany 3 w typologii M. Hoffmanna⁵⁹ oraz typu VI odmiany e wg Ł. Okulicz⁶⁰. Grupa ta reprezentowana jest przez jeden egzemplarz (tabl. 22:3) zachowany w całości. Jest to płaski, szerokootworowy kubek o 10 cm średnicy, zaopatrzony w szerokie taśmowate ucho, wyprowadzone z krawędzi wylewu, sięgające poniżej połowy jego wysokości (ryc. 29). Powierzchnia o ceglasto-szarej barwie (10YR 5/2) jest silnie wygładzona ze śladami polerowania. Naczynie to pochodzi z warstwy 96. Ma ono swoje liczne odpowiedniki w materiałach z Pleśna, gm. Bisztynek, pow. bartoszycki⁶¹, Piorkowa, gm. Płoskinia, pow. braniewski⁶², Kitek, st. 2, gm. Dzierzgowo, pow. mławski⁶³, Gródków, gm. Płońska, pow. działowski⁶⁴, Janików Wielkich, gm. Zalewo, pow. iławski⁶⁵, Gościszewa, st. 4, gm. sztum, pow. sztumski⁶⁶, czy z miejscowości Pokrowskoje (b. Sorgenau), st. 2, rej. Zielenogradsk⁶⁷.

VAb – odmiana ta podobna jest do typu VIII odmiany a w typologii Ł. Okulicz⁶⁸ oraz do kubków typu VII grupy III odmiany 1, wg M. Hoffmanna⁶⁹ (ryc. 30). Jest to forma znana pod nazwą tzw. „kubków elbląskich”. Są to małe formy o średnicy 8 cm i wysokości 10–11 cm (tabl. 22:1–2), reprezentowane przez dwa naczynia: pierwsze – zachowane w całości –

⁵⁸ Hoffmann 1999a: tabl. 94:7.

⁵⁹ Hoffmann 2000: 91.

⁶⁰ Ł. Okulicz 1970: 32.

⁶¹ J. Okulicz 1973: ryc. 116:m; Hoffmann 2000: tabl. 67:3.

⁶² J. Okulicz 1973: ryc. 121:g; Ł. Okulicz 1970: tabl. 11:13.

⁶³ Ł. Okulicz 1970: tabl. 7:19.

⁶⁴ Ł. Okulicz 1970: tabl. 6:6.

⁶⁵ Ł. Okulicz 1970: tabl. 9:17.

⁶⁶ Hoffmann 1999a: tabl. 164:2.

⁶⁷ Hoffmann 1999a: tabl. 1:4.

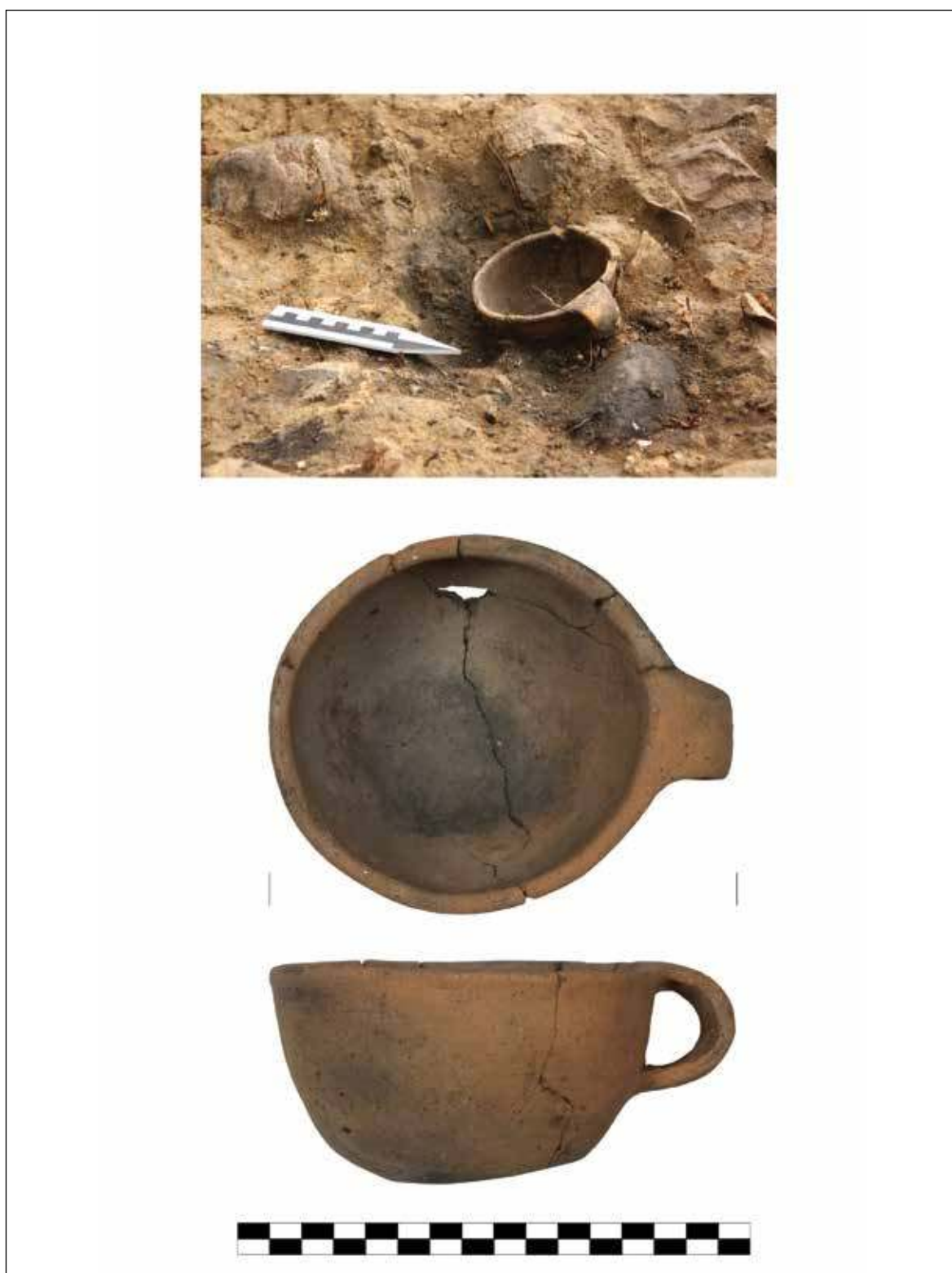
⁶⁸ Ł. Okulicz 1970: 32.

⁶⁹ Hoffmann 2000: 94.

⁵⁵ J. Okulicz 1973: ryc. 119:a.

⁵⁶ Ł. Okulicz 1970: tabl. 8:6.

⁵⁷ Hoffmann 1999a: tabl. 95:10.

Ryc. 29. Stary Folwark, st. 1. Kubek typu VA, odmiany a z warstwy 96 (fot. D. Wach i R. Solecki)

Ryc. 30. Stary Folwark, st. 1. Kubek typu VA, odmiany b z warstwy 96 (fot. D. Wach i R. Solecki)

zaopatrzone jest w duże taśmowate ucho, natomiast egzemplarz drugi – zachowany fragmentarycznie – takiego ucha nie posiada. Kubki typu VAb to naczynia o stosunkowo długiej szyjce, wychylonej na zewnątrz krawędzi, łagodnie wydętym brzuścu, kulistym dnie, o powierzchniach intensywnie wyświecanych, bogato zdobione ornamentem rytym, na największej wydętości brzuśca. Obydwa naczynia pochodzą z jednostki stratygraficznej nr 96. Kubki z uchem znajdują liczne analogie m.in. w Lidzbarku Warmińskim⁷⁰, Gródkach, gm. Płońnica, pow. działdowski⁷¹, Pleśnie, gm. Bisztynek, pow. bartoszycki⁷², Starzykowie Małym, gm. Iława, pow. iławski⁷³, czy Tolkmicku, pow. elbląski⁷⁴, zaś kubki bez ucha w Starym Łączynie, gm. Dzierzgowo, pow. mławski⁷⁵, Stolnie, kurhan 2, gm. Miłakowo, pow. ostródzki⁷⁶, Nowym Targu, st. B, gm. Stary Targ, pow. sztumski⁷⁷.

Podtyp Vb (tabl. 8:6)

VBa – odmiana o prostej krawędzi wylewu. Fragmenty tego typu naczyń wystąpiły w warstwach 2 i 64. Mogą one stanowić analogię do form z Jeziorka, gm. Ryn, pow. giżycki⁷⁸, Gródków, gm. Płońnica, pow. działdowski⁷⁹, Starzykowa Małego, gm. Iława, pow. iławski⁸⁰, czy z miejscowości Pokrowskoje (b. Sorgenau), st. 2, rej. Zielenogradsk⁸¹.

VBb – odmiana o prostej nieznacznie pogrubionej krawędzi przechodzącej w łukowato wygiętą szyjkę. Fragmenty tego typu naczyń pochodzą z warstw 7, 14, 65 i 105. Podobne formy znaleziono m.in. w Gródkach, st. 7 – Brzezinka, gm. Płońnica, pow. działdowski⁸², Stolnie, kurhan 1, gm. Miłakowo, pow. ostródzki⁸³, czy w Kaliningradzie, st. Oktiabrskoje⁸⁴.

VBc – odmiana o prostej, wyraźnie pogrubionej krawędzi, długiej łukowato wygiętej szyjce oraz łagodnym załomie brzuśca, zdobionym ornamentem dołeczków palcowych (tabl. 4:19). Fragmenty takich naczyń znaleziono w jednostkach stratygraficznych 14 i 64. Formy te znajdują swoje analogie w materiałach z Jeziorka, gm. Ryn, pow. giżycki⁸⁵, Klewk, gm.

Purda, pow. olsztyński⁸⁶, Rybna, st. 2, gm. Sorkwity, pow. mrągowski⁸⁷.

VBd – odmiana o nieznacznie wyciągniętym, ściętym, wychylonym na zewnątrz brzegu i długiej szyjce. Fragmenty tego typu naczyń wystąpiły w warstwach 2, 64, 81 i 96. Nieco zbliżone okazy znaleziono między innymi w Starym Dzierzgoniu, pow. sztumski⁸⁸, Gródkach, pow. Działdowo, st. 7 – Brzezinka, gm. Płońnica, pow. działdowski⁸⁹, Starzykowie Małym, gm. Iława, pow. iławski⁹⁰, czy Mołtajnach, gm. Barciany, pow. kętrzyński⁹¹.

Podtyp VC – cienkościenne naczynia jajowate

Naczynia zbliżone do typu IV grupy IV odmiany 1 w typologii M. Hoffmanna⁹².

VCa – odmiana reprezentowana przez jedno naczynie, stosunkowo niewielkich rozmiarów (12 cm średnicy wylewu i niespełna 10 cm wysokości), o prostej, nieznacznie pogrubionej krawędzi, o wysokim łagodnym załomie brzuśca oraz kulistym dnie (ryc. 31). Na największej wydętości brzuśca, mniej więcej w połowie wysokości naczynia, zachowane są trzy ślady po oderwanych uchach bądź plastycznych guzach, mocowanych za pomocą niewielkiego, prostokątnego czopu. Powierzchnia zewnętrzna jest przecierana. Naczynie jest wykonane z niestarannie przygotowanej masy, schudzonej dużą ilością gruboziarnistej, ostrokrawędzistej domieszki (tabl. 22:4). Naczynie to znaleziono w jednostce stratygraficznej 96. Wykazuje ono pewne podobieństwa do form pochodzących z Kęsochy, gm. Dzierzgowo, pow. mławski⁹³, Stegi Wielkiej, gm. Górowo Iławieckie, pow. bartoszycki⁹⁴, Rybna, gm. Sorkwity, pow. mrągowski⁹⁵, czy Szestna, st. 2, gm. Mrągowo, pow. mrągowski⁹⁶.

VCb – odmiana o nieco większych średnicach wylewów, głównie wynoszących około 20 cm. Forma ta jest analogiczna do poprzedniej, jednak znacznie wyższa. Jest to forma wyraźnie cienkościenna, o starannie gładzonych powierzchniach, barwy od ceglasto-żółtej (7,5YR 6/6) po czarną (7,5YR 3/1). Fragmenty pochodzą z jednostek stratygraficznych 14 i 70. Naczynia tego typu mogą stanowić analogię do form ze Starego Łączyna, gm. Dzierzgowo, pow. mławski⁹⁷, Kęsochy, gm. Dzierzgowo, pow. mławski⁹⁸,

⁷⁰ Ł. Okulicz 1970: tabl. 16:34.

⁷¹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 6:5; Hoffmann 1999a: tabl. 130:20.

⁷² Ł. Okulicz 1970: tabl. 31:10, 23.

⁷³ Ł. Okulicz 1970: tabl. 26:12; J. Okulicz 1973: ryc. 124:1; Hoffmann 1999a: tabl. 147:2.

⁷⁴ Ł. Okulicz 1970: tabl. 27:17, 18.

⁷⁵ Ł. Okulicz 1970: tabl. 8:24.

⁷⁶ Hoffmann 1999a: tabl. 56:5.

⁷⁷ Hoffmann 1999a: tabl. 158:3.

⁷⁸ J. Okulicz 1973: ryc. 113:e.

⁷⁹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 2:35.

⁸⁰ Ł. Okulicz 1970: tabl. 26:20.

⁸¹ Hoffmann 1999a: tabl. 1:6.

⁸² Ł. Okulicz 1970: tabl. 2:7.

⁸³ Hoffmann 1999a: tabl. 53:13.

⁸⁴ Hoffmann 1999a: tabl. 32:6.

⁸⁵ J. Okulicz 1973: ryc. 114:k; Hoffmann 1999a: tabl. 73:22.

⁸⁶ Hoffmann 1999a: tabl. 100:3.

⁸⁷ Hoffmann 1999a: tabl. 95:7.

⁸⁸ J. Okulicz 1973: ryc. 111:f.

⁸⁹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 2:8.

⁹⁰ Hoffmann 1999a: tabl. 147:7.

⁹¹ Hoffmann 1999a: tabl. 65:13.

⁹² Hoffmann 2000: 99.

⁹³ Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:4.

⁹⁴ Ł. Okulicz 1970: tabl. 17:6.

⁹⁵ Ł. Okulicz 1970: tabl. 30:25.

⁹⁶ Hoffmann 1999a: tabl. 96:14.

⁹⁷ Ł. Okulicz 1970: tabl. 3:5.

⁹⁸ Ł. Okulicz 1970: tabl. 5:8.

Ryc. 31. Stary Folwark, st. 1. Naczynie typu VC, odmiany a z warstwy 96 (fot. R. Solecki)

Stolna, kurhan 2, gm. Miłakowo, pow. ostródzki⁹⁹, Sząbruka, st. 1, gm. Gietrzwałd, pow. olsztyński¹⁰⁰, czy Bogdanów, gm. Barczewo, pow. olsztyński¹⁰¹.

VCc – odmiana naczyń średniej wielkości, o średnicach wynoszących 15–18 cm, zachylonej do wewnątrz prostej krawędzi, o bardzo starannie opracowanych powierzchniach, w tym silnie wypolerowanych ściankach zewnętrznych. Fragmenty tego typu naczyń wystąpiły w warstwach 15, 61 i 71. Nieco zbliżona forma pochodzi ze Starego Dzierzgonia, pow. sztumski¹⁰².

Typ VI – talerze

Naczynia tego typu są w materiale ze Starego Folwarku, st. 1 reprezentowane nielicznie. Są to głównie talerze głębokie, formą zbliżone do mis, wykazujące pewne analogie do mis typu VI odmiany b wg Ł. Okulicz¹⁰³, a także jeden egzemplarz talerza płaskiego, zachowany tylko w niewielkim fragmencie. Są to formy występujące w dwóch wielkościach wylewu – 14 i 26 cm, o obustronnie wygładzonej, a przeważnie starannie wypolerowanej powierzchni, barwy ceglastej (5YR 6/6, 5YR 6/8), jasnobrązowej lub szaro-brązowej (10YR

5/2), ze śladami okopceń lub wtórnego przepału. Ich brzegi są mniej lub bardziej starannie formowane.

Podtyp VIA

VIAa – odmiana form mniejszych, o średnicy 14 cm, oraz wysokości nie przekraczającej 4 cm, o prostych, niezbyt starannie formowanych, nie wyodrębniających się krawędziach, ściętych od zewnątrz, oraz kulistym dnie. Wykonane są one z nie dość solidnie przygotowanej masy, schudzonej dużą ilością średnio i gruboziarnistej domieszki, o misternie gładzonych i polerowanych powierzchniach (tabl. 24:2). Podobne są do talerzy typu VI grupy IV odmiany 2 wg M. Hoffmanna¹⁰⁴. Formy te wykazują pewne podobieństwa do talerzy z Gródków, st. 7, gm. Płońska, pow. działowski¹⁰⁵, Starego Dzierzgonia, pow. sztumski¹⁰⁶, Jeziorka, gm. Ryn, pow. giżycki¹⁰⁷, czy Stolna, gm. Miłakowo, pow. ostródzki¹⁰⁸.

VIAb – odmiana o spłaszczonym, jednak nie wyodrębniającym się dnie, oraz prostej lub nieco wyciągniętej, starannie formowanej krawędzi. Formy większe, o średnicy 26, a wysokości nie przekraczającej 6 cm, o polerowanych powierzchniach, solidnie scalonej i nieznacznie schudzonej, drobną domieszką,

⁹⁹ Hoffmann 1999a: tabl. 56:15.

¹⁰⁰ Hoffmann 1999a: tabl. 120:7.

¹⁰¹ Hoffmann 1999a: tabl. 113:13.

¹⁰² Ł. Okulicz 1970: tabl. 25:3.

¹⁰³ Ł. Okulicz 1970: 25.

¹⁰⁴ Hoffmann 2000: 99.

¹⁰⁵ Ł. Okulicz 1970: tabl. 6:7.

¹⁰⁶ Ł. Okulicz 1970: tabl. 25:12.

¹⁰⁷ Ł. Okulicz 1970: tabl. 28:25.

¹⁰⁸ Hoffmann 1999a: tabl. 54:8.

Ryc. 32. Stary Folwark, st. 1. Naczynie miniaturowe typu VII z warstwy 64 (fot. R. Solecki)

masie ceramicznej (tabl. 23:2). Podobne są one do formy typu VI grupy II odmiany 2 wg M. Hoffmanna¹⁰⁹. Talerze o zbliżonej formie wystąpiły w Gródkach, gm. Płońscia, pow. działowski¹¹⁰.

Podtyp VIB – to forma prawie płaska z wyodrębnionym, nieznacznie pogrubionym brzegiem. W porównaniu do form typu A, jest ona niezbyt starannie wykonana, co sugerują różnej grubości ścianki w obrębie wylewu, na bardzo krótkim jego odcinku. Forma wykonana jest ze słabo scalonej masy ceramicznej, silnie schudzonej grubą, ostrokrawędziastą domieszką. Powierzchnia jest niezbyt starannie wygładzona (tabl. 16:3). Forma ta stanowi ściśle analogię do talerza ze stanowiska Jeziorko, gm. Ryn, pow. giżycki¹¹¹.

Typ VII – naczynia miniaturowe

Ten typ reprezentowany jest w materiale zabytkowym ze Starego Folwarku, st. 1 przez trzy naczynia, jedno zachowane w całości, a pozostałe dwa fragmentarycznie. Średnice naczyń wynoszą ok. 5 cm, formy i cechy technologiczne wykazują natomiast znaczne zróżnicowanie. Naczynko zachowane w całości (ryc. 32), znalezione w warstwie 64 (tabl. 4:18), to niewielka forma, lepiona ręcznie, najprawdopodobniej techniką wygniatania z jednego kawałka gliny. Średnica jego wylewu wynosi niewiele ponad 5 cm, wysokość natomiast niespełna 6 cm. Jest to naczynie od prostej, wychylonej na zewnątrz krawędzi, długiej

cyldrycznej szyjce, stanowiącej ponad połowę jego wysokości, wyraźnie zaznaczonym brzuścu, nieco poniżej połowy wysokości naczynia, oraz płaskim słabo wyodrębnionym dnie, o średnicy 3,5 cm. Ze względu na niewielkie rozmiary naczynia widoczna jest pewna niestaranność wykonania, dostrzegalna wyraźnie w pewnych nierównościach krawędzi, ich odmiennym kształcie w różnych miejscach obwodu czy różnej długości szyjki naczynia. Ta niedbałość nie idzie jednak w parze ze sposobem traktowania jego powierzchni, która została od zewnątrz starannie wygładzona, oraz wypolerowana na całej wysokości. Choć powłoki sugerujące wyświecanie zachowały się jedynie częściowo, z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić można, że wyświecaniu poddano także dno naczynia oraz jego wnętrze, na tyle ile było to możliwe z technicznego punktu widzenia. Jako domieszki schudzającej w tym przypadku użyto drobnoziarnistego piasku. Formy analogiczne znaleźć możemy między innymi w Serowie, st. G, rej. Oziersk (b. Astrawischken)¹¹² oraz Pleśnie, gm. Bisztynek, pow. bartoszycki¹¹³.

Kolejne naczynie zachowane w niewielkim fragmencie części przybrzeżnej, z krótkim odcinkiem wylewu, to najprawdopodobniej miniaturowe baniaste naczynko, o średnicy wylewu wynoszącej 5,3 cm, zachylonym do wewnątrz brzegu oraz ściętej od wewnątrz krawędzi (tabl. 3:12). Wygniecione zostało z jednego kawałka gliny o silnie schudzonej masie ceramicznej. Ogląd ścianek sugeruje słabe wyrobienie-

¹⁰⁹ Hoffmann 2000: 91.

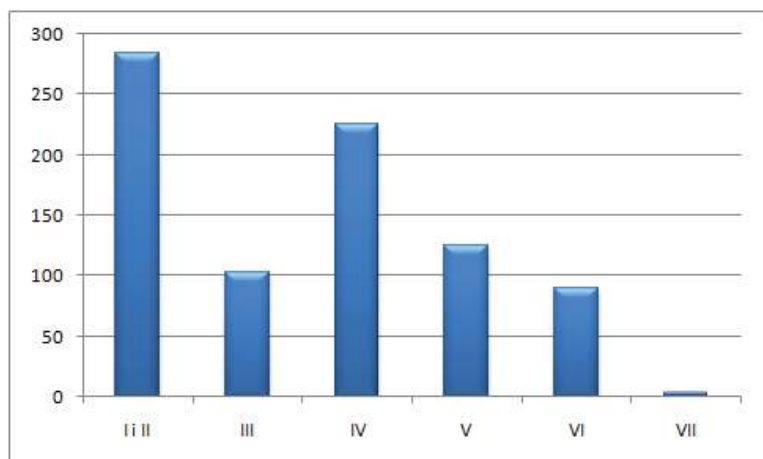
¹¹⁰ Ł. Okulicz 1970: tabl. 6:10.

¹¹¹ J. Okulicz 1973: ryc. 113:k.

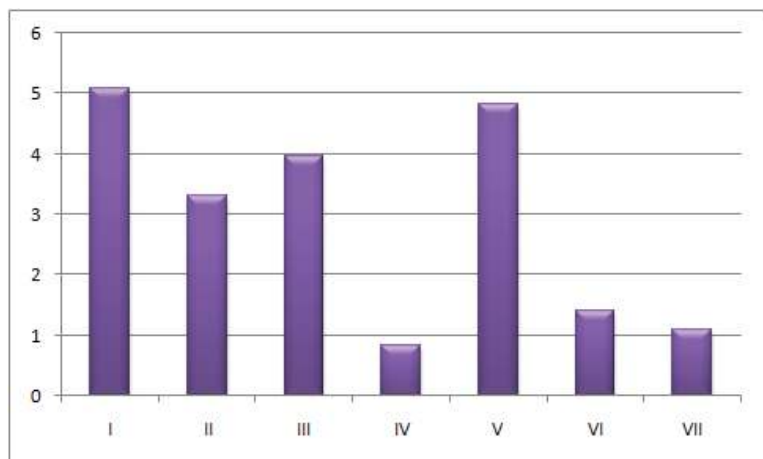
¹¹² Ł. Okulicz 1970: tabl. 29:12.

¹¹³ Ł. Okulicz 1970: tabl. 31:26.

Ryc. 33. Częstość (wyrażona liczbą fragmentów ceramiki) występowania poszczególnych typów naczyń na st. 1 w Starym Folwarku (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Ryc. 34. Częstość (wyrażona miarą SEN) występowania poszczególnych typów naczyń na st. 1 w Starym Folwarku (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

nie przez garncarza masy ceramicznej; w przełamie widoczne są liczne podłużne szpary, oraz puste przestrzenie, masa jest słabo scalona i zawiera liczną i ostrokrawędzistą domieszkę, głównie średnio i gruboziarnistą (0,1–0,2 cm). Powierzchnia naczyń, o ceglastej barwie (5YR 5/4) ścianek zewnętrznych i wewnętrznych oraz szaro-brązowej barwie przełamu, jest lekko szorstka i nierówna z wyraźnie widocznym odciskiem palca od wewnątrz. Ścianki naczyń są także bardzo nierówne, a ich grubość waha się od 0,5 do 1,1 cm. Dno naczyń nie zachowało się, jednak na podstawie analogii do zbliżonych form ze stanowisk takich, jak Serowo, st. G, rej. Oziersk (b. Astrawischken)¹¹⁴, Elbląg-Modrzewi-

¹¹⁴ Ł. Okulicz 1970: tabl. 29:2, 3; Hoffmann 1999a: tabl. 69:13.

na¹¹⁵ Mołtajny, gm. Barciany, pow. kętrzyński¹¹⁶, czy Kretowiny, st. 10, gm. Morąg, pow. ostródzki¹¹⁷, przypuszczać można, że było ono płaskie oraz słabo wyodrębnione.

Trzeci fragment (tabl. 24:12) to niewielkie kuliste dno o średnicy wynoszącej niespełna 6 cm, zachowane prawie w całości, z niewielkim fragmentem ścianki, na której widoczny jest przyczep taśmowatego (około 2,5 cm szerokości) ucha, mocowanego najprawdopodobniej poprzez przylepianie. Masa ceramiczna wykazuje te same cechy, jak w naczyniu opisanym uprzednio, natomiast grubość ścianki jest w tym przypadku znacznie mniejsza, nie przekracza 0,5 cm. Naczynko o jasnobrązowej barwie (10YR 6/4), z szarymi śladami okopceń na dnie oraz ceglastymi przebarwieniami w najwyższej partii w okolicy przyczepu ucha, pomimo starannego wygładzania ma nieco szorstką powierzchnię, co jest spowodowane dużą ilością grubej domieszki, widocznej także na zewnętrznej powierzchni naczyńka. Formy analogiczne tej samej wielkości lub nieco większe znalezione zostały np. w Jeziorku, gm. Ryn, pow. giżycki¹¹⁸, na Wysoczyźnie Elbląskiej¹¹⁹, w Elblągu – Nowym Polu¹²⁰, Łęczu, st. 1, gm. Tolkmicko, pow. elbląski¹²¹, czy Myślicinie, st. 3, gm. Elbląg, pow. elbląski¹²².

W ceramicznym materiale zabytkowym ze Starego Folwarku, st. 1 pod względem liczebności przeważają garnki typu I i II (ryc. 33), występujące w liczbie 838 fragmentów. Wydawało by się, iż kolejną najliczniejszą grupę stanowią naczynia typu IV – amfory. Jednakże w tym miejscu znakomicie uwidacznia się słabość stosowania w metodach statystycznych tylko i wyłącznie prostego zliczania fragmentów naczyń z poszczególnych grup, które jest uzależnione od stopnia fragmentaryzacji naczyń. Znacznie bardziej obiektywną i wiarygodną ocenę liczby naczyń danego typu znajdujących się na stanowisku daje zastosowanie miary liczebności, którą jest stosunek długości zachowanego wylewu do zrekonstruowanego obwodu całego naczyńka (SEN)¹²³ (por. tab. 1). Biorąc pod uwagę rozkład ilościowy wyrażony miarą SEN (ryc. 34) możemy słusznie zauważyć, iż najliczniejszą grupę naczyń stanowią garnki typu I i II ze znaczną przewagą typu pierwszego. Do kolejnych licznie reprezentowanych typów należą misy typu III oraz szeroko pojęta grupa naczyń cienkościennych (typ V), podczas gdy inne wyróżnione typy wystąpiły znacznie rzadziej.

¹¹⁵ Hoffmann 1999a: tabl. 47:3.

¹¹⁶ Hoffmann 1999a: tabl. 65:15.

¹¹⁷ Hoffmann 1999a: tabl. 139:9.

¹¹⁸ J. Okulicz 1973: ryc. 114:1.

¹¹⁹ J. Okulicz 1973: ryc. 123:f.

¹²⁰ Ł. Okulicz 1970: tabl. 10:6.

¹²¹ Hoffmann 1999a: tabl. 49:7.

¹²² Hoffmann 1999a: tabl. 51:5.

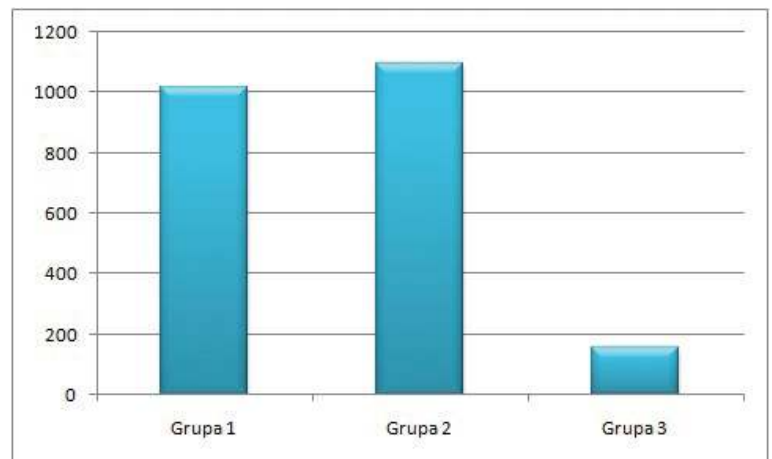
¹²³ Kobylińska 2003: 7.

Technologia garncarska wczesnej epoki żelaza w świetle znalezisk ze Starego Folwarku, st. 1

Dokonując analizy ceramicznego materiału zabytkowego z grodziska w Starym Folwarku, st. 1 wydzielono trzy podstawowe grupy technologiczno-surowcowe (ryc. 35): **1.** naczynia przeważnie grubościennie o powierzchni chropowatej; **2.** naczynia o gładkich powierzchniach o różnej grubości ścianek; **3.** naczynia cienkościennie o powierzchni starannie wyświeconej.

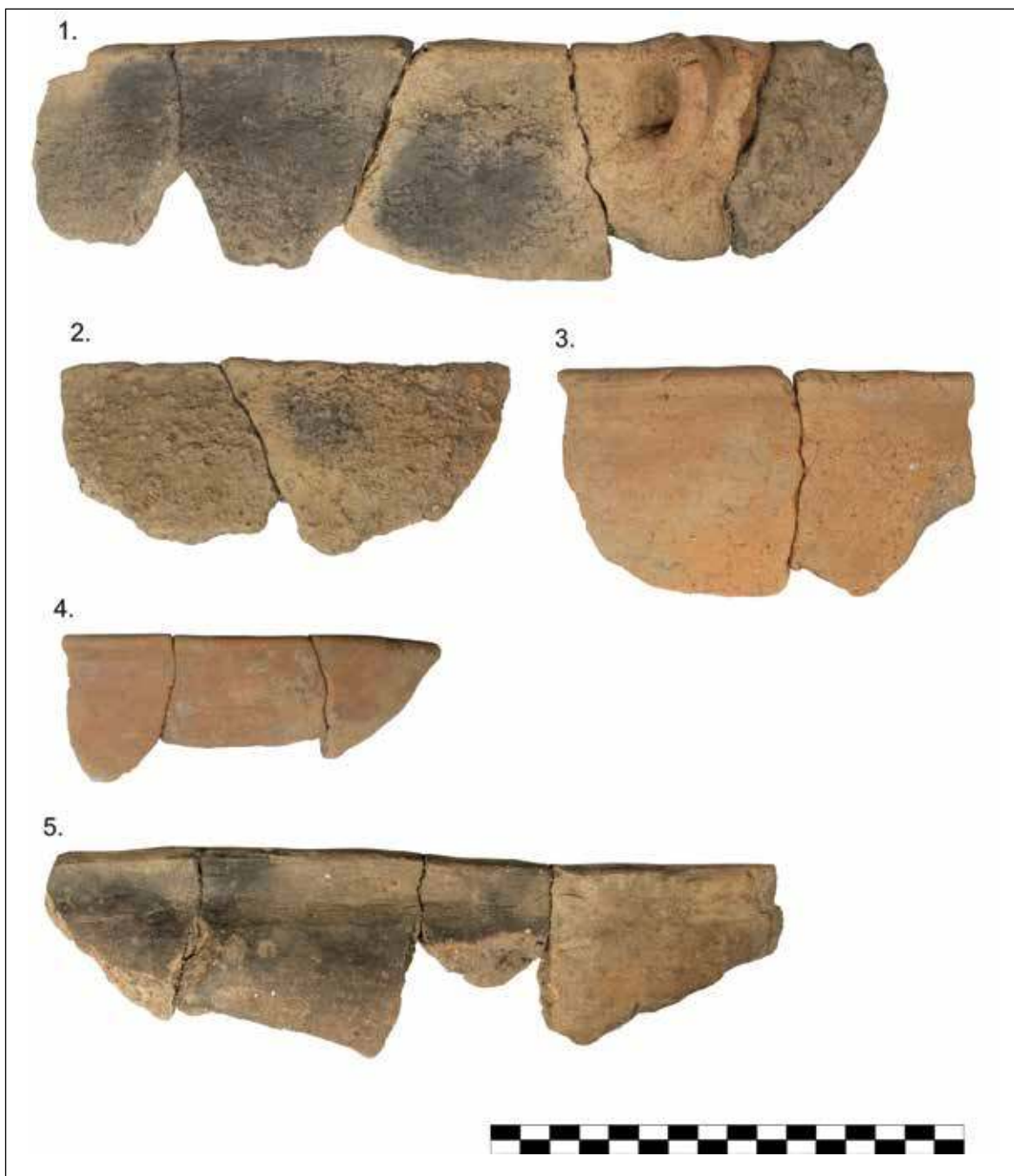
Podział ten przeprowadzono na podstawie wielu cech charakteryzujących ceramikę z omawianego stanowiska; uwagę zwrócono przede wszystkim na: makro- i mikromorfologię naczyń, to jest ukształtowanie form naczyń, uformowanie krawędzi wylewów, fakturę powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej, barwę, grubość ścianek, strukturę przełamu oraz rodzaj i ilość użytej domieszki.

Naczynia ze Starego Folwarku, st. 1 wykazują liczne ślady świadczące o ręcznym sposobie formowania naczyń. Obserwacja większych fragmentów pozwala wnioskować, że wykonane zostały one techniką lepienia z wałków gliny, czego dowodem są nieliczne ślady połączeń kolejnych wałków, widoczne w formie zgrubień czy sfaldowania wewnętrznych powierzchni naczyń, głównie grubościennych garnków lub amfor. Szerokość wałków zaobserwować można również w przełamach naczyń, waha się ona najczęściej w granicach 2–3,5 cm. Formy większe, o grubszej ściance, formowane są z wałków o szerokości 3–3,5 cm, natomiast formy mniejsze, starannie wykonane, z wałeczków znacznie mniejszych, głównie o szerokości 2 cm. Można także zaobserwować, że szerokość ostatniego pasma, tworzącego krawędź wylewu jest zazwyczaj nieco mniejsza od szerokości wałków pozostałych. Pewne ślady świadczą mogą także o sposobach formowania samej krawędzi, na przykład krawędź pogrubioną formowano najprawdopodobniej poprzez dolepienie od wewnątrz do ścianki naczynia dodatkowego wałka gliny. W przypadku większych naczyń, grubościennych, bądź też mniejszych jednak niezbyt starannie formowanych, zaobserwować można często odciski palców, pozostałość po procesie zlepienia i formowania szyjki i partii wylewu (ryc. 36:5; tabl. 4:20; 6:1; 13:4). Pod krawędzią wylewu zaobserwować można również dookolne poziome, pojedyncze lub podwójne pasma o szerokości około 1 cm, ich liczba może być różna w różnych partiach tego samego naczynia; są to ślady po palcach formujących ścianki naczynia (tabl. 16:5). Natomiast wszelkie odmiany naczyń cienkościennych o powierzchniach starannie gładzonych i polerowanych były niezwykle precyzyjnie wykonane i trudno w ich przypadku dostrzec jakiegokolwiek ślady formowania. Niekiedy tylko w przełomie ścianki możliwe jest zaobserwowanie szerokości poszczególnych wałków, z których powstało

Ryc. 35. Zestawienie liczebności trzech wyróżnionych grup technologicznych ceramiki ze Starego Folwarku, st. 1 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

naczynie. Małe cienkościennie formy, takie jak kubki typu VA, niezwykle starannie wykonane, świadczą nie tylko o wyjątkowym wkładzie pracy, ale także o rzetelności i precyzji garncarza, która była absolutnie niezbędna w procesie kształtowania tego typu ścianek i profili. Małe miniaturowe naczynka wykonywane były z jednego kawałka masy ceramicznej, metodą wygniatania; świadczą o tym liczne ślady odcisków, czy wgłębień po palcach garncarza, ich powierzchnie również poddawane były różnym zabiegom, zagładzania palcem bądź specjalnymi gładzikami, ale także polerowane (tabl. 4:18). Charakterystyczną cechą omawianego zespołu ceramiki jest stosunkowo duży odsetek naczyń o dnach kulistych (tabl. 22:1–3; 23; 24:2, 12) bądź nieznacznie tylko spłaszczonych, słabo zaakcentowanych (tabl. 12:5; 16:4; 20:2; 22:3; 23:2). W materiale ceramicznym ze Starego Folwarku, st. 1 występują ponadto formy płaskie (tabl. 4:8; 11:11–13; 12:1; 20:1; 21) oraz – reprezentowane przez jeden tylko fragment – dno lekko wklęsłe (tabl. 15:10). Pomimo silnej fragmentacji i znacznego zniszczenia den występujących w omawianym materiale, udało się zaobserwować trzy zasadnicze sposoby ich formowanie; są to dna wygniatane z jednego kawałka gliny wraz z zaczątkiem ścianki, dna w postaci krążka, oraz dna dwuwarstwowe. Stosunkowo najmniej powiedzieć można o dnach kulistych, które – zachowane we fragmentach – są trudno identyfikowalne, a te które udało się zidentyfikować w większości przypadków zachowały się w całości, zatem również nie mogą dostarczyć zbyt wielu informacji technologicznych. Jednak dwa dna: kubka (tabl. 22:2) oraz dużej uchatej misy (tabl. 23:1), zachowane fragmentarycznie, sugerują, że ten rodzaj den zarówno w przypadku form dużych o grubszych ściankach, jak i form drobnych, cienkościennych, formowany był z dwóch nałożonych na siebie krążków gliny. W przypadku den spłaszczonych, słabo wyodrębnionych, na podstawie talerza (tabl.

Ryc. 36. Przykłady naczyń ze Starego Folwarku, st. 1 o różnych fakturach powierzchni: 1-2 - powierzchnie chropowate; 3 i 5 - powierzchnie gładkie; 4 - powierzchnia wyświeconą (fot. R. Solecki)

23:2) oraz amfory typu IV C (tabl. 20:2) wysnuć należy analogiczne wnioski; w większości tych przypadków ścianki naczynia formowane były z zewnętrznego placka gliny. W ten sam sposób uformowane zostało także – reprezentowane przez jeden fragment – dno lekko wklęsłe. W dnach zidentyfikowanych jako dwuwarstwowe, ścianki naczynia formowano zarówno z wewnętrznej jak i zewnętrznej partii dna. Obydwa

sposoby są w omawianym materiale równie licznie reprezentowane. Płaskie dna wielowarstwowe, formowane z dwóch warstw o łącznej grubości 1,7–1,9 cm, mają tendencję do pęknięcia wzdłuż połączeń swoich poszczególnych partii (tabl. 4:8; 7:6). Jako dno wygniatające z jednego kawałka gliny udało się zidentyfikować jeden tylko okaz. Jest to duże dno o średnicy 15,5 cm oraz grubości około 1,8 do 2 cm, wraz z zaczątkiem

ścianki, wzdłuż którego niemal na całej zachowanej długości dno oderwało się od reszty naczynia. Inne dno podobnych rozmiarów wykonane zostało w postaci krążka, do którego dodano pierwszy wałek formujący ściankę naczynia w taki sposób, że obejmował on krążek od zewnątrz. Z wałka tego została ponadto stosunkowo mocno zaakcentowana stopka, uformowana przez ugniatanie. Dna te charakteryzują się ponadto licznymi śladami głębokich, nieregularnych wgniecień, wykonanych palcami, będących pozostałością po procesie ugniatania. Dna małych naczyń, głównie kubków odmiany VA, są równie starannie opracowane, jak górne ich części, gładkie i wypolerowane z obydwu stron. W omawianym materiale do najczęściej stosowanego sposobu formowania den, w każdym z występujących tu rodzajów, należy metoda dwóch nałożonych na siebie glinianych krążków.

Powierzchnie naczyń

Zewnętrzne powierzchnie ścianek naczyń były albo w różnym stopniu wygładzane albo chropowate. W zabytkowym materiale ceramicznym ze Starego Folwarku, st. 1 większość ceramiki ma powierzchnie w różnym stopniu gładzone a nawet wyświecane, barwy głównie rudej (5YR 4/4; 7,5YR 6/6 lub 6/8) i czarnej (7,5YR 3/1, 2,5YR 2,5/1) (ryc. 36:3–5), z tym, że wnętrza naczyń jest na ogół gładzone znacznie mniej starannie niż powierzchnie zewnętrzne. Fragmenty naczyń o powierzchni chropowatej, przeważnie barwy brunatno-brązowej (7,5YR 5/6), mają w omawianym materiale również znaczny udział (ryc. 36:1–2). Liczne fragmenty ceramiki noszą ślady po zabiegach wygładzania ich powierzchni (ryc. 36:3). Garnki typu IB oraz cienkościenne naczynie jajowate typu VCa charakteryzują się występowaniem na ich powierzchni drobnych, wielokierunkowych zarysowań, powstałych w wyniku przecierania powierzchni naczynia wiązką słomy lub drobnych gałązek (tabl. 16:5; 17:9; 19). W procesie zagładzania powierzchni naczynia wykorzystywano także inne narzędzia, najprawdopodobniej były to gładziki kamienne, rogowe, kościane lub drewniane¹²⁴. Pozostawiają one na powierzchniach naczyń charakterystyczne ślady, w postaci podłużnych zarysowań oraz smug (tabl. 4:20; 5; 20:1; 23:1).

Polerowanie, zwane także wyświecaniem, polegało na nadaniu naczyniu lśniącej, gładkiej powierzchni, zabieg ten wykonywano suchym twardym przedmiotem na uprzednio wygładzonym oraz podsuszonym naczyniu, w wyniku czego otrzymywano idealnie gładką i lśniącą powierzchnię. W zależności od długości trwania zabiegu, otrzymywano powierzchnię z wąskimi paskami wyświecania (tabl. 10:4; 24:6) bądź jednolicie gładką i lśniącą¹²⁵ (tabl. 22:2). Chro-

powacenie to natomiast zabieg odwrotny, polegający na pokrywaniu powierzchni, również uprzednio wygładzonych i podsuszonych naczyń, roztworem glinki o różnej gęstości, zmieszanej z domieszką piasku lub tłuczni (ryc. 36:1–2). W omawianym materiale naczynia pokrywano najczęściej warstwą chropowacenia o grubości 2–2,5 mm. Do najczęściej wykorzystywanych w tym procesie technik należą obrzucanie powierzchni naczynia rzadkim roztworem glinki, co dawało efekt nieregularnych grudek tworzących różnej grubości warstwę chropowacenia (tabl. 7:1–3; 18:1) oraz nanoszenie roztworu palcami bądź narzędziami pozostawiającymi poziome, pionowe oraz ukośne bruzdy¹²⁶ (tabl. 16:4), dające efekt delikatnego chropowacenia, o regularnym i cienkim rozprzodzeniu roztworu glinki z domieszką. Bardzo często naczynie nie było na całej swej powierzchni pokryte jednakową warstwą dodatkowej glinki. Znakomity przykład stanowi tu garnek typu IIBb (ryc. 36:1), który w partii ucha był obrzucany stosunkowo grubą warstwą chropowacenia, o charakterystycznych grudkach, natomiast w pozostałych partiach naczynia chropowacenie przybierało znacznie łagodniejszy, równomierny charakter, z licznymi smugami sugerującymi kierunek nanoszenia warstwy chropowaczącej.

Motywy ornamentacyjne

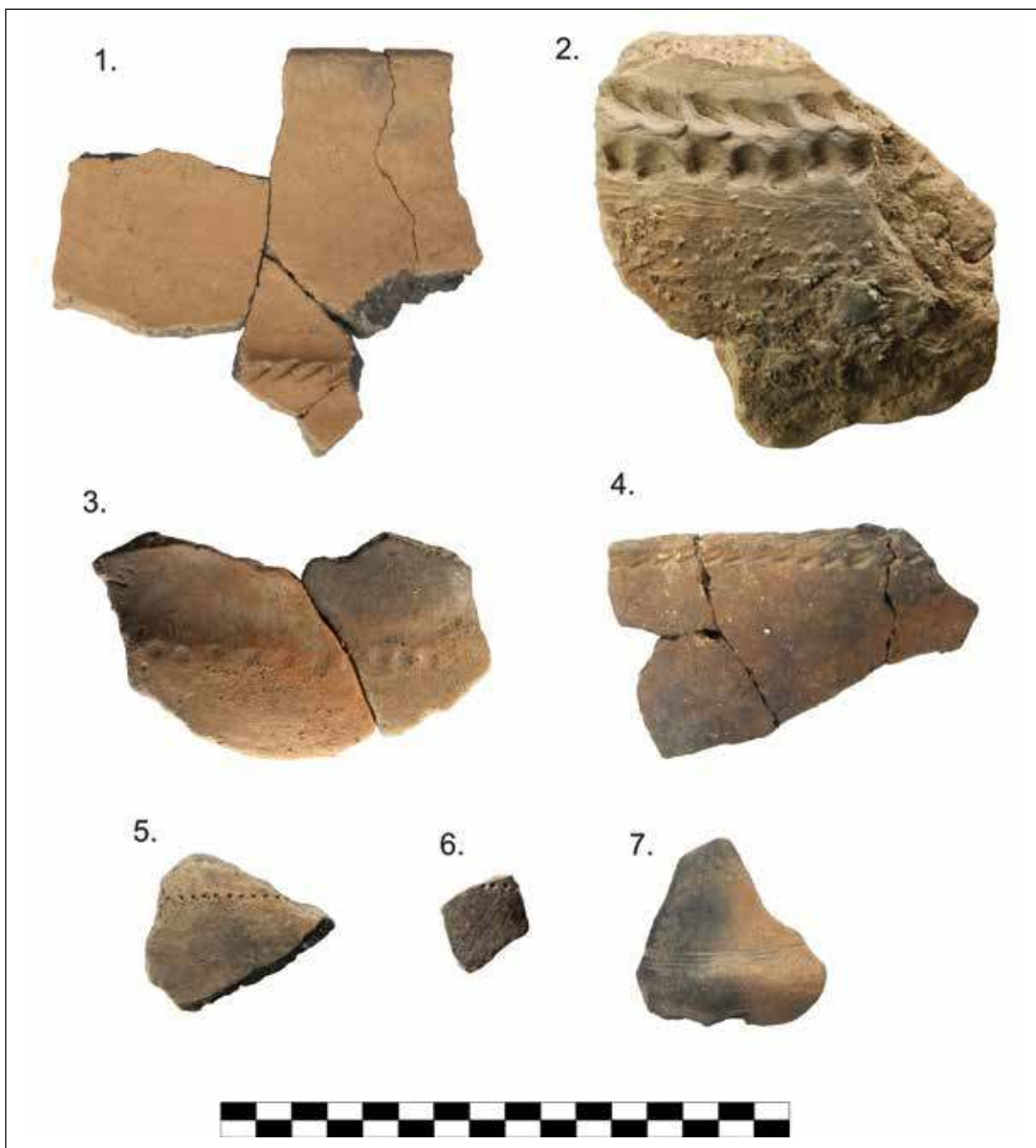
Zestaw ornamentyki spotykanej na zabytkowym materiale ceramicznym ze Starego Folwarku, st. 1 zgrupować można w trzech zasadniczych zespołach; są to: ornamenty ryte, ornamenty wykonane techniką odciskania – w tym ornament dołków palcowych oraz załuskiwań paznokciowych, oraz ornamenty plastyczne – w tym listwy i guzy¹²⁷. Wszystkie wymienione typy ornamentów są stosunkowo nielicznie reprezentowane. Jeśli wraz z ornamentem występującym na powierzchni naczyń rozpatrywać będziemy także ornamenty umieszczane na ich krawędziach, to – dzięki licznej grupie garnków typu I – w przewadze znajdują się zdobienia z grupy ornamentów odciskanych. Ornamenty te występują w dwóch odmianach: odcisków palców lub paznokci. Zarówno jedne, jak i drugie, pojawiają się wyłącznie w układach poziomych, w miejscu największej wydętości brzuśca lub krawędzi wylewu. Ornamenty te cechuje duża różnorodność kształtów, wynikająca z posługiwania się palcem wskazującym lub kciukiem: użycie tego drugiego daje odciski niemal kwadratowe (tabl. 13:9; 17:6). Istotną rolę odgrywa także ustawienie palca w stosunku do ścianki: prostopadłe pozostawia odciski niemal idealnie okrągłe (tabl. 11:6), skośne natomiast – dołki owalne z lekkim przesunięciem gliny wzdłuż ścianki. Występują także odciski samej opuszki palca (ryc. 37:3; tabl. 4:19; 11:3), opuszki z paznokciem (ryc. 37:4; tabl. 15:6), samego

¹²⁴ Mogielnicka-Urban 1984: 23.

¹²⁵ Mogielnicka-Urban 1984: 104.

¹²⁶ Mogielnicka-Urban 1984: 106.

¹²⁷ Mogielnicka-Urban 1984: 107–110.

Ryc. 37. Przykłady ornamentowania naczyń ze Starego Folwarku, st. 1: 1 i 5-7 - ornamenty ryte; 2-4 - ornamenty odciskane (fot. R. Solecki)

paznokcia (ryc. 37:1; tabl. 20:2) oraz szczypania dwoma palcami (ryc. 37:2; tabl. 2:6)¹²⁸.

Ornamenty ryte wykonane metodą rycia rylcem wielozębnym, występują tylko i wyłącznie na bardzo cienkościennych naczyniach (o grubości ścianki nie przekraczającej 0,5 cm) o starannie polerowanej powierzchni, zidentyfikowane jako kubki odmiany b (ryc. 38). Potwierdza to także fakt wystąpienia

tego typu ornamentu na brzuścu zachowanym wraz z dużym fragmentem szerokiego taśmowatego ucha, analogicznego do tego które wystąpiło w przypadku kubka zaliczonego do tej właśnie odmiany. W przypadku naczyń zachowanych w całości lub większej części można zaobserwować, że ornament ten występuje poniżej załomu brzuśca (tabl. 22:1-2), lub też powyżej jego załomu (ryc. 37:7; tabl. 11:9). Wzory ryte na powierzchni naczyń to głównie dookólne żłobki wykonane czterozębnym narzędziem; towarzyszą im

¹²⁸ Mogielnicka-Urban 1984: 110.

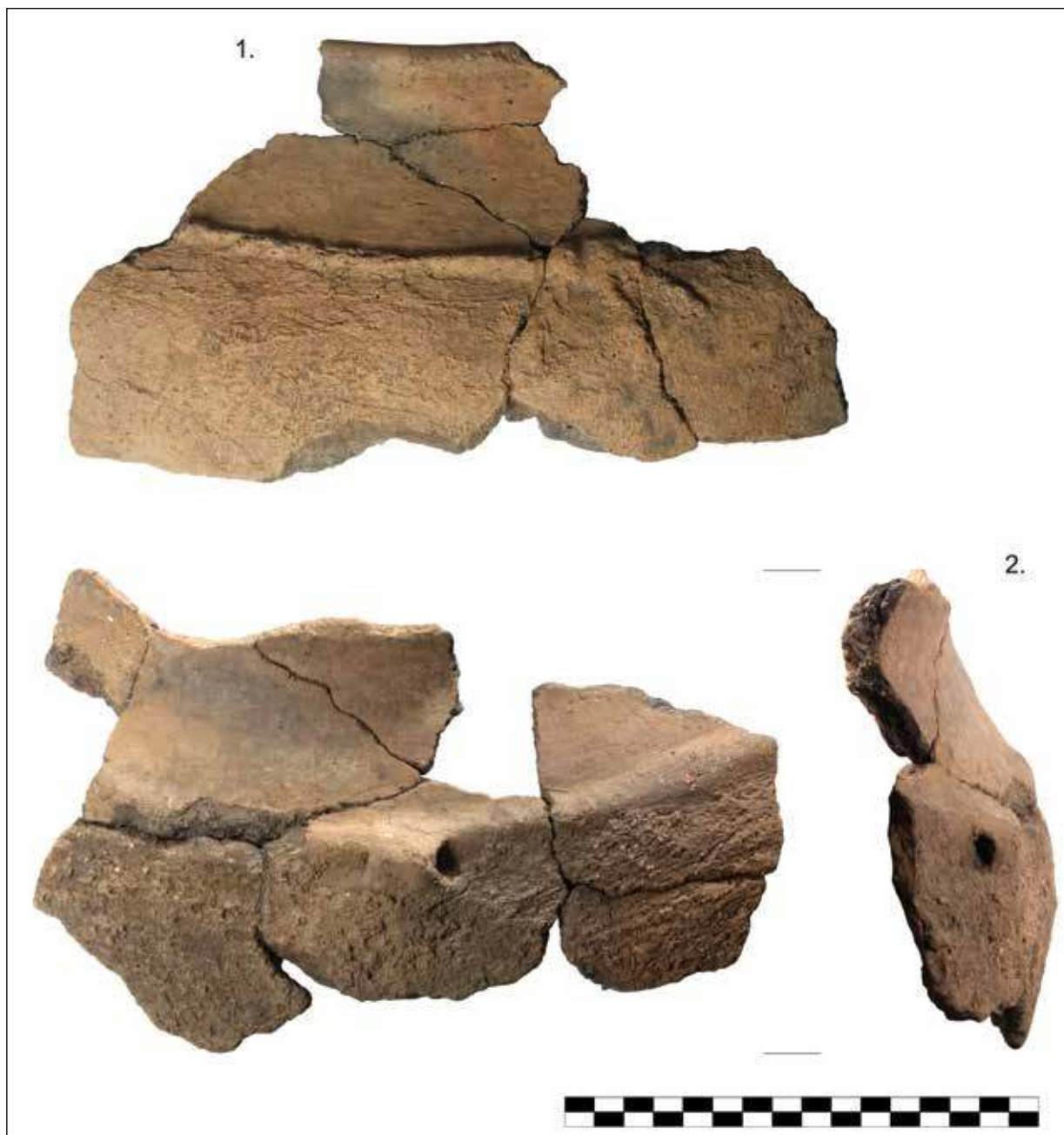

Ryc. 38. Kubek typu VA, odmiany b z warstw 14, 92 i 96 ze Starego Folwarku, st. 1 (fot. R. Solecki)

krótkie odcinki wykonane tym samym narzędziem, pochylone w różnych kierunkach, bądź ornament krzyżykowy wykonywany analogicznym narzędziem. Wszystkie te żłobienia są niezwykle płytkie, ich szerokość wynosi ok. 0,1 cm, a ponadto nie odznaczają się one jakąś szczególną precyzją, czy starannością wykonania. W jednym tylko przypadku, na niewielkim fragmencie zachował się ornament ryty w połączeniu z rzędem drobnych nakłuć (ryc. 37:6; tabl. 1:12). Ornament ryty występuje także w połączeniu z zestawem dookólnych załuskiwań paznokciowych oraz guzami plastycznymi. Niekiedy występuje ornament pojedynczego rzędu nakłuć o średnicy 1 mm w równych odstępach co około 3 mm, zachowany na jednym niewielkim fragmencie, o ściance grubości 0,7 cm, który sugeruje że znajdował się on poniżej załomu brzuśca (ryc. 37:5; tabl. 3:13). W innym przypadku ornament przyjmuje formę szerokich żłobków, które można interpretować także jako drobne nacięcia. Dookólny rząd pionowych, pochylonych w prawą stronę nacięć, szerokości około 3 mm i długości od 1 do 2,2 cm, występuje w miejscu przejścia długiej szyjki w brzusec (ryc. 37:1; tabl. 2:8).

Ornament plastyczny, podobnie jak ryty, w materiale ceramicznym ze Starego Folwarku, st. 1 występuje stosunkowo rzadko; reprezentowany jest przez listwy występujące w trzech formach, a wszystkie fragmenty zdobione w ten sposób pochodzić mogą najprawdopodobniej z zaledwie czterech lub pięciu

różnych naczyń. Ponadto dwa naczynia noszą ornament w formie plastycznych guzów. Listwa zdobiona ornamentem załuskiwań paznokciowych występuje w dwóch formach, owalnej, doklejonej do powierzchni naczynia, mocno odstającej listwy (tabl. 14:6) oraz w formie dookólnego uwypuklenia, nieznacznie tylko wyodrębnionego z powierzchni naczynia. Kolejny przykład to listwa gładka, trójkątna, także przyklejona, o około 2 cm szerokości, odstająca od naczynia na nie więcej niż 5–6 mm. Występuje ona na amforze typu IVAb (ryc. 39:2). Do listwy tej przyklepione zostało niewielkie (o wymiarach 2 x 2 cm) poziomo przekłute uszko. Ostatni przykład stanowi zaplatana, również niewielkich rozmiarów, listwa (o szerokości 1–1,5 cm, odstająca od naczynia na około 7 mm), z tym że w tym przypadku jest ona najprawdopodobniej wyciągana z powierzchni naczynia; ornament ten wystąpił na amforze typu IVAa (ryc. 39:1). We wszystkich wymienionych powyżej przypadkach plastyczne listwy rozdzielają powierzchnie naczyń traktowane w odrębny sposób: powyżej listwy są one gładzone, poniżej natomiast – poddane zabiegom chropowacenia. Inne naczynie poza plastyczną listwą, zdobione jest także formą plastycznego, owalnego, poziomego guza z przełębieniem w środku, o wymiarach około 1,5 x 3 cm. Od guza tego odchodzą ponadto promieniście trzy, odcinki o długości 3 cm, o formie analogicznej do zastosowanej w naczyniu listwy. Drugie naczynie zdobione ornamentem plastycznych guzów to wspo-

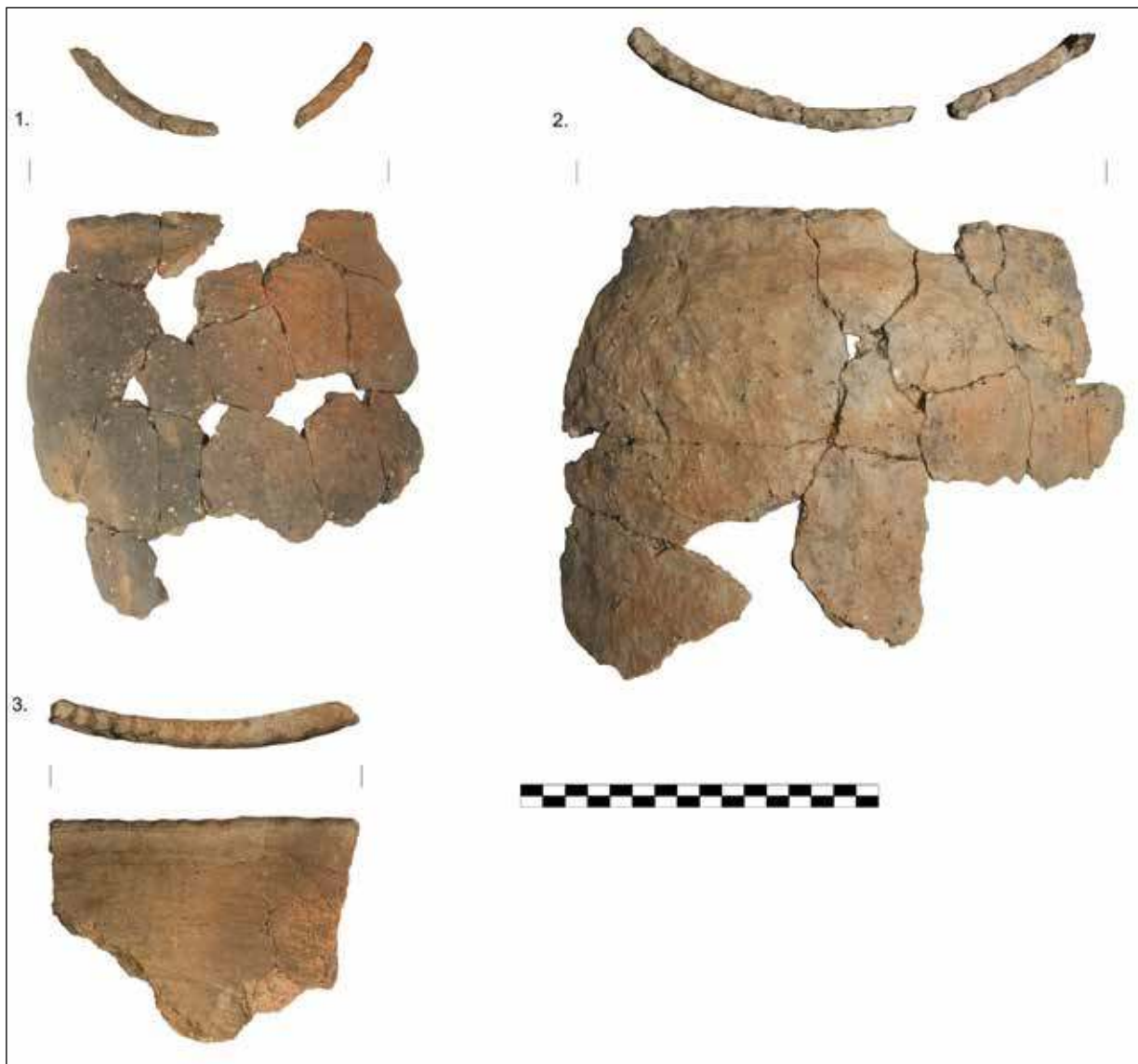

Ryc. 39. Naczynia typu IVA ze Starego Folwarku, st. 1: 1 - odmiana a z warstwy 91; 2 - odmiana b z warstwy 14, 71, 92 i 96 (fot. R. Solecki)

mniana już wcześniej amfora typu IVC, zdobiona na największej wydętości brzuśca ornamentem dookólnych załuskiwań paznokciowych, w kształcie regularnych półksiężyców, który przerywany jest guzami w formie zbliżonej do trapezu, o szerokości dolnej podstawy 4, a górnej 2,5 cm. Zachowały się trzy takie guzy, jednak naczynie nie zostało zrekonstruowane na całej długości obwodu brzuśca, więc nie można z całą pewnością stwierdzić, że posiadało ich tylko tyle. Całości ornamentu dopełniają trzy grupy

potrójnych żłobków rytych narzędziem trójzębnym, rozchodzące się promieniście w dół guza, o długości od 2,5 do 3,5 cm. Od omawianego wcześniej ornamentu rytego wykonywanego narzędziem zębatym odróżnia go szerokość pojedynczego żłobka, która wynosi 0,2 cm.

Jak już wspomniano, poza powierzchnią ścianki, ornamentowaniu podlegała także krawędź naczynia. W przypadku materiału z omawianego stanowiska, ornament ten przybierał głównie formę nazywaną

Ryc. 40. Garnki z ornamentowaną krawędzią ze Starego Folwarku, st. 1: 1 - typ IB z warstw 14 i 96; 2 - typ IB z warstw 14, 71, 92 i 96; 3 - typ IA odmiana c z warstwy 64 (fot. R. Solecki)

Ryc. 41. Ornament plastycznych guzów na krawędziach wylewów mis typu IIIB ze Starego Folwarku, st. 1: 1 - odmiana c z warstwy 11=15; 2 - odmiana b z warstwy 71 (fot. R. Solecki)

karbowaniem, zaplataniem czy też zaszczypywaniem dwoma palcami (ryc. 40; tabl. 5; 7:1–3; 17:9; 18:1; 19). Ornament ten wykonywano mniej lub bardziej starannie. Uwagę zwraca pewna prawidłowość: zaplatanie na naczyniach o powierzchni chropowatej wykonywano dość niedbale, natomiast na naczyniach o powierzchni zagładzanej, karbowanie przyjmuje znacznie bardziej regularną formę. Ponadto dwuuchy garnek typu IAd, posiada ornament w charakterze nieregularnych, niedbale wykonanych załuskiwań paznokciowych (tabl. 20:1). Odmienne w charakterze ornament występuje na krawędziach mis typu IIIB: są to plastyczne wypustki, guzy wyciągane z krawędzi wylewu. Występują one w dwóch zasadniczych formach, mniejszej, o szerokości (mierzonej po krawędzi wylewu) 2–2,5 cm, wystającej poza krawędź na około 0,7 cm oraz większe o szerokości około 5 cm u podstawy i wyciągnięte ponad krawędź na 1 cm (ryc. 41; tabl. 2:1; 10:6; 15:1, 3; 24:6).

Elementy dodatkowe - ucha

Ucha w analizowanym materiale nie stanowią licznej grupy, bo zaledwie w liczbie 28 fragmentów. Jednak aż osiem okazów, zachowanych w całości, lub większej części, udało się powiązać z konkretnymi formami naczyń. Pozostałe dwadzieścia, zachowanych szczątkowo i w oderwaniu od naczyń, można na tej podstawie, z dużą dozą prawdopodobieństwa, także przyporządkować odpowiednim typom. Ucha w materiale ze Starego Folwarku, st. 1 wykazują kilka podstawowych, zróżnicowanych form, jednak wspólną ich cechą jest powierzchnia, wprawdzie opracowywana w mniej lub bardziej staranny sposób, ale zawsze zagładzana oraz pozbawiona ornamentu. Ucha taśmowate proste, bądź nieco wygięte w łuk, o regularnej formie, różnych szerokości, jednak głównie dość cienkie, o starannie gładzonej i polerowanej powierzchni, występują przy kubkach odmiany VAa i VAb (tabl. 22:1–2) (analogiczny fragment – tabl. 17:7), górą mocowane są poprzez doklejanie do krawędzi naczynia, dołem na czop (tabl. 22:1). Ucha taśmowate, wygięte w łuk, nieco grubsze o różnych szerokościach, odznaczające się dużo mniejszą starannością wykonania (tabl. 21:1; 23:1) oraz ucha taśmowate profilowane (tabl. 7:6), głównie przegłębieniem w środkowej partii, należą do różnego typu garnków bądź mis dużych rozmiarów (typu IIIAf). W przypadku garnka typu IAd i misy typu IIIAf są one mocowane na dwa czopy, zarówno górą, jak i dołem. Natomiast pozostałe, zarówno mniejsze jak i większe, profilowane ucha były do powierzchni naczyń przylepiane (tabl. 10:12–14; 14:10). Niewielkich rozmiarów taśmowate uszka o starannie wyświeconej powierzchni, górą przyklejane do krawędzi wylewu (tabl. 10:16), przypisać należy z całą pewnością misom, trudno jednak określić jednoznacznie którego typu. Z kolei niewielkich rozmiarów wałeczkowate w górnej partii uszka, wyprowadzane z krawędzi naczynia, dołem nieco rozplaszczające się w formę ta-

śmy, wystąpiły przy miseczkach typu IIIBb (tabl. 15:3; 10:17). W przypadku amfory typu IVAb odnotowano wystąpienie niewielkich rozmiarów (około 2 x 2 cm) uszka, przekłutego poziomo z nieznacznym tylko prześwietem; służyło ono zapewne do umocowania sznura, bądź rzemienia¹²⁹. Jest ono reprezentowane przez jeden egzemplarz.

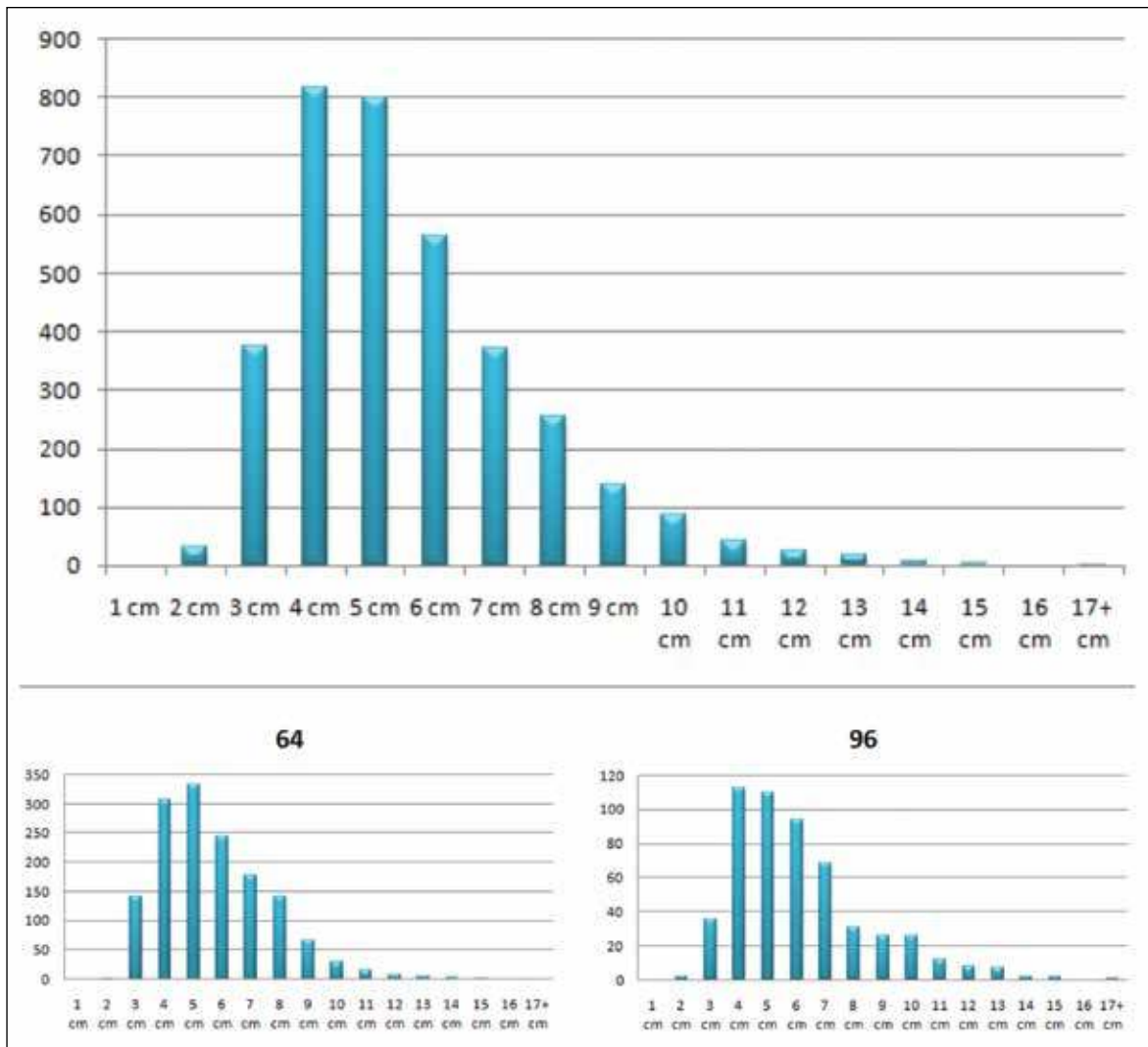
Masa ceramiczna

Pod względem technologicznym, zastosowanych technik wytwarzania oraz obróbki, a także jakości wykonania, ceramika pochodząca ze Starego Folwarku, st. 1 nie odbiega znacząco od standardów znanych z ceramiki kulturze łużyckiej. Występowanie naczyń o starannie opracowanych, nie tylko gładzonych ale i chropowatych, a także wyświeconych powierzchniach, o równych grubościach ścianki na całej zachowanej długości, świadczą niewątpliwie o wysokich umiejętnościach, oraz dużej staranności pracy garncarzy wytwarzających ceramikę z omawianego stanowiska. W procesie wytwarzania masy ceramicznej wykorzystywano spore ilości domieszki schudzającej, przynajmniej w przypadku większości analizowanego materiału, jednak pewna część, głównie cienkościennych naczyń, oraz starannie polerowanych mis, odznaczała się wykorzystaniem znacznie bardziej zwartej i tłustej gliny. Niewielkich rozmiarów naczynia o wyświeconych powierzchniach, takie jak kubki, dzbanuszki czy małe miseczki są wykonane z bardziej jednolitej i zwartej masy ceramicznej, natomiast naczynia duże, głównie garnki i amfory o różnych powierzchniach, zdają się być wytwarzane z masy o znacznie większym stopniu schudzenia oraz słabej jakości wyrobienia. Świadczą o tym liczne wyrwy po wypadniętych ziarnach domieszki, podłużne otwory oraz puste przestrzenie będące pozostałością po wypalonych źdźbłach i ziarnach domieszki organicznej, a także spękania oraz podłużne szczeliny, sugerujące ponadto słabe scalenie masy ceramicznej. W naczyniach ze Starego Folwarku, st. 1 jako schudzającej domieszki mineralnej używano głównie piasku oraz tłuczni o zróżnicowanej granulacji, głównie ziaren o średnicy od 0,1 do 0,2 cm, jednak bardzo często wraz z tymi niewielkich, drobnych rozmiarów ziarnami występują okruchy skalne o wielkości 0,5–0,6 cm.

Analiza struktury wielkościowej oraz stopnia erozji materiału ceramicznego

Analiza rozkładu wielkościowego zespołów ceramicznych pozwoliła zaobserwować kilka głównych tendencji. Struktura ta jest stosunkowo jednolita w całym zespole materiału ceramicznego pochodzącego z omawianego stanowiska. Podobnie sytuacja przedstawia się w poszczególnych jednostkach stratygraficznych. Materiał ceramiczny wyróżnia się silnym

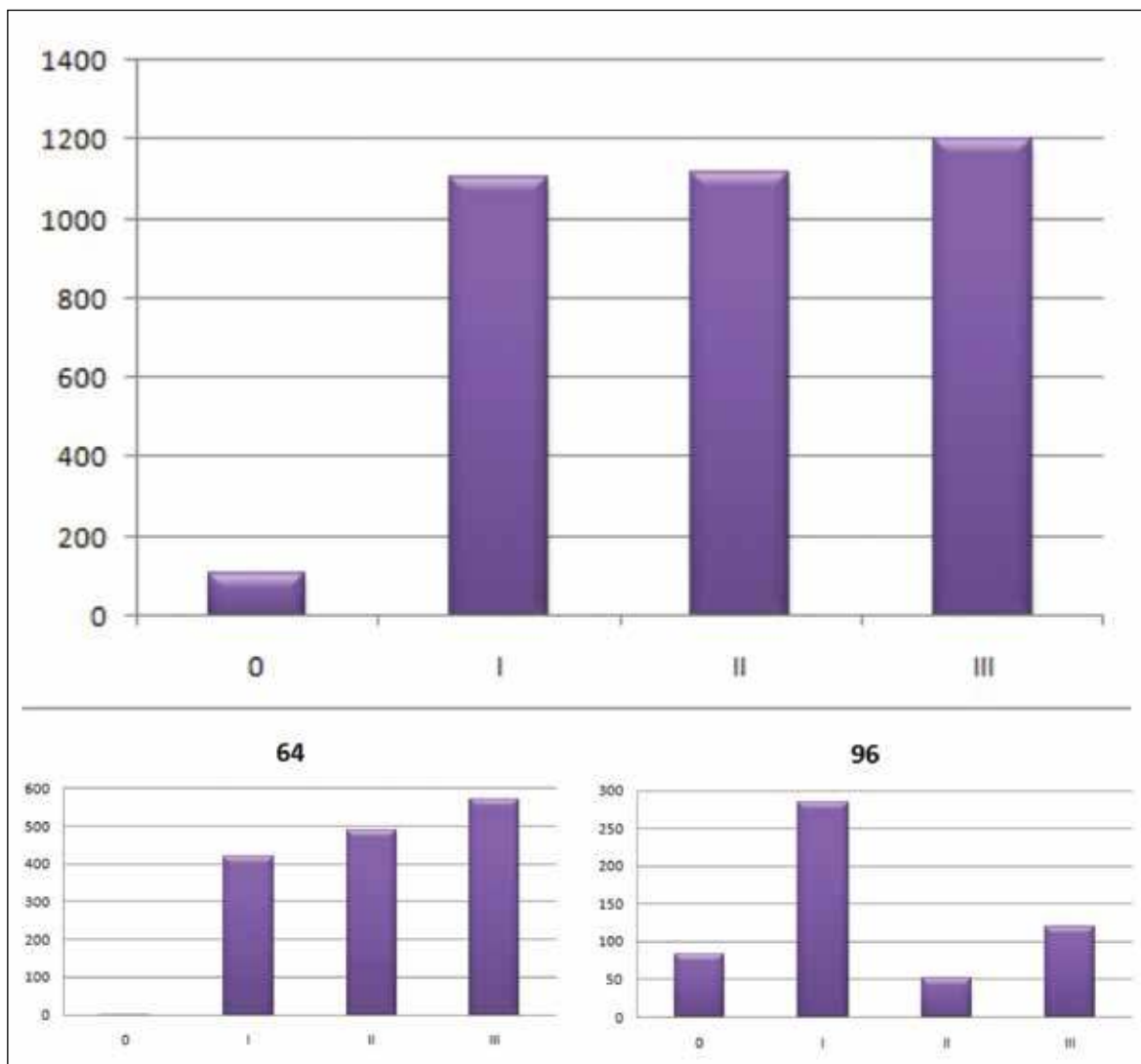
¹²⁹ Mogielnicka-Urban 1984: 101.

Ryc. 42. Struktura wielkościowa całego zespołu ceramicznego ze stanowiska 1 w Starym Folwarku (u góry), poniżej struktura wielkościowa zespołu ceramicznego z jednostek stratygraficznych 64 i 96 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

zróznicowaniem struktury wielkościowej (rozłożonym w rozkładzie normalnym): występują tu fragmenty od niewielkich, aż po duże, z przewagą wielkości ok. 4–5 cm. Fragmenty mniejsze reprezentowane są bardzo nielicznie, nie występują natomiast zupełnie okruchy ceramiczne o wielkości nie przekraczającej 1 cm. Fragmenty o wielkości powyżej 10 cm również nie są zbyt licznie reprezentowane. Rozkład struktury wielkościowej materiału ceramicznego z całego stanowiska pokrywa się z rozkładami obserwowanym w dwóch najliczniejszych zespołach ceramicznych – 64 i 96 (ryc. 42). Interesująca jest także analiza stopnia zniszczenia ceramiki w poszczególnych zespołach ceramicznych. Ogólny model struktury erozji ceramiki dla całego stanowiska wykazuje wyraźnie jednolity rozkład w ramach I, II i III stopnia erozji z niewielkim udziałem ceramiki nie wykazującej oznak zniszczenia (stopień 0) (ryc. 43). W przypadku poszczególnych jednostek stratygraficznych wyróżniają się natomiast

takie, w których wyraźnie dominuje ceramika silnie zniszczona (np. 2, 64 i 69), oraz te, w których w przewadze znajduje się materiał ceramiczny stosunkowo dobrze zachowany (np. 14, 71, 92 i 96). Stopień erozji ceramiki w dwóch najliczniejszych zespołach ceramicznych również przedstawia się niezwykle interesująco. W zespole ceramicznym z jednostki stratygraficznej 64 najliczniej reprezentowane są fragmenty III kategorii, w podobnej liczbie występują tu także fragmenty II grupy oraz nieco mniej fragmentów pierwszego stopnia erozji, zaskakuje natomiast w zasadzie zupełny brak fragmentów nie objętych erozją. Zbiór ten ze względu na przewagę ceramiki II i III grupy, przy absolutnym braku fragmentów ceramicznych o zerowym stopniu erozji, należy zakwalifikować jako silnie zniszczony. Jest to ponadto zespół, w którym nie występują naczynia zachowane w całości, poza jednym miniaturowym naczynkiem (tabl. 4:18). Dla żadnego z 35 naczyń

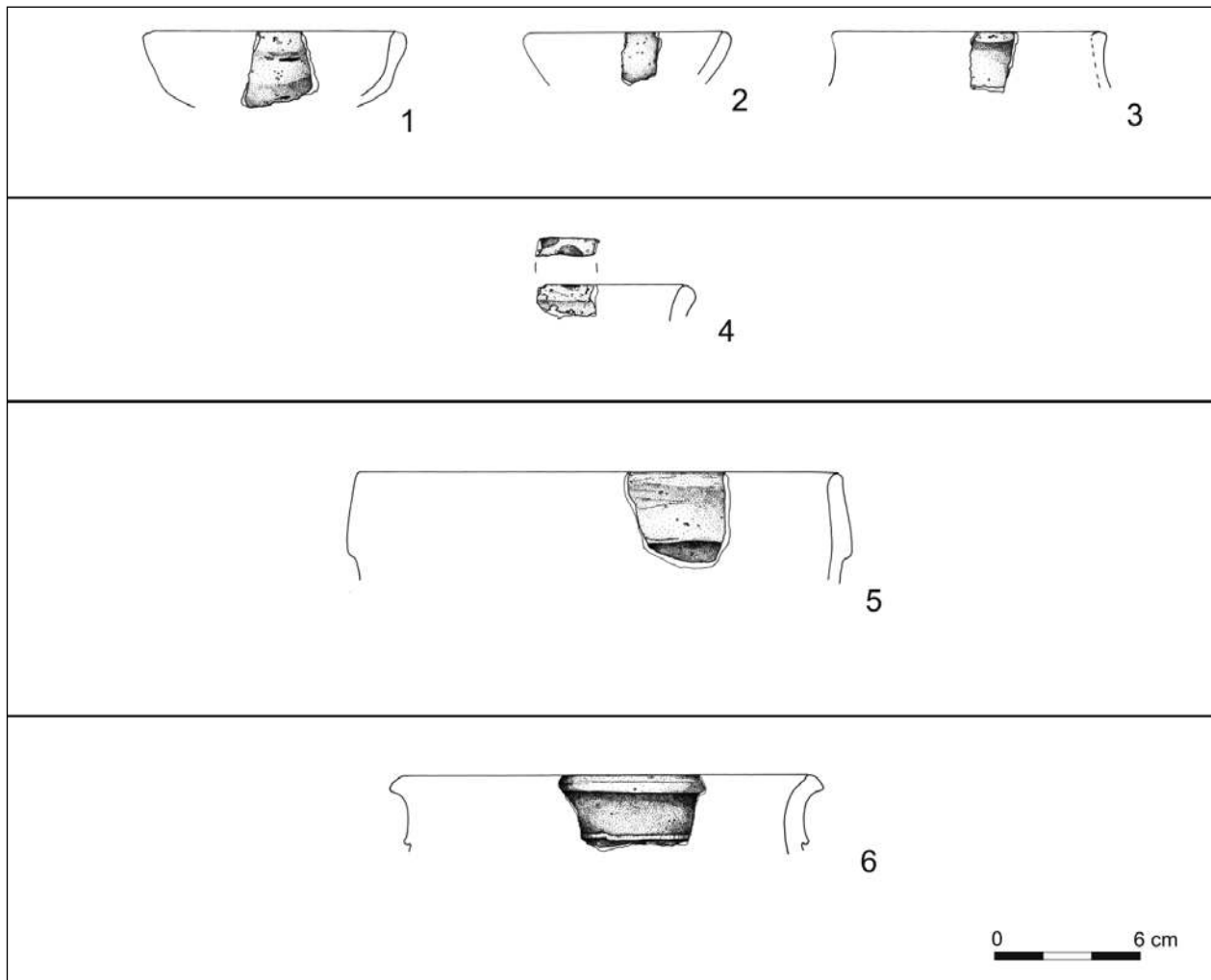
Ryc. 43. Stopień erozji całego zespołu materiału ceramicznego ze stanowiska 1 w Starym Folwarku (u góry), poniżej stopień erozji materiału ceramicznego z jednostek stratygraficznych 64 i 96 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

nie udało się także zrekonstruować pełnego obwodu wylewu. W większości wielkość zachowanego obwodu nie przekracza 20% (SEN), poza ośmioma naczyniami z zachowaną około połową obwodu oraz jednym naczyniem, którego obwód wylewu zachowany jest w 85% (tabl. 9:6). W drugim największym co do liczebności zespole ceramicznym, pochodzącym z jednostki stratygraficznej 96, sytuacja przedstawia się zgoła odmiennie. W tym przypadku ceramika w I stopniu erozji reprezentowana jest najliczniej, stosunkowo licznie występują tu także fragmenty ceramiczne w stopniu erozji 0. Ułamki o drugim i trzecim stopniu zniszczenia występują w podobnej liczbie, co te nie noszące śladów erozji. Z tego względu zespół ten zaliczyć należy do tych stosunkowo dobrze zachowanych. Zespoły większych fragmentów ceramiki, powyżej 4–5 cm, o niewielkim stopniu erozji, pochodzą z różnych

wypełnisk rowu 98, co może sugerować, że zostały one tutaj celowo zdeponowane. Natomiast te szczególnie zniszczone oraz silnie rozdrobnione, jak np. zespół z podhumusowej warstwy 2, stan swojego zachowania zawdzięczają zapewne różnym, krótko- lub długotrwałym procesom podepozycyjnym.

Ceramika z okresu późnego średniowiecza

W materiale zabytkowym z tego okresu znaleziono dwa fragmenty pochodzące z górnych partii naczyń. O pierwszym fragmencie (tabl. 25:5) trudno wnioskować cokolwiek, ze względu na jego dalece posunięty stopień zniszczenia. Wypalony został w atmosferze redukcyjnej, a masa garncarska zawiera stosunkowo dużą ilość średnioziarnistej domieszki. Formy

Tablica 25. Stary Folwark, st. 1: 1-3 - fragmenty naczyń z jednostki stratygraficznej 105; 4 - fragment naczynia z jednostki stratygraficznej 109; 5 - fragment naczynia późnośredniowiecznego z jednostki stratygraficznej 11; 6 - fragment naczynia późnośredniowiecznego z jednostki stratygraficznej 56 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Ryc. 44. Fragment późnośredniowiecznej ceramiki stalowszarskiej ze Starego Folwarku, st. 1 (fot. R. Soleccki)

analogicznej doszukać się można wśród dzbanów ze Skarszew, pow. starogardzki, datowanych na koniec XIII–XIV w.¹³⁰ Drugi fragment (tabl. 25:6) stanowi klasyczny przykład późnośredniowiecznej ceramiki stalowszarskiej; jest wypalony w atmosferze redukcyjnej, z niewielką ilością drobnej domieszki oraz z wyraźnymi śladami toczenia w górnej partii (ryc. 44). Fragment pochodzi z garnka z wylewem zakończonym na zewnątrz okapem, jednak bez wewnętrzznego wrębu na pokrywę. Formy analogiczne tego typu „siwaków” znaleźć można np. w Czarnkowie¹³¹, lub

¹³⁰ Kruppé 1981: karta nr 44:7.

¹³¹ Kruppé 1981: karta 10:19.

Ryc. 45. Zabytki wydzielone ze Starego Folwarku, st. 1: 1 - fragment kamienia żarnowego lub rozcieracza z jednostki stratygraficznej 2; 2 - fragment kamiennego gładzika z jednostki stratygraficznej 2; 3 - fragment kamiennego rozcieracza z jednostki stratygraficznej 2; 4 - przęślik gliniany z jednostki stratygraficznej 61 (fot. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

w Skarszewach, pow. starogardzki¹³², gdzie datowane są na koniec XIII i XIV w., aż po wiek XV.

Zabytki wydzielone

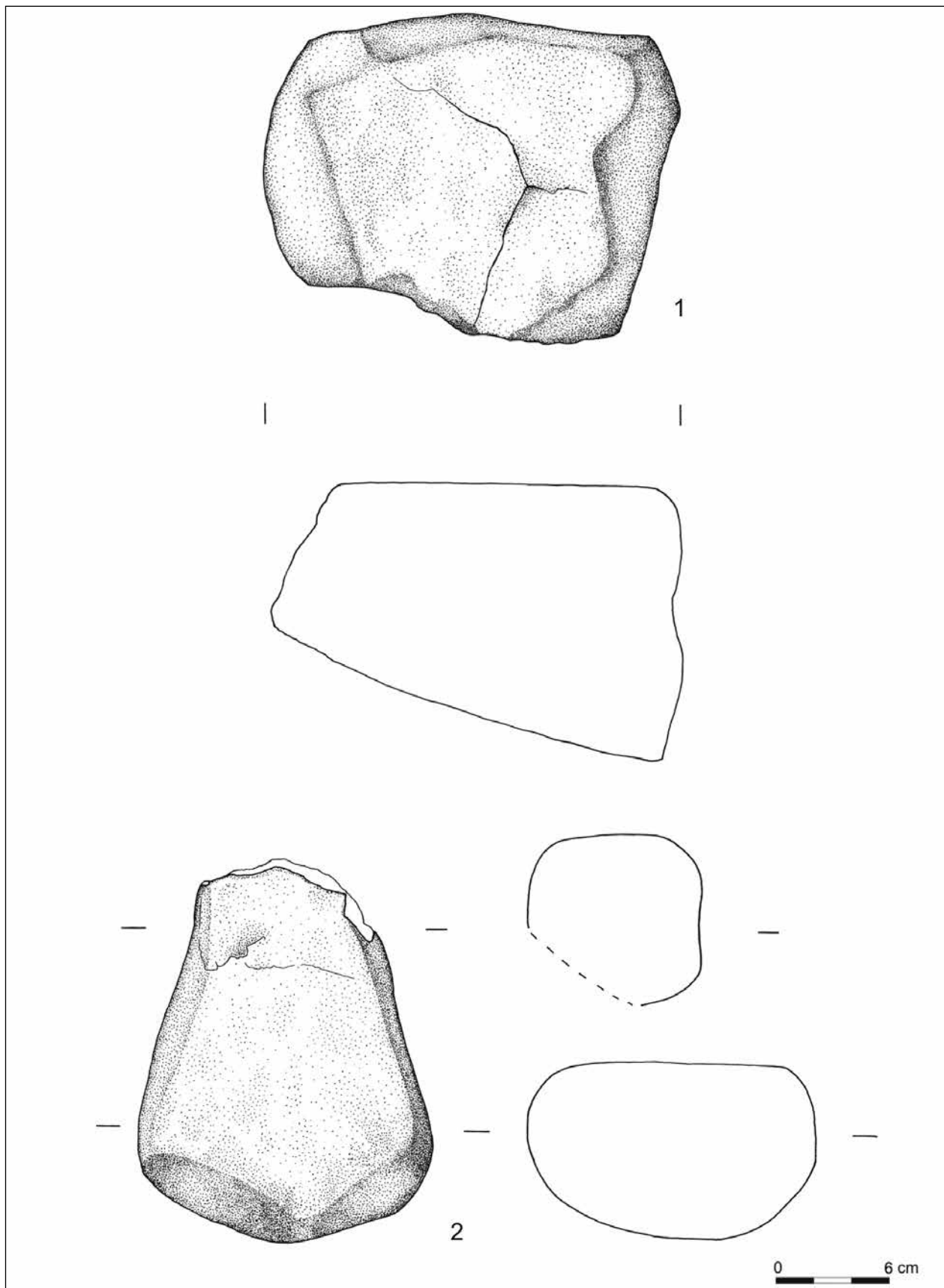
W przeciwieństwie do pozyskanego masowo materiału ceramicznego, zabytki zaliczone do kategorii zabytków wydzielonych reprezentowane są w materiale zabytkowym ze Starego Folwarku, st. 1 wyjątkowo nielicznie. Odkryta tu została jedynie grupa trzech zachowanych fragmentarycznie wyrobów kamiennych oraz jeden gliniany przęślik (ryc. 45).

Zabytki kamienne

W centralnej części wykopu 2, założonego w celu rozpoznania nawarstwień wnętrza grodziska, w warstwie podhumusowej, rozciągającej się na całym obszarze badanego stanowiska, odkryto skupisko trzech kamieni noszących mniej lub bardziej widoczne ślady

obróbki. Ze względu na ich fragmentaryczne zachowanie, trudno jest jednak jednoznacznie wnioskować o funkcjach, jakie pełniły. Pierwszy z omawianych zabytków to duża kamienna bryła stanowiąca jednak najprawdopodobniej jedynie niewielki fragment kamiennego żarna, z jedną płaską i wygładzoną powierzchnią (ryc. 45:1; tabl. 26:1). Drugi kamienny fragment o formie nieregularnego sześciąta, z wszystkimi ściankami powstałymi w efekcie odłupania, posiadający jedną płaską powierzchnie pracującą, wykazującą ślady bardzo starannego wygładzania oraz wyświecenia, które zachowały się na powierzchni 5–7 cm na 3,6–5 cm, stanowi najprawdopodobniej przykład kamiennego gładzika stosunkowo dużych rozmiarów (ryc. 45:2; tabl. 27:1). Ostatni z zabytków z tej grupy to prawdopodobnie fragment dużego (10,5 cm długości) kamiennego rozcieracza, formą zbliżony do trójkąta, z płaską, wygładzoną powierzchnią pracującą oraz obłą powierzchnią przeciwległą. Jego boczne ścianki także noszą ślady wygładzania, a wszystkie krawędzie są łagodnie zaoblone (ryc. 45:3; tabl. 26:2).

¹³² Kruppé 1981: karta 19:3.

Tablica 26. Stary Folwark, st. 1: 1 - fragment kamienia żarnowego lub rozcieracza z jednostki stratygraficznej 2; 2 - fragment kamiennego gładzika z jednostki stratygraficznej 2 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Zabytki ceramiczne

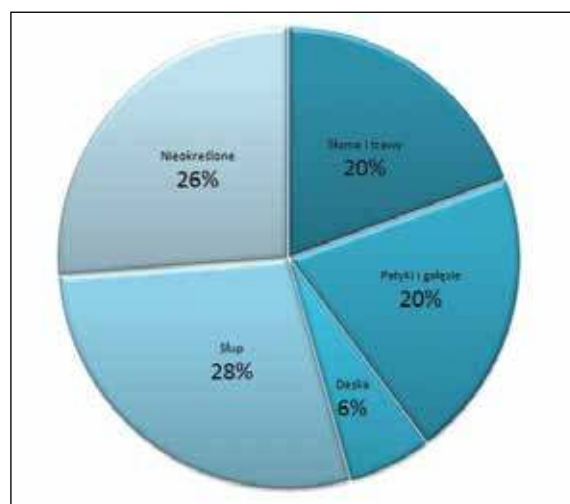
W warstwie 61, w górnym wypełniku płytkiego rowu 80, położonego przy południowej krawędzi grodziska, został znaleziony lekko uszkodzony, źle zachowany gliniany przęślik (ryc. 45:4; tabl. 27:2). Jest to okaz dość duży, o średnicy 3,6–3,8 cm, jednak stosunkowo niski, z podstawą znacznie szerszą od jego całkowitej wysokości, wynoszącej zaledwie 2–2,1 cm. Górna partia w formie słabo wyróżniającego się, płasko ściętego stożka, z centralnie umieszczonym otworem o średnicy 0,6 cm, w dolnej, spodniej partii przyjmuje formę płaską, nieco zaokrągloną. Zachował się on w dwóch fragmentach, z niewielkim ubytkiem w obwodzie, nosi on także ślady po obtłuczeniach, a jego powierzchnia jest zniszczona i wytarta. Mimo to zaobserwować można, że przęślik ten pomimo ręcznego formowania miał dość regularny kształt oraz starannie opracowane krawędzie i powierzchnie, najprawdopodobniej polerowane aż do wyświecenia. W przełamie widoczne są nieliczne fragmenty bardzo drobnej domieszki, a dobrze wyrobiona masa ceramiczna, o szaro-brązowej barwie (2,5Y 4/2), ma zwarty charakter. Formy analogiczne wystąpiły między innymi w materiale zabytkowym z terenu osady rusztowej w Rybnie, gm. Ryn, pow. mrągowski¹³³, a także w materiale z grodziska w Lipowcu, gm. Ostróda, pow. ostródzki¹³⁴.

Polepa

Do grupy znalezisk masowych, pozyskanych w trakcie badań wykopaliskowych grodziska w Starym Folwarku, st. 1, zaliczyć należy 103 grudy i kawałki polepy. Materiał ten stanowi niezwykle interesujące źródło do

pogłębionej analizy licznych śladów i odcisków materiałów organicznych: od tych najdrobniejszych, takich jak negatywy ziaren, odciski słomy i traw, przez patyki i deski, aż po odciski elementów konstrukcyjnych znacznych rozmiarów, głównie okrągłych w przekroju słupów. Materiał ten zebrano ze stanowiska w formie reprezentatywnych prób (tab. 4). Podzielony został na pięć grup ze względu na rodzaj zidentyfikowanych odcisków (ryc. 46):

- odciski słomy i trawy – 20 fr. (20% zbioru). Grupa ta obejmuje bryły z odciskami negatywów ziaren, oraz podłużne, płytkie, regularne w kształcie odciski fragmentów słomy lub traw (o szerokości od 0,2 – 0,5 cm).
- odciski patyków i gałęzi – 21 fr. (21% zbioru). Grupa ta obejmuje fragmenty z odciskami pion-

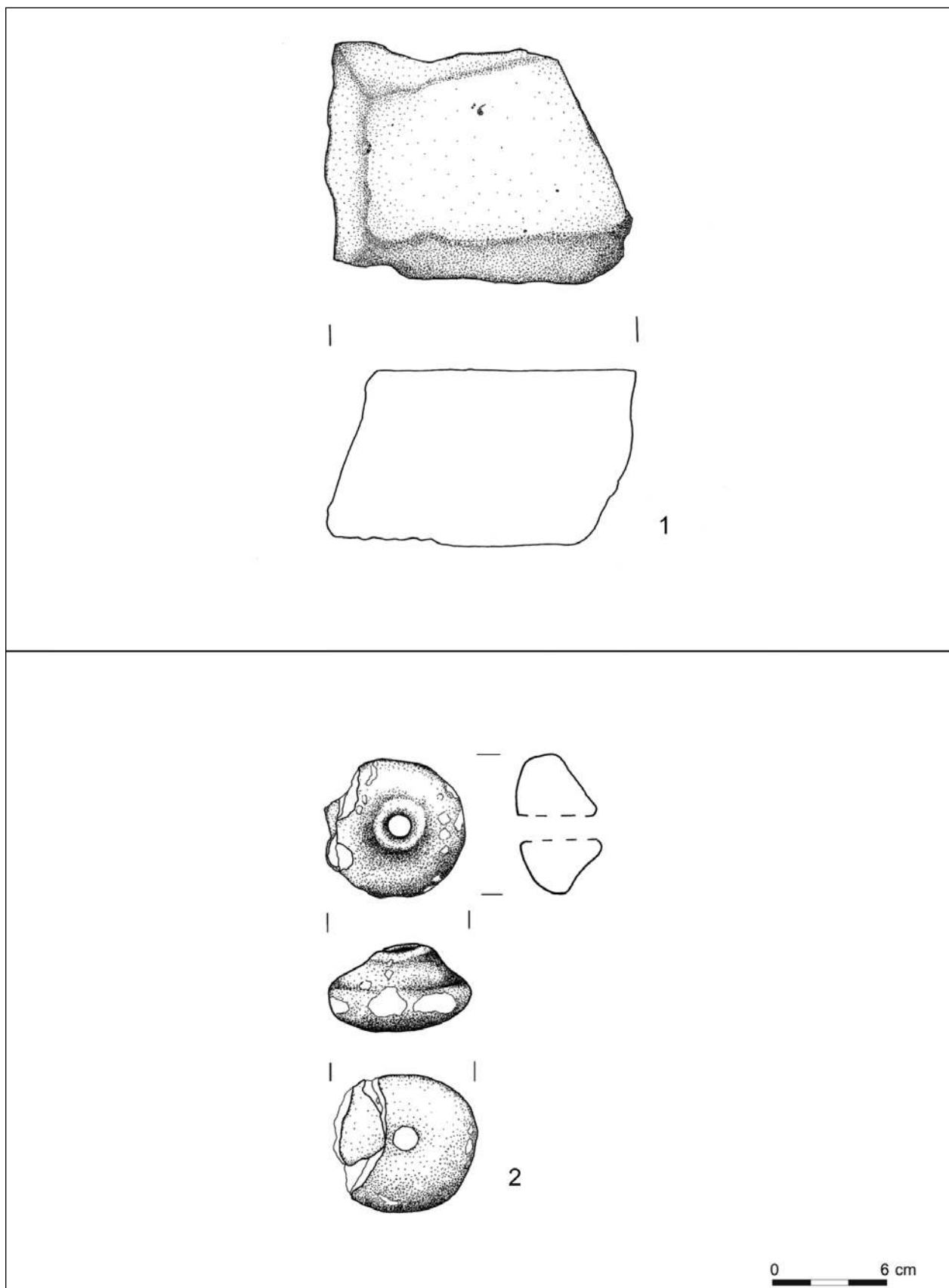
Ryc. 46. Procentowe zestawienie częstotliwości występowania poszczególnych kategorii odcisków na bryłach polepy znalezionej w Starym Folwarku, st. 1 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

¹³³ J. Okulicz 1973: ryc. 117:j.

¹³⁴ Por. opracowanie wyników badań tego grodziska, w niniejszej publikacji.

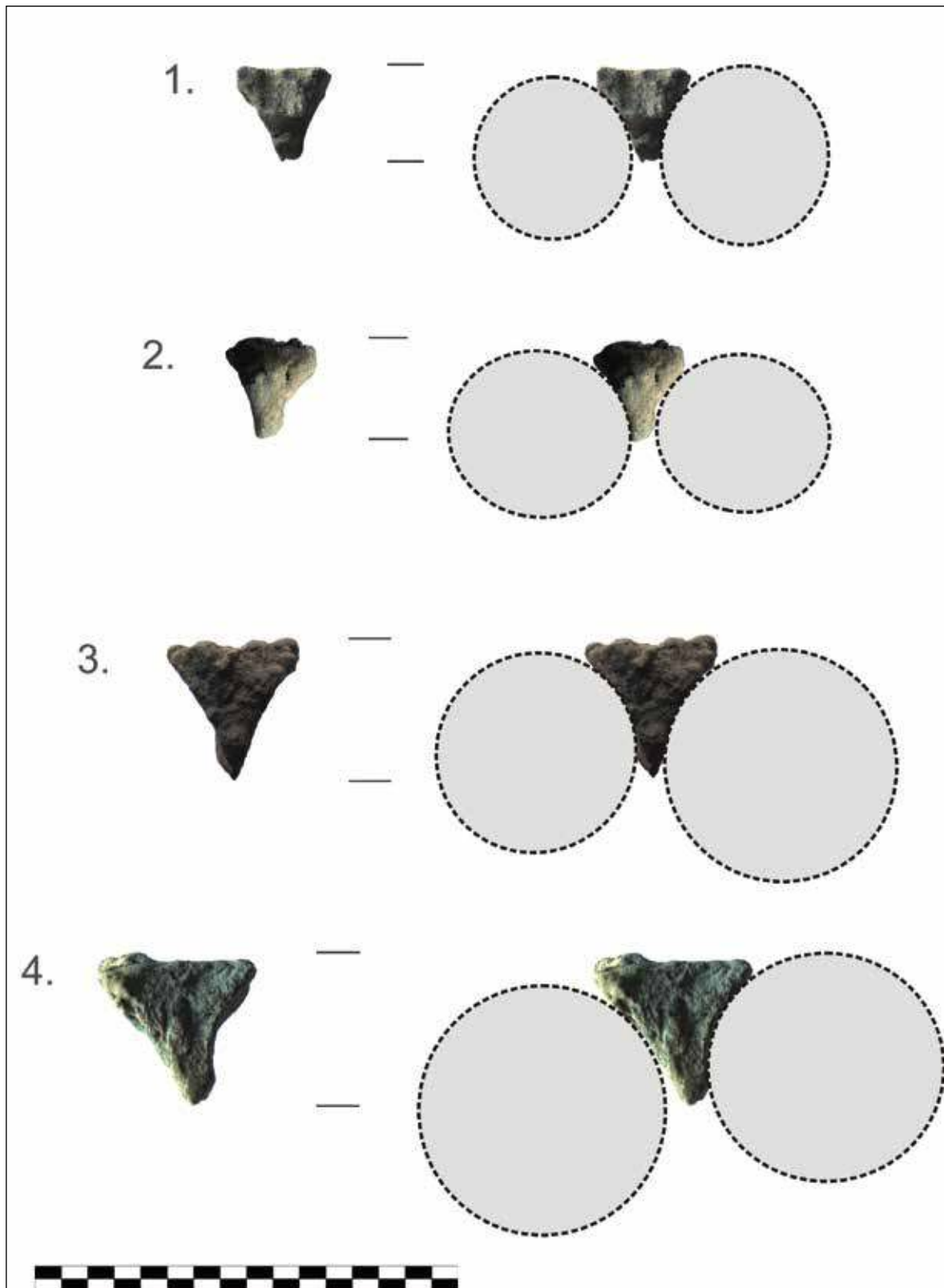
Tabela 4. Zestawienie znalezisk polepy ze Starego Folwarku, st. 1 z odciskami elementów organicznych (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Jedn. strat.	Ilość fr.	Waga (w g.)	Kategorie odcisków				
			Słoma i trawy	Patyki i gałęzie	Deska	Słup	Nieokreślone
2	3	38	1	2			
7	7	166	1	3		2	1
14	8	270		4	1	1	2
32	2	7					2
61	26	698	4	4	3	7	8
65	1	34				1	
69	1	15					1
73	1	6				1	
79	2	75		1			1
92	3	55	1	1		1	
97	5	243		1	1	3	
102	47	1758	14	7	1	13	12
Suma	106	3365	21	23	6	29	27

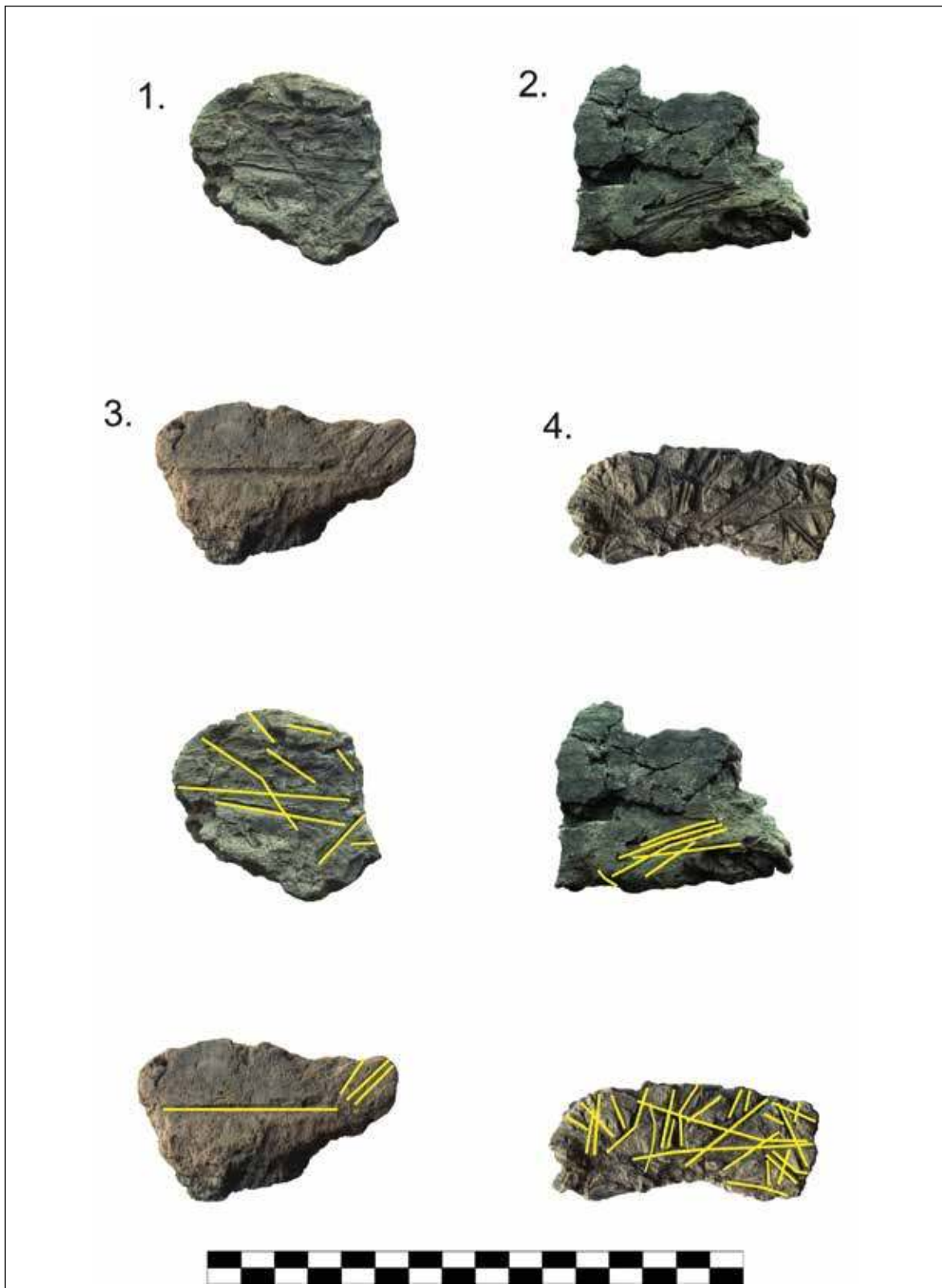

Tablica 27. Stary Folwark, st. 1: 1 - fragment kamienia żarnowego lub rozcieracza z jednostki stratygraficznej 2; 2 - przęślik gliniany z jednostki stratygraficznej 61 (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

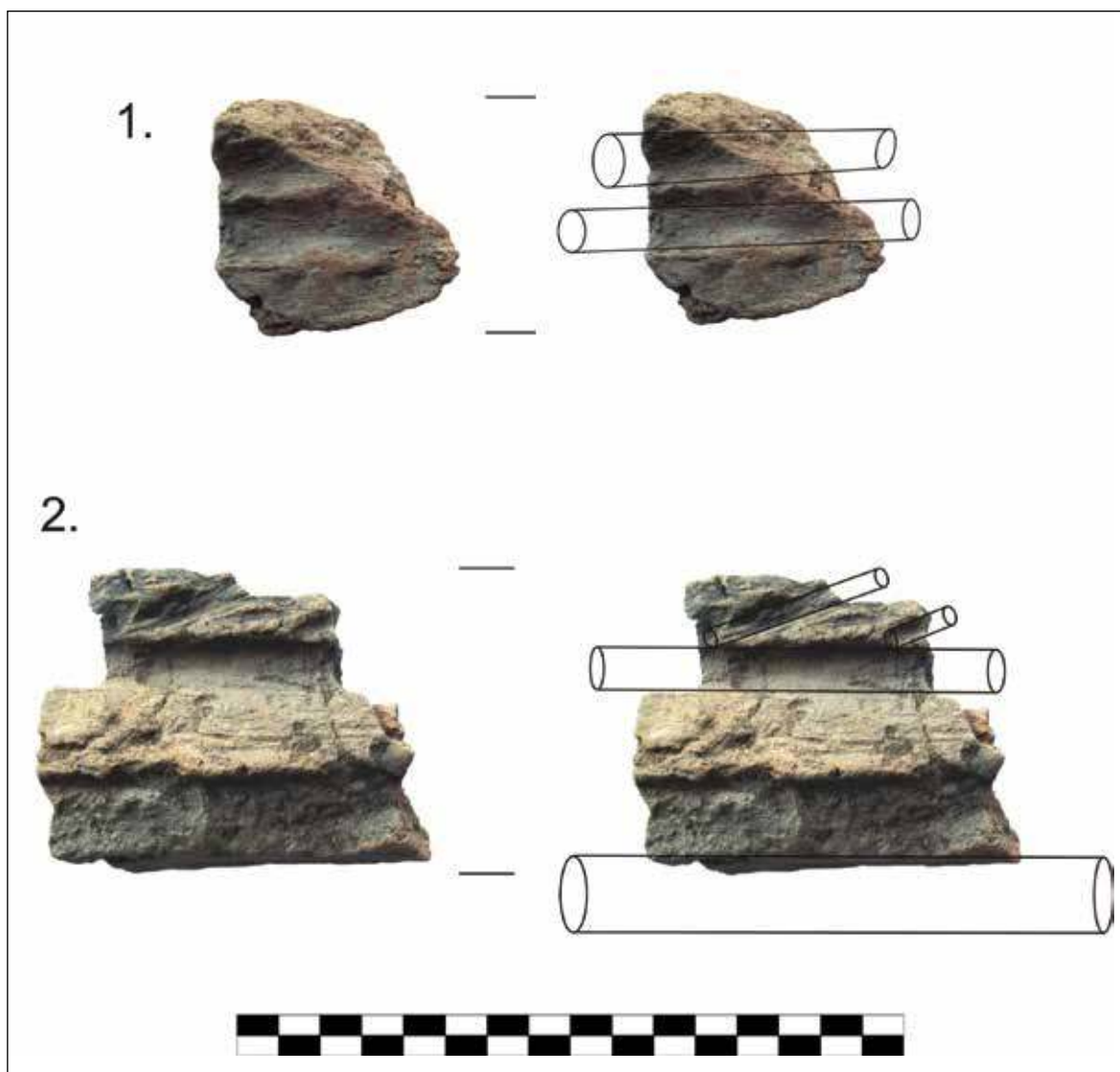

Ryc. 47. Fragmenty polepy ze Starego Folwarku, st. 1 z odciskami dwóch słupów tworzących ścianę: 1 - z jednostki stratygraficznej 97; 2 - z jednostki stratygraficznej 14; 3 - z jednostki stratygraficznej 7; 4 - z jednostki stratygraficznej 102 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

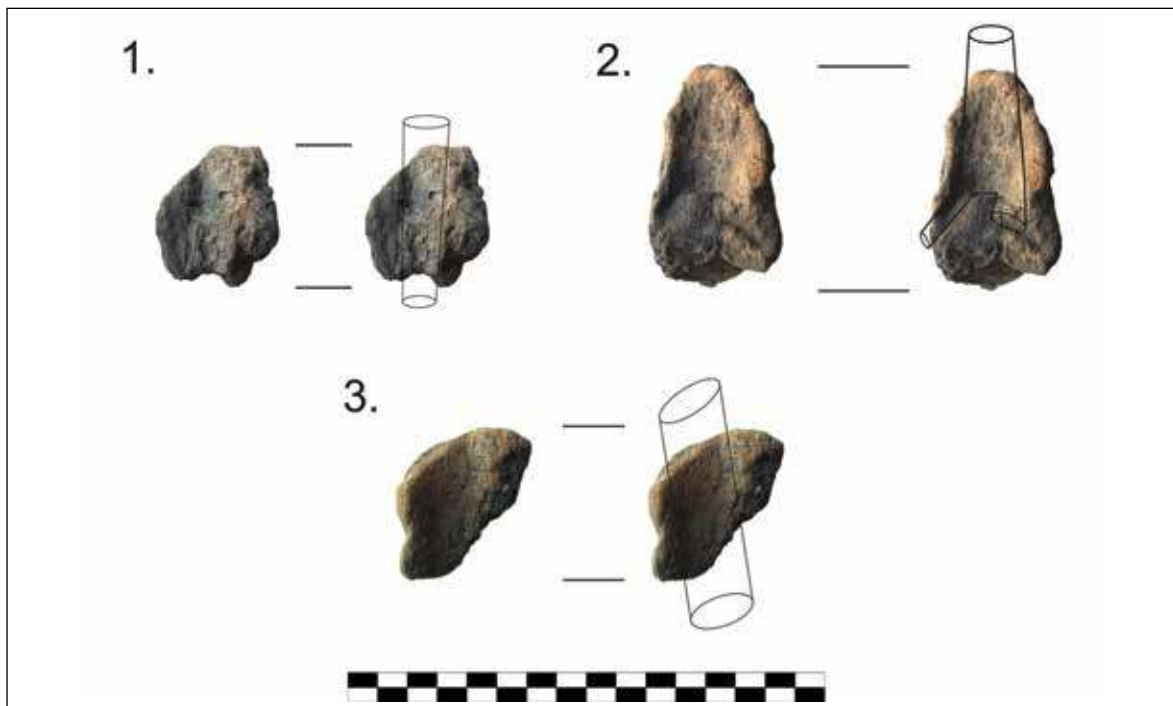
Ryc. 48. Fragmenty polepy ze Starego Folwarku, st. 1 z odciskami traw oraz słomy z jednostki stratygraficznej 102 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

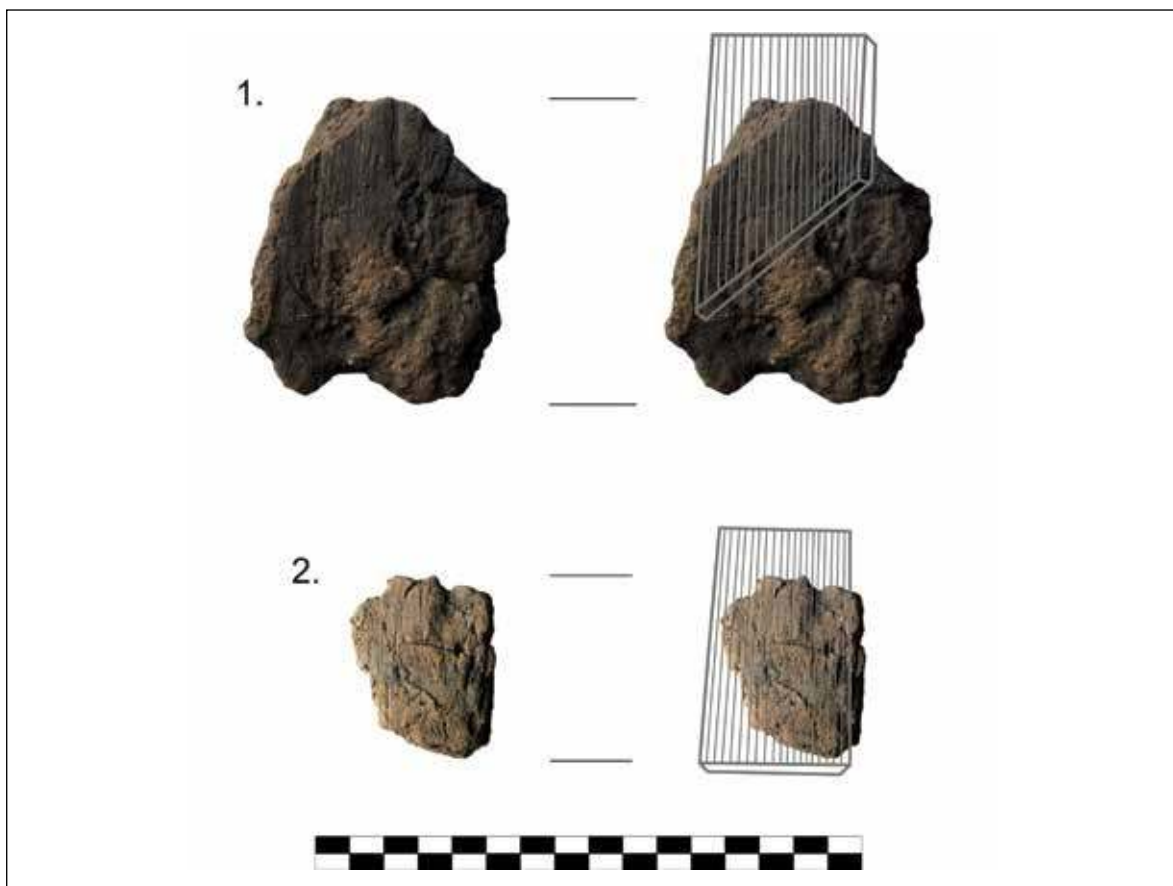
Ryc. 49. Fragmenty polepy ze Starego Folwarku, st. 1 z odciskami równolegle ułożonych gałązek: 1 - z jednostki stratygraficznej 14; 2 - z jednostki stratygraficznej 102 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

- wych i poziomych elementów konstrukcyjnych o średnicy 1–3 cm.
- odciski desek – 6 fr. (6% zbioru). W grupie tej znalazły się fragmenty z co najmniej jedną płaską powierzchnią, na której czytelny jest odcisk deski.
  - odciski słupów o przekroju kolistym – 29 fr. (28% zbioru). Ta grupa reprezentowana jest przez fragmenty z odciskiem stanowiącym żład po wolnostojącym, pionowym elemencie konstrukcyjnym o kolistym przekroju poprzecznym.
  - odciski nieokreślone – 27 fr. (26% zbioru). Grupa ta obejmuje fragmenty z odciskami, których nie zakwalifikowano do żadnej z poprzednich grup, czy to ze względu na brak możliwości zidentyfikowania formy odcisku, czy też jego zupełny brak.

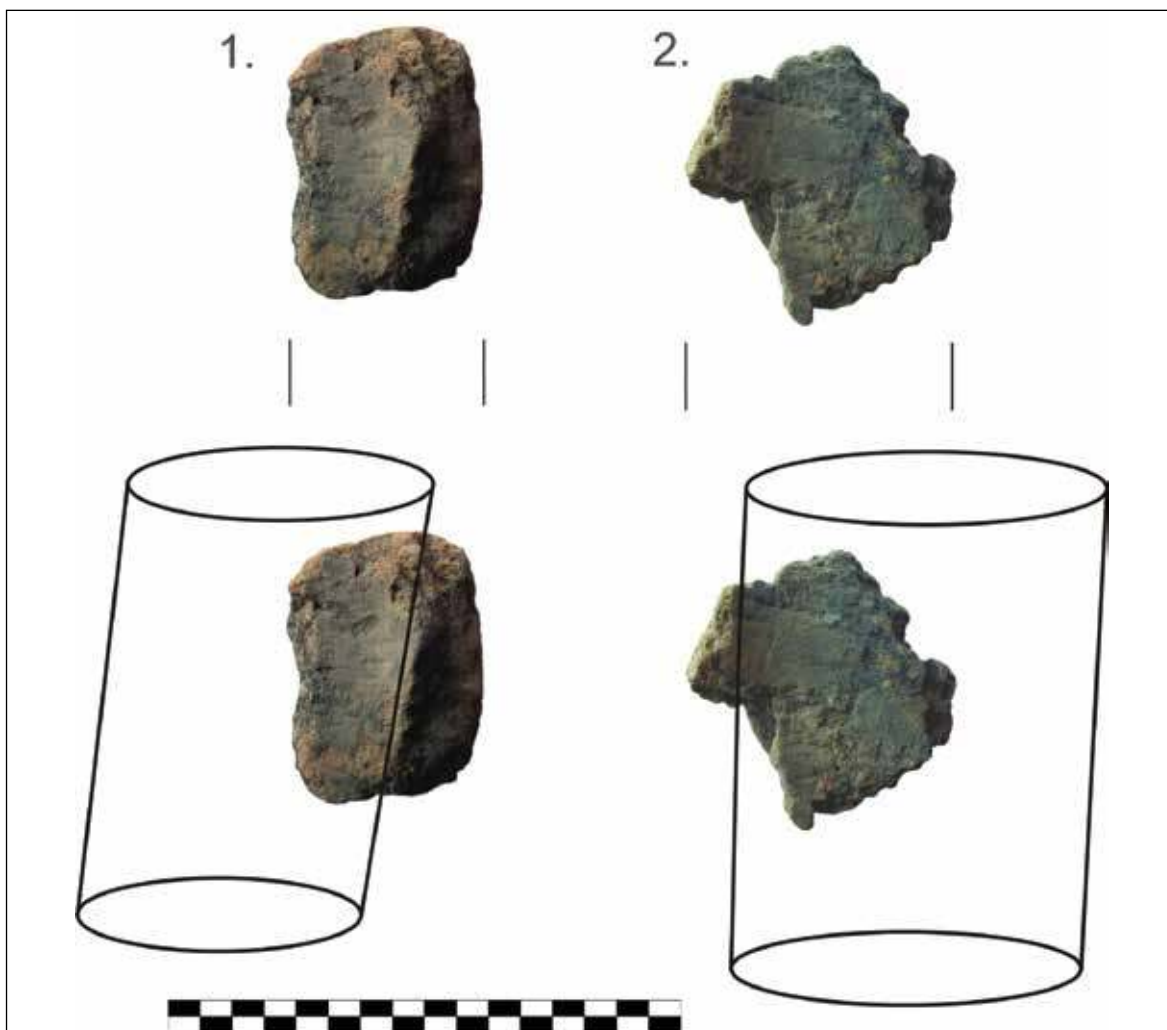
Wielkość fragmentów polepy poddanej analizie waha się od najmniejszych, swoim maksymalnym wymiarem sięgających niewiele ponad 3 cm, aż po największe kilkunastocentymetrowe, maksymalnie do 14 cm wielkości. Najliczniej wystąpiły fragmenty o długości w przedziale od 5 do 8 cm (mierzonej po najdłuższej przekątnej). Nie zachowały się żadne fragmenty z odciskami plecionek, poza prostym równoległym układem. Na żadnym z fragmentów nie udało się także zidentyfikować odcisków dwóch różnych elementów konstrukcyjnych, które mogłyby zdradzać ich wzajemne, bardziej złożone relacje. Pod tym względem jedynych istotnych informacji dostarczają stosunkowo licznie występujące fragmenty polepy o charakterystycznym trójkątnym kształcie, z dwoma zaokrąglonymi bokami, które stanowią łuki słupów o przekroju kolistym (ryc. 47). Na podstawie

Ryc. 50. Fragmenty polepy ze Starego Folwarku, st. 1 z odciskami pojedynczej gałązki: 1 - z jednostki stratygraficznej 61; 2 - z jednostki stratygraficznej 79; 3 - z jednostki stratygraficznej 92 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Ryc. 51. Fragmenty polepy ze Starego Folwarku, st. 1 z odciskami deski: 1 - z jednostki stratygraficznej 61; 2 - z jednostki stratygraficznej 14 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

Ryc. 52. Fragmenty polepy ze Starego Folwarku, st. 1 z odciskami słupa o okrągłym przekroju z jednostki stratygraficznej 102 (oprac. A. Chojnacka-Banaszkiewicz)

odcisków słomy i traw, ich układów i liczby (ryc. 48) domniemywać możemy, że stanowiła ona jakiś element konstrukcji, lub też w pewnych przypadkach, gdzie występuje w formie pojedynczych źdźbeł trawy, stanowiła jedynie przypadkowe zanieczyszczenia. Dzięki bryłom polepy z odciskami gałązek (ryc. 49–50) zrekonstruować możemy średnicę tych drobnych elementów konstrukcyjnych, która waha się w granicach 1–3 cm, oraz fakt że występowały one w układzie równoległym. Elementem budowlanym były też deski lub prostokątne w przekroju słupy (ryc. 51). Na podstawie trójkątnych fragmentów polepy można ustalić przybliżoną średnicę poszczególnych bali tworzących palisadę lub ścianę budynku (ryc. 52). Omawiane fragmenty polepy pochodzą z wypełniska rowu 98 i 80 (młodsza faza) oraz z wypełniska fosy 19=116 (starsza faza użytkowania grodziska). Sugeruje to ponad wszelką wątpliwość, że zachowane odciski stanowią pozostałości po drewnianych konstrukcjach

obronnych ze starszej i młodszej fazy funkcjonowania grodziska. Różnorodna barwa omawianych fragmentów polepy świadczy o tym, iż zostały one poddane działaniu wysokiej temperatury, dzięki czemu przetrwały i zachowały negatywy poszczególnych drewnianych elementów konstrukcyjnych, z którymi się stykały. Fakt ten potwierdza także to, że polepę znaleziono głównie w obrębie warstw spaleniskowych, wysyconych węglami i popiołami. Tak jest też w przypadku najliczniejszej próby, 47 fragmentów polepy pobranej z dolnego wypełniska rowu 98.

SZCZĄTKI ROŚLINNE

MARIA LITYŃSKA-ZAJĄC I MAGDALENA
MOSKAL-DEL HOYO

W trakcie badań wykopaliskowych ze stanowiska 1 w Starym Folwarku pobrano dziewięć prób przeznacz-

nych do badań archeobotanicznych. W czterech z nich nie wystąpiły żadne szczątki roślinne. W pozostałych natrafiono na spalone owoce i nasiona oraz ułamki węgla drzewnych w łącznej liczbie 180 okazów (tab. 5). W badanych materiałach obecne były liczne formy przetrwalnikowe grzyba mikoryzowego czarniaka właściwego *Cenococcum geophilinum*. Okazy niespalone, będące prawdopodobnie zanieczyszczeniem dzisiejszym, reprezentowały sześć taksonów¹³⁵. Wśród zbóż oznaczono jęczmień zwyczajny *Hordeum vulgare* i proso zwyczajne *Panicum miliaceum*. Część ziarniaków pozostała nieoznaczona i opisana jako *Cerealia* indet. Rośliny zielne dzikie reprezentowane były przez komosę białą *Chenopodium album*, przytulię czepną *Galium spurium* i rdest plamisty *Polygonum persicaria*. Na podstawie węgla drzewnych oznaczono grab zwyczajny *Carpinus betulus*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior*, klon *Acer* sp., olszę *Alnus* sp., brzozę *Betula* sp., dąb *Quercus* sp. i lipę *Tilia* sp. W próbie nr 14 obecny był fragment łyka lipy.

CHRONOLOGIA STANOWISKA

ANETA CHOJNACKA-BANASZKIEWICZ

Zestaw zidentyfikowanych w materiale zabytkowym z grodziska w Starym Folwarku, st. 1 form naczyń niewątpliwie wskazuje, że należy stanowisko to łączyć z zachodniomazurską grupą kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. Usytuowanie stanowiska na obszarze Pojezierza Iławskiego oraz pojawienie się na nim materiału ceramicznego powtarzającego drugorzędne cechy naczyń powszechnych w grupie warmińsko-mazurskiej kultury łużyckiej, wraz ze specyficzną cechą nadającą jej jednak wyraźnie odrębny charakter, jaką jest kulistość dennych partii naczyń, niewątpliwie wiąże to stanowisko właśnie z tym kręgiem kulturowym¹³⁶. Naczynia kulistodenne nie występowały w kulturze łużyckiej poza grupą warmińsko-mazurską, form takich – za wyjątkiem strefy stykowej z obszarem pruskim – nie

¹³⁵ Opis metody: Lityńska-Zajac i Moskal-del Hoyo 2016.

¹³⁶ J. Okulicz 1973: 271.

Tabela 5. Spalone i niespalone szczątki roślinne ze stanowiska z wczesnej epoki żelaza w Starym Folwarku, st. 1. Objasnienia: typ szczątki: z - ziarniak, o - owoc, n - nasiono, d - drewno, ły - łyko, sc - sklerocja, ? - nieokreślony (oprac. M. Lityńska-Zajac i M. Moskal-del Hoyo)

Numer jednostki stratygraficznej		64	65	67	79	97	Suma
Nazwa taksonu	Typ szczątki						
Szczątki spalone							
<i>Hordeum vulgare</i>	z	1		1			2
<i>Panicum miliaceum</i>	z	1	10				11
<i>Cerealia</i> indet.	z		2	13			15
<i>Chenopodium album</i>	n			1			1
<i>Galium spurium</i>	o	1					1
<i>Polygonum persicaria</i>	o			2			2
<i>Carpinus betulus</i>	d	1		2			3
<i>Fraxinus excelsior</i>	d			2			2
<i>Acer</i> sp.	d	1					1
<i>Alnus</i> sp.	d			1			1
<i>Betula</i> sp.	d	1					1
<i>Quercus</i> sp.	d	33	13	43	19	10	118
<i>Tilia</i> sp.	d	4		1		5	10
<i>Tilia</i> sp.	ły			1			1
liściaste	d			1	1		2
nieoznaczony	?		7				7
nieoznaczony	d	1					1
nieoznaczony	ły		1				1
Suma		44	33	68	20	15	180
<i>Cenococcum geophilinum</i>	sc	46	12	126	69	20	273
Szczątki niespalone							
<i>Urtica dioica</i>	o			1			1
<i>Trifolium</i> sp.	n				1		1
<i>Betula pendula</i>	łu				2		2
<i>Betula pendula</i>	o				6		6
<i>Rubus idaeus</i>	n	2		1	2		5
<i>Sambucus nigra</i>	n	1			1		2
<i>Betula</i> sp.	o				2		2
nieoznaczony	?	1					1
Suma		4		2	14		20

znała także kultura pomorska¹³⁷. Najstarsze naczynia kulistodenne kultury kurhanów zachodniobałtyjskich pod wieloma względami nawiązują do form ceramiki łużyckiej, natomiast w okresach późniejszych tradycje łużyckie zanikają na rzecz typowych cech ceramiki pomorskiej, co doprowadziło do powstania zupełnie odmiennego niż na obszarach sąsiednich zestawu form ceramicznych¹³⁸. Ponadto zestaw ceramiki zabytkowej z grodziska w Starym Folwarku, st. 1 potwierdza jego osadniczy charakter. Po pierwsze w materiale pochodzącym z osad obronnych, odznaczającym się większym zestawem form niż ceramika grobowa, zwraca uwagę znikoma liczba naczyń bogato zdobionych¹³⁹. Ornament poziomej listwy oddzielającej szyjkę naczynia od brzośca, kilkakrotnie odnotowany w materiale ze Starego Folwarku, st. 1, spotyka się głównie na okazach ceramiki pochodzących właśnie z osad¹⁴⁰. Ponadto ceramika osadnicza, przy pewnym udziale form o dnach kulistych, reprezentowana jest głównie przez formy płaskodenne, najczęściej chropowate, będące wyrazem tradycji łużyckich¹⁴¹, fakt ten także znajduje swoje odzwierciedlenie w omawianym materiale zabytkowym. Zaskakuje natomiast w tym kontekście brak na stanowisku tak zwanych talerzy, w formie glinianych płacków – podkładek, które są dość pospolitą formą ceramiczną w zestawie znalezisk z osiedli obronnych¹⁴². Interesujący jest także fakt, stosunkowo dużego udziału naczyń o powierzchni wyswiecej, które znacznie częściej występują w zespołach grobowych. Pomimo, iż ceramika niewątpliwie posiada walor źródła datującego, opierający się na jej powszechności, powtarzalności i szybkiej zmienności cech drugorzędnych, to w przypadku materiału w dużej mierze zachowanego fragmentarycznie, głównie w formie górnych, przykrawędnych partii naczyń, walor ten niestety nieco traci na znaczeniu. Dzięki dwóm najistotniejszym jak dotąd próbom usystematyzowania i wyznaczenia chronologii rozwoju ceramiki kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, dokonany przez Łucję Okulicz i Mirosława Hoffmanna, udało się ustalić cechy ceramiki, które pozwalają z pewną dozą prawdopodobieństwa ustalić ramy chronologiczne grodu w Starym Folwarku, st. 1.

Chronologię względną grodziska w Starym Folwarku, st. 1 oparto na założeniu, że w poszczególnych fazach rozwojowych kultury kurhanów zachodniobałtyjskich kontynuowano formy ceramiki występujące w fazach poprzedzających, wytwarzając cechy nowe, charakterystyczne i różnicujące¹⁴³. Zatem w próbie zestawienia zabytkowego materiału ceramicznego z omawianego stanowiska z obszernym materiałem porównawczym, najistotniejsze było odnalezienie form

najmłodszych posiadających właśnie te różnicujące cechy, wyodrębniające je z powtarzalnych zestawów form. Naczynia te wyznaczają bowiem końcowy etap rozwoju form ceramicznych występujących na stanowisku. W określeniu górnej granicy zasięgu chronologicznego pomocna okazała się forma typu VA odmiana b, pozostała część materiału ceramicznego również znalazła swoje odpowiedniki w materiale pochodzącym z fazy upowszechnienia się naczyń interpretowanych jako prototyp kubka typu elbląskiego, będącego ścisłą analogią do kubków typu VA odmiany b (tabl. 7.22.1–2.). Ponadto nie odnotowano w zestawie ceramiki cech charakterystycznych dla faz młodszych kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. W materiale ceramicznym z tego stanowiska wystąpiły jednak dwa typy naczyń, to jest misa typu IIIA odmiany f (tabl. 7.23.1.) oraz naczynia typu IVA, które pozwalają wyznaczyć maksymalny zasięg chronologiczny stanowiska. Zabytkowy materiał ceramiczny ze stanowiska w Starym Folwarku ze względu na analogie nie tylko co do form naczyń, ale także liczne cechy drugorzędne, mieści się w zakresie I i II grupy ceramiki kultury kurhanów zachodniobałtyjskich według Ł. Okulicz, oraz w grupie II i III według M. Hoffmanna, datowanych na okres halsztacki i okres wczesnolateński. Poza licznymi analogiami do poszczególnych form naczyń, materiał z grodziska w Starym Folwarku pod wieloma względami odpowiada właśnie tym grupom formalno-technologicznym. Za charakterystyczne uznać należy takie cechy, jak: powolny zanik wyodrębniania krawędzi den, które stają się bardziej spłaszczone, oraz kuliste. Przy stosunkowo dużym udziale naczyń o powierzchniach chropowatych, niestarannie gładzonych bądź przecieranych, pojawiają się również naczynia wyswiece. Znamienne jest także występowanie ucha taśmowatego, a niezwykle częstym motywem ornamentacyjnym jest karbowanie krawędzi¹⁴⁴. W fazie późniejszej upowszechnia się zwyczaj kulistego formowania den, przemianom ulegają także techniki i formy zdobnicze, ornament paznokciowy ogranicza się z reguły do załuskiwań paznokciowych, podkreślających nasadę szyjek lub największą wydętość brzośca, a ornament plastycznych guzów i listew obejmuje prawie wyłącznie górne partie naczyń¹⁴⁵. Charakterystyczne jest także występowanie mis o krawędziach zdobionych plastycznymi wyrostkami, guzami, jak w formie IIIB¹⁴⁶. Pojawia się także forma kubka, prototypu kubka elbląskiego¹⁴⁷, naczynia o cylindrycznej szyjce przechodzącej łagodnie w baniasty brzusek, z kulistym dnem i taśmowatym lub wałeczkwatym uchem, łączącym krawędź wylewu z nasadą szyjki, o powierzchniach starannie zagładzanych z ewentualnym ornamentem w formie grup poziomych i ukośnych linii tworzących układy geometryczne, pokrywającym tylko i wyłącznie górne partie brzośców.

¹³⁷ J. Okulicz 1973: 251.

¹³⁸ J. Okulicz 1973: 252.

¹³⁹ Hoffmann 2000: 97; J. Okulicz 1973: 251.

¹⁴⁰ Ł. Okulicz 1970: 26.

¹⁴¹ J. Okulicz 1973: 272.

¹⁴² Ł. Okulicz 1970: 26; J. Okulicz 1973: 278.

¹⁴³ Hoffmann 2000: 92; Ł. Okulicz 1970: 24.

¹⁴⁴ Hoffmann 2000: 92; Ł. Okulicz 1970: 26.

¹⁴⁵ Hoffmann 2000: 96–97.

¹⁴⁶ Ł. Okulicz 1970: 35.

¹⁴⁷ Ł. Okulicz 1970: 36.

Maksymalny zasięg chronologii stanowiska wyznacza wystąpienie naczyń typu IVA, utożsamianych z formą stanowiącą późną odmianę naczyń baniastych typu XI w typologii Ł. Okulicz, która to jej zdaniem posiada walory wyznacznika chronologicznego, poprzez porównanie jej z obszarem pomorskim, gdyż zarówno forma, jak i sposób zdobienia znajduje bliskie odpowiedniki w obrębie środkowolateńskich zespołów kultury pomorskiej¹⁴⁸. Naczynia te w zestawieniu Ł. Okulicz występują w trzeciej grupie ceramiki kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, datowanej przez nią na okres środkowolateński (250–120 p.n.e.)¹⁴⁹. Natomiast misa typu IIIAf, posiadająca specyficzną cechę, jaką jest charakterystyczna, szpiczasta forma dna, która przez M. Hoffmanna włączona została do IV grupy ceramiki kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, datowanej na młodszy okres przedrzymski, nie występuje w naczyniach grup wcześniejszych¹⁵⁰. Wyznacza ona zatem najpóźniejszy horyzont czasowy omawianego stanowiska.

Z pomocą przychodzą oznaczenia wieku materiałów zabytkowych z grodziska metodą radiowęglową. Z próbek węgla drzewnych uzyskano mianowicie daty 2245±30 BP (po kalibracji: 393–206 p.n.e. z prawdopodobieństwem 95,4%) oraz 2235±30 BP (po kalibracji 388–204 p.n.e. z prawdopodobieństwem 95,4%). Ponadto uzyskano datowanie termoluminescencyjne jednego z fragmentów polepy, które dało wynik 2,35(21)ka, czyli lata 610–190 p.n.e.¹⁵¹. Daty te wskazują na użytkowanie grodziska w IV–III w. p.n.e., a więc w okresie schyłku okresu lateńskiego B1 po początek młodszego okresu przedrzymskiego A1.

DZIEJE GRODZISKA W STARYM FOLWARKU, ST. 1

Nawarstwienia grodziska w Starym Folwarku, st. 1, występujące na całej długości jego stoku, wskazują, że jest to stanowisko wielofazowe, intensywnie użytkowane, którego konstrukcje obronne w jego południowej części, były co najmniej kilkukrotnie modyfikowane. Grodzisko w Starym Folwarku, st. 1 odpowiada ogólnemu schematowi systemu osadniczego charakterystycznego dla omawianego okresu i grupy kulturowej¹⁵². W zachodniomazurskiej grupie kultury kurhanów zachodniobałtyjskich niewielkich rozmiarów osiedla obronne stanowią jak się wydaje zasadniczą formę osadnictwa¹⁵³. Osiedla wyżynne budowano na wysoczyznach, wzniesieniach morenowych, półwyspach i wyspach jezior oraz w widłach rzek¹⁵⁴. Wspólną cechą osiedli grupy zachodniomazurskiej, poza ich obronnym charakterem, był właśnie

niewielki rozmiar majdanów, na których pomieścić się mogło nie więcej niż 5–8 domów mieszkalnych¹⁵⁵.

O zabudowie wewnętrznej majdanu grodziska w Starym Folwarku, st. 1, na podstawie wyników przeprowadzonych badań powiedzieć można stosunkowo niewiele. W wykopie 2 założonym w celu rozpoznania nawarstwień wnętrza grodziska, zalegała jedynie nieznacznej grubości warstwa kulturowa, o niezbyt bogatej zawartości, stąd też wydaje się w zasadzie ponad wszelką wątpliwość, iż obszar ten nie był intensywnie użytkowany lub też jego pierwotna powierzchnia uległa silnej erozji lub niwelacjom. Znacznie więcej wiemy natomiast o konstrukcji umocnień obronnych wzgórze w Starym Folwarku, st. 1. Za najstarszy przejaw aktywności ludzkiej na obszarze przy krawędzi grodziska należy uznać dwa oddalone od siebie o 2 metry rowy 19=116 oraz 28, które stanowiły pierwotną zaporę broniącą dostępu do wnętrza grodu. W trudnym do zdefiniowania momencie, po zasypaniu tychże obiektów, w zachodniej części wykopu 3, wykopane zostały dwa bliźniacze, odległe od siebie o 1,3 m, duże doły postłupowe (82 i 113). Jeden z nich wzmocniany był obstawą z dużych kamieni 111. Sugeruje to, iż w kolejnej fazie funkcjonowania grodziska istniały na jego stokach drewniane palowe konstrukcje obronne. O tego typu konstrukcjach świadczą także ślady zachowane w licznych warstwach spaleniskowych oraz negatywy elementów konstrukcyjnych odcisnięte w bryłach polepy, występujące głównie w wypełniskach rowów. Po stopniowym zasypaniu starszych obiektów funkcje obronne grodu przejęły rowy 37 i odległy od niego o około 4–4,5 m wał ziemny z palisadą 109 oraz prawdopodobnie rów 98. O gwałtownym pożarze, który strawił młodsze umocnienia, świadczą ślady widoczne w fazie E użytkowania grodu. Ślady te, oraz bogaty inwentarz ceramiczny, między innymi całe naczynia (jednostka stratygraficzna 96), dowodzą ponadto gwałtownego zniszczenia osiedla i opuszczenia go przez mieszkańców. W części północno-zachodniej majdanu również znaleziono niezwykle bogaty depozyt ceramiki. Znikoma liczba kości zwierzęcych odnotowana na przebadanym obszarze stanowiska, sugeruje że w żadnym z tych miejsc nie wytworzyła się warstwa odpadów pokonsumpcyjnych.

Na tle innych przebadanych grodzisk powstałych w czasach kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, grodzisko w Starym Folwarku, st. 1 wyróżnia się przede wszystkim obecnością obszarów gęsto pokrytych fragmentami ceramiki i specyficzną konstrukcją konstrukcji obronnych pokrywających równoległymi liniami stoki wzgórze. Z tego powodu nie można wykluczyć specyficznej funkcji tego grodu, być może nie tyle mieszkalnej, co raczej ceremonialnej i kultowej, podobnie jak to mogło mieć miejsc w przypadku podobnych pod względem formy i zbliżonych chronologicznie grodzisk w Starym Folwarku, st. 2, Wieprzu, st. 20, czy Tątlawkach, st. 2¹⁵⁶.

¹⁴⁸ Ł. Okulicz 1970: 39.

¹⁴⁹ Ł. Okulicz 1970: 100.

¹⁵⁰ Hoffmann 2000: 100.

¹⁵¹ Kobyliński 2016: 107.

¹⁵² Ł. Okulicz 1970: 72.

¹⁵³ J. Okulicz 1973: 252.

¹⁵⁴ J. Okulicz 1973: 252.

¹⁵⁵ J. Okulicz 1973: 252.

¹⁵⁶ Por. opracowania wyników badań tych grodzisk, w niniejszej publikacji.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Abramek B.
1995. Grodzisko średniowieczne w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia, st. 1. Wstępne podsumowanie wyników. *Sieradzki Rocznik Muzealny* 10: 103–119.
2007. Militaria z grodziska średniowiecznego w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia. *Archaeologia Historica Polona 17: Studia z dziejów wojskowości, budownictwa, kultury*, 95–111. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Achremczyk, S.
2006. Susz polityczne dzieje miasta, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 33–40. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Acsádi, G. i J. Nemeskéri
1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Andel, K.
1959. Pekáče a pece z doby hradištnej v Zemplíne. *Študijné Zvesti AÚSAV* 3: 115–129.
- Affelski, J. i Z. Dłubakowski
2011. Badania archeologiczne na wielokulturowej osadzie w Legardzie, stanowisko 1 (AZP 52–52/1), gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2005–2006, [w:] *Raport 2005–2006*, 487–495.
- Andrzejewska, A.
1997. Jeszcze o tzw. ceramice husyckiej z terenu Kujaw na przykładzie znalezisk ze Zgłowiączki, woj. wrocławskie. *Archaeologia Historica Polona* 5: 175–185.
- Ansorge, J.
2000. Mittelalterliche Kalkbrennerei in Vorpommern, [w:] U. Müller (red.), *Handwerk, Stadt, Hanse. Ergebnisse der Archäologie zum mittelalterlichen Handwerk im südlichen Ostseeraum*, 131–144. Frankfurt: Peter Lang.
- Antoniewicz J.
1949. *Rezerwat: grodzisko w Świątlinie*. Maszynopis w Archiwum Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.
1950. Z zagadnień ochrony zabytków wczesnośredniowiecznego budownictwa obronnego na Warmii i Mazurach. *Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego* 3: 51–77.
1954. Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pręgoły. *Wiadomości Archeologiczne* 20: 327–368.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Światowit* 25: 5–211.
- Antoniewicz, W. i Z. Wartołowska
1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Auch, M., M. Bogucki i M. Trzeciecki
2012. Osadnictwo średniowieczne i nowożytne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] M. Bogucki i B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008*, 1:2, 233–295. Studia nad Truso 1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Barnycz-Gupieniec, R.
1959. *Naczynia drewniane z Gdańska w XXIII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis 8. Łódź: Ossolineum.
- Baron, J. i P. Rzeźnik
1999. Wczesnośredniowieczny budynek z tzw. korytarzykiem wejściowym z osady w Obiszowie na Wzgórzach Dalkowskich. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 41: 269–280.
- Bass, W.M.
1995. *Human osteology: a laboratory and field manual*. Springfield: Missouri Archeological Society.
- Behla, A.
1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin: A. Asher.
- Beranová, M.
1979. Diskuse o tzv. pražnicích. *Archeologické rozhledy* 31 (1): 101–104.
- Bezenberger, A.
1900. Hügelgrab bei Gr. Hanswalde, Kr. Mohrungen. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia* 21: 88–90.
- Bieńkowska, K.
2005. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Surażu, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 121–166.
- Bieńkowska, K. i N. Pachobut
2006. *Dziedzictwo archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Biermann, F. (red.)
2001. *Peningsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier and Beran.
- Biermann, F., C. Herrmann i A. Koperkiewicz
2016. Alt Wartenburg / Barczewko na Warmii. Początki miasta średniowiecznego i jego fortyfikacje, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 49–70. Archaeologica Hereditas 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Błędowski, P., W. Chudziak i M. Weinkauff
2007. Wczesnośredniowieczna osada podgrodzowa i cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania w latach 2004–2005), [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza*, 249–261. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Błoński, M.
2000. Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu. *Archaeologia Polonica* 45: 53–91.

- Boetticher, A.
1898. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. T. 3: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Oberlandes*. Königsberg: Kommissionsverlag von Bérnh. Teichert.
- Boguwolski, R.
1976. Plemięta, gm. Gruta. *Informator Archeologiczny 1975*: 256–257.
- Bojanowski, M.J., U. Czarniecka, A. Gąsiński, P. Jokubauskas, U. Kobylińska, Z. Kobyliński i Ł. Kruszewski
2016. Petrografia ceramiki pradziejowej i średniowiecznej z grodzisk zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 113–171. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Bojanowski, M.J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Wyniki badań petrograficznych ceramiki z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 423–456. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Bojarski, J.
1997. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szywnaldzie, woj. toruńskie (badania w 1995 roku), [w:] W. Chudziak (red.) *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek): studia i materiały*, 163–186. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
1998. Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Iławskim w latach 1995–1997, [w:] M. Dworaczyk *et al.* (red.), *XII Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 23.–24. października 1997 r.: materiały*, 199–210. *Acta Archaeologica Pomoranica 1*.
2007. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z Napola, jako podstawa rekonstrukcji kontaktów kulturowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej. *Archaeologia Historica Polona 17*: 397–421.
2012a. Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napola na ziemi chełmińskiej. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia 32*: 291–364.
2012b. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bokiniec, A.Z.
2006. Przyczynek do znajomości materiałów z przełomu epok kamienia i brązu w obwodzie kalinińskim na podstawie badań W.I. Timofiejewa, [w:] A.Z. Bokiniec i J. Sobieraj (red.), *Pruthenia Antiqua: studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich*, t. 2: 185–195. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Born, E.
1984. *Die Kunst zu Drechseln*. München: Callwey.
- Brachmann, H.
1964. Slawische Pokale aus dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg 1964*: 265–272.
- Brzeziński, W.
1991. Badania osady i grodziska w Rostku gm. Gołdap, pow. suwalski w latach 1984–1986. *Rocznik Białostocki 17*: 372–377.
- Brzeziński, W. (red.)
2007. *Skarby wieków średnich. Katalog wystawy*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Brzostowicz, M.
1993. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Spławiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991–1992. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 2*: 115–132.
2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Buikstra, J.E. i D.H. Ubelaker (red.)
1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey, Research Series 44.
- Buko, A.
1990a. Wykorzystanie zjawisk erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne 42*: 349–359.
1990b. *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław: Ossolineum.
- Cappers, R.T.J., R.M. Bekker i J.E.A. Jans
2006. *Digitale zadenatlas van Nederland*. Groningen: Barhuis Publishing & Groningen University Library.
- Chilmon, K.
1981. Katalog zabytków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czarnej Wielkiej, gm. Grodzisk, woj. białostockie (z badań Akademii Medycznej w Białymstoku). *Rocznik Białostocki 15*: 211–244.
- Chlebowski, B. i W. Walewski (red.)
1890. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Chłodnicki, M. i L. Krzyżaniak (red.)
1998. *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

- Chmielowska, A.
1971. *Grzebień starożytny i średniowieczny z ziem polskich*. Acta Archaeologica Lodziensia 20. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Chudziak, W.
1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.)*. Toruń: Towarzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej Civitas i Instytut Archeologii i Etnografii UMK.
1997. *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych na grodzisku nad Jeziorem Silm*. Maszynopis w Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu, teczka: Silm.
- Chudziak, W. i J. Bojarski
1996. *Sprawozdanie z badań na stanowisku 1 w Suszu, gm. loco w 1996 r.* Toruń: Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu (maszynopis).
1997a. *Opracowanie wyników badań grodziska wczesnośredniowiecznego w Łaniochu, gm. Iława, woj. olsztyńskie (stanowisko 9)*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
1997b. *Opracowanie wyników badań na stanowisku 1 w Wieprzu, gm. Iława, woj. olsztyńskie*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Chudziak, W., R. Kaźmierczak i J. Niegowski
2011. *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006–2009)*. Toruń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i Fundacja Amicus Universitatis Nicolai Copernici.
- Chudziakowa, J.
1974. *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Archeologiczne 5. Poznań: PWN.
- Chudziakowa, J. (red.)
1994. *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Cnotliwy, E.
1973. *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*. Wrocław: Ossolineum.
1999. *Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszewicy na Kujawach*. *Studia Archeologiczne* 31: 153–241.
2013. *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso* 2, 13–181. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Cnotliwy, E., L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.)
1983. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław: Ossolineum.
- Conwentz, H.
1892. *Pfahlbau und Burgwall von Kl.-Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg in Westpreussen*. *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde* 3: 81–82.
1905. *Das Westpreussische Provinzial-Museum 1880–1905. Nebst bildlichen Darstellungen aus Westpreußens. Natur und vorgeschichtlicher Kunst*. Danzig: Provinzial-Museum.
- Corpus
1973. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 1. Bezirke Rostock (Westteil), Schwerin und Magdeburg. Berlin: Akademie Verlag.
1979. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 2. Bezirke Rostock (Ostteil), Neubrandenburg. Berlin: Akademie Verlag.
- Cramer, H.
1885. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 1*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 15.
1886. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 2*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 16.
- Crome H.
1937. *Karte und Verzeichnis der vor und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen*. *Altpreußen. Vierteljahrsschrift für Vor und Frühgeschichte* 2: 97–125.
1938. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. T. 1. Nebst alphabetischem Verzeichnis der Wehranlagen mit Angabe des Schrifttums*. *Prussia* 32: 173–209, 297–324.
1940. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens (Schluß)*. *Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Czebreszuk, J.
1996. *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 7. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu i Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.
2000. *Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej*, [w:] A. Koško (red.), *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr.*, 423–454. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. T. 3, Część 4. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dąbrowska, M.
1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Dąbrowski, J.
1999. *Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z terenu Polski*, [w:] *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej* 3: 227–254. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Demińska, M.
1963. *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.

- Dębowska, B.
2001. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cerkwini. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 3: 7–39.
- Długokęcki, W.
2006. Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku. *Pruthenia* 2: 9–54.
- Driesch, von den A.
1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Harvard: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Dudak, W. i P. Owczarek
2014. Osada wielokulturowa w Orenicach koło Piątku w woj. łódzkim. Materiał ruchomy. Autostrada A1, [w:] J. Maik (red.), *Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN* 16: 26–28. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Dzieduszycki, W.
1976. Wykorzystanie surowca drzewnego we wczesnośredniowiecznej Kruszwicy. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 24 (1): 35–54.
1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X wieku po połowę XIV w.* Wrocław: Ossolineum.
- Dzierżykray-Rogalski, T.
1960. Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologicznych. *Człowiek w czasie i przestrzeni* 3 (1): 49–51.
1968. Uwagi metodologiczne o badaniu szczątków kostnych z grobów ciałopalnych, [w:] K. Jażdżewski, (red.), *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, 627–635. Wrocław: Ossolineum
- Dziubek, E.
1988. Ceramika naczyńowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. Włocławskie. Informacje wstępne. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica* 22: 121–146.
2004. Architektoniczne elementy obiektu oraz wystrój i wyposażenie izb zamkowych, [w:] L. Kajzer (red.), *Zamek w Sadłowie na ziemi dobrzyńskiej*, 177–186. Rypin: Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej.
- Engel, M.
2002. Piec wapienniczy z osady w Konikowie (Rostku). Wyniki badań wykopaliskowych w sezonach 1999–2000, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001*, 321–331. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Engel, M., P. Iwanicki, G. Iwanowska i C. Sobczak
2013. Grodziska Jaćwieży w perspektywie badań Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 45–63, *Archaeologica Here-ditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Engel, M., J. Okulicz-Kozaryn, C. Sobczak
2009. Warowna siedziba jaćwieskiego nobila Шюрпы? Architektura obronna kompleksu osadniczego w Szurpiłach, [w:] A. Bitner-Wróblewska i W. Brzeziński (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 517–544. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Engel, M. i C. Sobczak
2016. Grodziska jaćwieskie w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych, [w:] Z. Kobylński (red.) *Grodziska Warmii i Mazur* 2. Nowe badania i interpretacje, 7–26. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Fedorczyk, M.
1998. Materiał ceramiczny z osady na „Ptasiej Wyspie”, st. II, gm. Mrągowo, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 139–148. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Filipowiak, W.
1962. *Wolinianie. Studium osadnicze, cz. I*. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe.
- Fonferek, J., M. Marcinkowski i U. Sieńkowska
2012. *Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Fuglewicz, B.
2013. Obraz społeczności radomskiej wczesnego średniowiecza przez pryzmat tzw. zabytków wydzielonych, [w:] A. Buko, D. Główna i M. Trzeciecki (red.), *Ziemia niczyja – ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą a Pilicą*, 77–105. Radom – korzenie miasta i regionu 4. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Gajewska, M. i J. Kruppé
1965. Badania terenowe w Solcu nad Wisłą, pow. Lipsko w 1963 roku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 13: 161–184.
1973. Rzut oka na dotychczasowe wyniki badań archeologicznych we Fromborku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21: 617–631.
- Gałązka, D.
2012a. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Ilawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2012b. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Lubawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.

- Gazda, D., J. Jezierska, J. Konik i P. Szlązak
2013. Badania archeologicznej Misji Pomeziańsko-Bałtyjskiej obiektów warownych w Starym Dzierzgoniu i Bogdanach w latach 2009–2012. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 135–180. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gąssowska E. i Ł. Okulicz
1975. Badania sondażowe osiedla obronnego w miejscowości Maradki, pow. Mrągowo. *Światowit* 34: 319–326.
- Gee, H.
1993. The distinction between postcranial bones of *Bos primigenius* Bojanus, 1827 and *Bison priscus* Bojanus, 1827 from the British Pleistocene and taxonomic status of *Bos* and *Bison*. *Journal of Quaternary Science* 8 (1): 79–92.
- Gierlach, B.
1966. Zabytki metalowe. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 1: 141–148.
1972. *Kowalstwo mazowieckie XIII–XVIII w.* Ciechanów: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Gładkowska-Rzeczycka, J.
1972. Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski. *Pomorania Antiqua* 4: 21–67.
1974. O metodach stosowanych w badaniach materiałów kostnych z ciałopalnych cmentarzysk, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 85–92. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Głosek, M.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń sieczna, drzewcowa i obuchowa, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 99–106. Warszawa: PWN.
1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Średniowieczne uzbrojenie plebejskie w świetle źródeł ikonograficznych i pisanych na ziemiach polskich. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica* 24: 237–248.
- Górska, I., L. Paderewska, J. Pyrgała i W. Szymański
1976. *Grodziska Mazowska i Podlasia*. Wrocław: Ossolineum.
- Górski K. (red.)
1949. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Grążawski, K.
1988. Średniowieczny gródek rycerski w Bachotku na Ziemi Chełmińskiej w świetle badań archeologicznych. *Sprawozdania Archeologiczne* 11: 317–341.
1993. Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-pruskim we wczesnym średniowieczu – problem grodów w Dolinie Lutryny. *Pomorania Antiqua* 15: 29–56.
2002. *Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.)*. Włocławek: Lega.
2003. *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.
2009. *Ziemia lubawska na pograniczu słowiańsko-pruskim w VIII–XIII w. Studium nad rozwojem osadnictwa*. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
2013. Z nowszych badań nad grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 83–108. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2015. Koncepcja i wstępne wyniki badań w Kurzętniku i Bratianie. *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur* 1: 367–372.
- Gręzak, A.
2013. Aneks 1: Materiał osteologiczny z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 297–300. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gręzak, A. i B. Kurach
1996. Konsumpcja mięsa w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych na terenie obecnych ziem Polski w świetle danych archeologicznych. *Archeologia Polski* 41: 139–167.
- Gruszka, B.
2012. Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowińcu, gm. Lubsko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym, [w:] B. Gruszka (red.), *Nowiniec, stan. 2 – wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-łużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, 47–129. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Haftka, M.
1974. Wczesnośredniowieczny puchar na pustej nóżce z Elbląga na tle ważniejszych znalezisk z terenu Polski. *Pomorania Antiqua* 5: 329–342.
1988. Grodzisko w Waćmierku, gm. Tczew. *Pomerania*

Antiqua 13: 171–198.

Haftka, M. i S. Wadył

2015. *Węgry. Zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI-XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.

Halstead, P. i P. Collins

2002. Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult ovis and capra. *Journal of Archaeological Science* 29: 545–553.

Hartmann, E.

1967. *Das Kirchspiel Locken Kr. Osterode i. Ostpr.* Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 78. Marburg: J.G. Herder-Institut.

Hensel, W.

1950–1959. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1–3. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.

1987. *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej.* Warszawa: PWN.

Hensel, W. i Z. Hilczer-Kurnatowska

1972–1987. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 4–6. Wrocław: Ossolineum.

Hensel, W., Z. Hilczer-Kurnatowska i A. Łosińska

1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 7. Wrocław: Ossolineum.

Herbich, T.

2013. Wyniki badań metodą magnetyczną wybranych stanowisk archeologicznych w rejonie Iławy w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 351–359. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.

Herrmann, J.

1998. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland. Teil II – Kultplatz, Boot 4, Hof, Propstei, Mühlenberg und Rugard.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 33. Lübsdorf: Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern.

Heym, W.

1933. Siedlungsgrabungen im Kreise Rosenberg. *Heimatkalender des Kreis Rosenberg 1933*: 51–60. Marienwerder.

Hilczerówna, Z.

1956. *Ostrogi polskie z X–XIII wieku.* Poznań: PWN.

1961. *Rogownictwo gdańskie w X–XIV wieku.* Gdańsk wczesnośredniowieczny 4. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Hoffmann, M.J.

1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Okulicz-Kozaryn i W. Nowakowski (red.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, 20–38. *Barbaricum* 2. Warszawa: Tokawi.

1996. Wielokulturowy obiekt grobowy w Pomielinie na Pojezierzu Iławskim, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, 81–92. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

1999a. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

1999b. Najdawniejsze dzieje Iławy i okolic, [w:] *Iława*, 9–21. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2000. *Kultura i osadnictwo strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2006. Susz i okolice w starożytności i wczesnym średniowieczu, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 1032. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.

2013. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku.* Olsztyn: Pracownia Wydawnictw Naukowych.

Hoffmann, M.J. i A. Mackiewicz

2004. *Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego.* Ostróda: Muzeum w Ostródzie.

Hollack E.

1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreussischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben.* Głogów – Berlin: KommissionsVerlag von Carl Flemming.

Holub, P., D. Merta i A. Zübek

2006. Cihlářská a vápenická pec na ulici Božetěchova v Brně–Králově Poli, [w:] J. Merta i O. Merta (red.), *Archeologia technica* 17. *Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*, 45–51. Brno: Technické muzeum v Brně.

Hołubiec, J.

1971. Historia lamp naftowych. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 16 (4): 739–766.

Horbacz, T.J., A. Mikołajczyk i L. Wojda

1980. Ceramika husycka z Włocławka. *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, seria C: Oświata i kultura, 9–25. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

Ignaczak, M.

2002. *Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw.* Materiały do syntezy pradziejów Kujaw

10. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ignaczak, M. i J. Affelski
2012. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki żelaza na stanowisku Janów Pomorski, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom 1. Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów*, 51–157. Studia nad Truso 1:1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Iwanowska, G.
2015. Grodzisko w Jeglińcu w świetle nowych badań, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*, 29–32. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Jagodziński, M.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Paślęką we wczesnym średniowieczu: katalog stanowisk*. Warszawa: Naukowa Oficyna Wydawnicza „Scientia”. Adalbertus: tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 3.
2013. Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślicinie, Kwietniewie i Weklicach, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 180–203. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jasiński T.
1981. Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego. *Zapiski Historyczne* 46 (4): 5–33 (581–609).
- Jaskanis, D.
2008. *Świętek. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Jaskanis, J.
2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno-wschodniej Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie i Muzeum Okręgowe w Suwałkach.
- Jaskulska, E.
2013. Aneks 2: Kości ludzkie z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 301–303. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jaworski, K.
1990. *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Józwiak, B.
2003. *Spółeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 11. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Jurys, L. i T. Woźniak
2009. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Łukta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kabulski, P.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000, arkusz Susz*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kajzer, L.
1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 34 (2): 199–225.
1988. Przyczynek do znajomości tzw. ceramiki husyckiej z Kujaw. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 36 (4): 651–663.
- Kaletyn, M., T. Kaletyn i J. Lodowski
1968. *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*. Wrocław: Ossolineum.
- Kalinowski, P.
2009. *Śląskie monety Habsburgów. Katalog. Część II. Lata 1657–1705*. Kalety: Wydawnictwo Piotr Kalinowski.
- Kałagate, S.
1994. Ceramika z wieży rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. zielonogórskie, stanowisko 6, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 161–184. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Kałużna-Czaplińska, J., P. Gątarek, A. Rosiak, U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2016. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice pochodzącej z pradziejowych i średniowiecznych grodzisk z zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 173–209. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kałużna-Czaplińska, J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Boreczynie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 457–466. Archaeologica Hereditas.

- tas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kamińska, J.
1953. *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
1968. Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 15: 15–85.
- Kapusta, E.
1987. Ceramika naczyniowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytniej ceramiki kujawskiej. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica* 21: 131–166.
- Karczewski, M.
1998. Ceramika kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z osady w Paprotkach Kolonii, stan. 41 w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 95–116. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2001. *Źródła archeologiczne do badań nad środowiskiem krainy wielkich jezior mazurskich w okresie wpływów rzymskich*. Olsztyn: Ośrodek badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Karczewski, M., M. Karczewska i A. Pluskowski
2015. Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Dzieje zasiedlenia przed i po podboju krzyżackim, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 175–193. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Każmierczyk, J.
1969. Budownictwo mieszkalne z drewna w VI–XIII w. na obszarze Śląska. *Archeologia Polski* 14 (2): 167–214.
- Kazimierzczak, R., W. Chudziak, B. Kowalewska i J. Niegowski
2013. *Sprawozdanie i opracowanie wyników z podwodnych badań archeologicznych o charakterze penetracyjnym w jeziorze Łodygowo (Staw Łodygowo), gm. Kisielice, pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie (Łodygowo stan. 1)*. Sprawozdanie dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Toruń: UMK.
- Każmierczyk, J., K. Macewicz i S. Wuszkan
1977. *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole: Instytut Śląski.
- Kennecke, H.
2008. *Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland*. Materialien zur Archäologie in Brandenburg 1. Rahden: Marie Leidorf Verlag.
- Kilian, L.
1955. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*. Bonn: Habelt.
- Kirpičnikov, A.N.
1974. O vremeni pojavlenija špory co zvezdočkoi na territorii drevnej Rusi. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 2 (2): 299–304.
- Kłęczar, B. i M. Rutyna
2013. Stan badań grodzisk województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur* 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 7–29. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobryń, H.
1984. *Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW-AR.
- Kobusiewicz, M. (red.)
2008. *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kobylińska, U.
1999. Średniowieczna ceramika i inne zabytki archeologiczne z wykopalisk w Iławie w 1999 roku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 1: 19–46.
2000. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko pruskie w Dobrzykach, st. XXVIII, gmina Zalewo, województwo warmińsko-mazurskie. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 2: 12–76.
2003. *Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wczesnymi dziejami północnego Podlasia (badania wykopaliskowe w Dołkach, Gneciukach i Potoce w woj. podlaskim)*. Warszawa: Fundacja „Res Publica Multiethnica” i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Wczesnośredniowieczne naczynia gliniane typu Menkendorf-Szczecin ze Starosiedla na Ziemi Lubuskiej, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*, 111–123. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Państwowe Muzeum Archeologiczne i Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
2014a. Prehistoric pottery form excavations at Starosiedle, site 3 in the years 2001–2004 / Pradziejowa ceramika zabytkowa z badań w Starosiedlu, st. 3 w latach 2001–2004, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi*

- Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 265–446. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014b. Early Medieval pottery from Starosiedle, site 3 / Ceramika wczesnosredniowieczna ze st. 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 521–568. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014c. Small finds from site 3 at Starosiedle / Zabytki wydzielone ze stanowiska 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 605–635. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Kobylińska, U. i Z. Kobyliński
1993. Struktura wielkościowa zespołów ceramiki na stanowiskach wielowarstwowych: metody analizy i możliwości poznawcze. *Archeologia Polski* 38 (2): 229–262.
2016. Wschodnia granica zasięgu występowania wczesnośredniowiecznej ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, [w:] B. Chudzińska, M. Wojenka i M. Wołoszyn (red.), *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, 233–242. Kraków – Rzeszów: Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rzeszowski.
- Kobylińska, U., Z. Kobyliński i D. Wach
2003. Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klukowiczach na Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne* 46: 189–227.
- Kobyliński, Z.
2012. Early Medieval Slavic settlement complex on the Elbe at Rosenhof, Gem. Altenzaun, Lkr. Stendal: preliminary results of the ongoing German-Polish excavation project, [w:] H. Meller (red.), *Zusammengegraben – Kooperationsprojekte in Sachsen-Anhalt*, 117–123. Archäologie in Sachsen-Anhalt. Sonderband 16.
2016. Projekt Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część I: Pomezania, Pogezania i Warmia”: realizacja w latach 2012–2016, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 93–112. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
2013. Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z., D. Wach i M. Rutyna
2013. Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Kamionce, st. 9, gm. Iława: wstępne wyniki badań z 2012 roku (z aneksami Anny Gręzak i Elżbiety Jaskulskiej), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 281–302. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., D. Wach, M. Rutyna, J. Wysocki i B. Kłęczar
2013. Grodziska z czasów plemiennych(?) w Gulbiu, na wyspie Bukowiec na jeziorze Jeziorak, w Urowie i Dubie w powiecie iławskim; wstępne wyniki badań, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 305–325. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., J. Nitychoruk, K. Rabięga, M. Rutyna, D. Wach, F. Welc, J. Wysocki, K. Zeman-Wiśniewska i M. Żurek
2016. Falsyfikacja domniemanych pradziejowych i średniowiecznych grodzisk w powiecie iławskim i ostródzkim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 247–293. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kochanowski, M.
1985a. Narzędzia rolnicze i gospodarskie z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 159–164. Warszawa: PWN.
- 1985b. Elementy odzieży i sprzęt gospodarstwa domowego z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 165–183. Warszawa: PWN.

- Kola, A.
1979. Słoszewy, gm. Bobrowo. *Informator Archeologiczny 1978*: 253.
1985. Żelazny osprzęt średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 62–83. Warszawa: PWN.
- Kola, A. i G. Wilke
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 107–128. Warszawa: PWN.
- Kolda, J.
1936. *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelém k anatomii člověka*. Brno: J. Kolda.
- Kołodziejski, S.
1985. Les esperons a molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Age, [w:] A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*, 161–179. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Koperkiewicz, A. i D. Krasnodębski
2006. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Daniłowie Małym, gm. Łapy, [w:] W. Chudziak i S. Możdziej (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem – 15 lat później*, 465–485. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kostrzewska, M.
1953. Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i we wczesnym okresie żelaznym. *Przegląd Archeologiczny* 9: 214–258.
- Kostrzewski, J.
1955. *Wielkopolska w pradziejach*. Warszawa: Ossolineum.
1958. *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: PWN
1962. O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych. *Slavia Antiqua* 9: 139–211.
1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław: Ossolineum.
- Kowalczyk, E.
1997. Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 45: 384–395.
2001. Weryfikacja i odkrycie nowych grodzisk nad środkową Pasłęką. *Wiadomości Archeologiczne* 54 (1995–1998): 192–195.
- Kowalenko, W.
1938. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prahistoryczne.
- Koziełto-Poklewska, B. i E. Martuszczyński
1972. Dzieje wsi, [w:] A. Wakar (red.), *Łława. Z dziejów miasta i powiatu*, 205–271. Olsztyn: Pojezierze.
- Kóćka-Krenz, H.
1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
2007. Wczesnośredniowieczna biżuteria metalowa ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego, [w:] W. Brzeziński (red.), *Skarby wieków średnich*, 20–51. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Kóćka-Krenz, H. i A. Sikorski
1992. Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985–1991. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1: 135–148.
- Kruppé, J.
1967. *Garncarstwo warszawskie w wieku XIV i XV*. Wrocław: Ossolineum.
1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Kudrnač, J.
1981. Několik upozornění k tzv. pražnicím. *Archeologické rozhledy* 33 (2): 209–212.
- Kujot, S.
1913. *Dzieje Prus Królewskich. Część I. Do roku 1309*. Toruń. Towarzystwo Naukowe.
- Kurasiński, T. i K. Skóra
2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kurzyk, K.
2013. Pozostałości osadnictwa z późnego neolitu i wczesnej epoki brązu na stanowisku 4 w Sztynwągu, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archaeologia* 33: 21–51.
- Kurzyk, K. i S. Wadył
2015. Obiekt obrzędowy kultury amfor kulistych z Ornowa-Lesiaka, stan. 3, gm. Ostróda, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M.J. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 85–93. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kurzyk, K. i D. Werra
2011. Neolit i wczesna epoka brązu na ziemi dobrzyńskiej w świetle aktualnych badań archeologicznych, [w:] M. Fudziński i H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza, t. 1, Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, 89–106. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne
- Kuszczyńska, E.
1961. Gorzędziej wczesnośredniowieczny w świetle wstępnych prac archeologicznych, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny* 4, 145–200. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Kuśnierz, J.
2006. Z badań nad militarnym znaczeniem gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu. *Acta Militaria Mediaevalia* 2: 79–102. Kraków – Sanok.
- La Baume, W.
1938. Die Pfahlbrücken des Burgwalles bei Kl. Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg (Westpr.). *Elbinger Jahrbuch*

- 15: 147–155.
- Lasek, P. i J. Przyrkowski
2013. Najstarszy widok Iławy i zamku na Wielkiej Żuławie z 1620 roku w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 381–383. *Archaeologica Hereditas 2*. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lasek, P. i S. Szczepański
2016. Z dziejów pewnego zastawu, czyli „zamek” Deutsch-Eylau alias „dwór” Gross-Werder. *Buletyn Historii Sztuki 78* (3): 431–458.
- Lasota-Moskalewska, A.
1984. Ocena archeozoologiczna materiału kostnego z wczesnośredniowiecznego grodziska w Tykocinie. *Archeologia Polski 29* (2): 246–265.
2008. *Archeozoologia. Ssaki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Leciejewicz, L.
1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lenarczyk, L.
1991. Badania sondażowe na grodzisku w Gorczykach, woj. suwalskie. *Rocznik Białostocki 16*: 483–485.
- Lepówna, B.
1968. *Garncarstwo gdańskie w X-XII wieku*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 7. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Leyding, G.
1972. Nazwy fizjograficzne, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 39–48. Olsztyn: Pojezierze.
1973. Z dziejów powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, 41–95. Olsztyn: Pojezierze.
- Liek, G.
1893. *Die Stadt Löbau in Westpreussen*. Marienwerder: Historischer Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder.
- Lietz, Z.
1976. Z dziejów wsi, [w:] E. Kulig (red.) *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic 161–204*. Olsztyn: Pojezierze.
- Lissauer, A.
1876. Drei Burgwälle bei Dt. Eylau. *Schriften der Naturforschenden Gesselschaft in Danzig 4*(1): 1–6.
1887. *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*. Leipzig: Commissions-Verl. von Wilhelm Engelmann.
- Lityńska-Zajac, M. i M. Moskal-del Hoyo
2016. Wyniki badań archeobotanicznych grodzisk z zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 211–230. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lodowski, J.
1972. *Sądowel we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lutnicki, W.
1972. *Uzębienie zwierząt domowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lyman, R.L.
1994. *Vertebrate taphonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łapo, J.M.
2009a. Wyprawa nad Tyrkło, [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 559–567. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
2009b. Wokół szwedzkiego szańca. Echa wojen szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych ziem pruskich. *Pruthenia 4*: 241–286.
- Łasiński, Ł.
2010. *Grodziska wschodniej części Pojezierza Iławskiego. Analiza historyczno-przestrzenna, problemy ochrony i prezentacji*. Maszynopis pracy magisterskiej, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Łęga, W.
1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Łosiński, W.
1963. Badania stacji archeologicznej Kołobrzeg IHKM w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne 15*: 177–184.
1972. *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzecze Dolnej Parsęty: VII-X/XI w*. Wrocław: Ossolineum.
- Łukomiak, K.
2016. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Łódź: ArchaeGraph.
- Machnik, J.
1979. Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel i T. Wiślański (red.), *Prahistoria ziem polskich*. T. 2. *Neolit*, 337–411. Wrocław: Ossolineum.
- Makowiecki, D.
2013. Wyroby z poroża i kości w ujęciu zoologicznym, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso 2*: 183–220. Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

- Malinowska-Łazarczyk, H.
1982. *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Malinowski, A.
1974. Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 7–15. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Malinowski, T.
1953. Z problematyki polskich prażnic wczesnośredniowiecznych. *Z otchłani wieków* 22: 50–53.
1955. Wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie do prażenia zboża. *Dawna Kultura* 2 (1): 30–32.
1959 (1957–1958). Wczesnośredniowieczne prażnice w Wielkopolsce. *Przegląd Archeologiczny* 11 (32–33): 68–80.
- Manasterski, D.
2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbie-Szeszno*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mańkowski, A.
1923. *Nazwy miejscowe powiatu lubawskiego*. Wąbrzeźno: B. Szczuka.
- Marciniak-Kajzer, A.
1998. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w miejscowości Zajączki, gm. Ostróda w świetle badań ratowniczych przeprowadzonych w 1998 roku. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 4: 171–188.
2006. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na pograniczu prusko-mazowieckim w świetle badań grodziska w Leszczu w woj. warmińsko-mazurskim. *Archeologia Polski* 51: 121–144.
- Marcinkowski, M.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytnej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykładów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255.
- Margalha, M.G., J. Appleton, F. Carvalho, R. Veiga, A. Santos Silva i J. de Brito
2008. *Traditional lime kilns – industry or archaeology?*. Historical Mortars Conference, Lisboa. Internet: https://www.researchgate.net/publication/283324537_Traditional_Lime_kilns_-_Industry_or_Archeology (wgląd: 25.01.2017).
- Martuszcwski, E.
1972. Dzieje powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Itawa. Z dziejów miasta i powiatu*, 51–105. Olsztyn: Pojezierze.
- Martuszcwski, E. i T. Oracki
1976. Dzieje Ostródy, [w:] E. Kulig i in. (red.), *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, 72–106. Olsztyn: Pojezierze.
- Mařík, J.
1997. Pánve klučovského typu. *Zprávy české archeologické společnosti. Supplément* 32. Praha.
- Meyza, K.
1999. Fajki gliniane z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w. z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i miasta Warszawy. *Almanach Muzealny* 2: 521.
- Michalski, J.
1984. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1984 r. na stan. 1 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. Elbląskie*. Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
1985a. Łodygowo, gm. Kisielice, woj. elbląskie, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny* 1984: 136.
1985b. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na stan. 2 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. elbląskie w okresie od 25.06. do 25.07.1985*. Archiwum WUOZ w Olszynie, delegatura w Elblągu.
1989. Osadnictwo pogranicza kultur łużyckiej, pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich w Łodygowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*, 133–145. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
1998a. Wyniki badań starego miasta w Ostródzie i ich wpływ na proces rewaloryzacji, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 45–51. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
1998b. Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 133–140. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- Michalski, J. i J. Budziszewski
1993. Siedemdziesiąt lat badań wykopaliskowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, [w:] S. K. Kozłowski i J. Kolendo (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, 211–252. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mikłaszewicz, D.
1995. Fajki z badań archeologicznych w Toruniu. *Pomorania Antiqua* 16: 341–356.
- Mirek, Z., H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając i M. Zając
2002. *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN.
- Mirkowska, I.
1998. Ceramika z wczesnej epoki żelaza z osiedla obronnego w Sząbruku, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 149–166. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2004. Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Kajkowie (przysiółek Lesiak), d. pow. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje*, 281–291. Bia-

- łystok: Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Historii.
- Misiewicz, K. i W. Małkowski
2013. Badania nieinwazyjne na stanowisku 4 w Borecznie, woj. warmińsko-mazurskie w 2012 r., [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 413–421. *Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7*. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Miśkiewicz, M.
2010. *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wczesnym średniowieczu*. Warszawa: TRIO.
- Mogielnicka-Urban, M.
1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łuzycyckiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Mogielnicka-Urban, M. i J. Urban
2013. „Naczynia sitowate” w kulturze łuzycyckiej – jednorodność nazewnictwa a zróżnicowanie formy, [w:] J. Kolenda, A. Mierzwiński, S. Moździoch i L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, 501–525. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Moszyński, K.
1929. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
1967. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Musianowicz, K.
1939–1945. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Łowiczu. *Światowit 18*: 213–237.
1969. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne 6*: 7–235.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. *Acta Archaeologica Universitatis Lodzianis 3*. Łódź: Ossolineum.
1978. *Broń średniowieczna na ziemiach polskich*. Łódź: Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
1979. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Nadolski, A. i M. Lewandowski
1990. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1350–1450*, 143–153. Łódź: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Nawrońska, G.
2012. *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg: Stowarzyszenie Miłośników Truso.
- Nawroński, T.
1973. Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, cz. II. *Materiały Zachodniopomorskie 19*: 271–404.
- Niegowski, J.
1997. Sprawozdanie z badań podwodnych przeprowadzonych w ramach programu Adalbertus, [w:] W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak łódzki z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 219–229. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Niesiobędzki, W.
2008. *Powiat ławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura. Szkice historyczne*. Ława: Alga.
- Nosek, S.
1939–1945. Nowe materiały do poznania kultury we-neckiej. *Światowit 18*: 111–164.
1967. *Kultura amfor kulistych w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Nowak, Z.
1963. Rozwój przestrzenny miasta Susza. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1 (79)*: 60–75.
- Nowakowski, A.
1976. W sprawie datowania ostróg z gwiazdzistym bodźcem. *Acta Universitatis Lodzianis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I, 11*: 75–82.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 129–138. Warszawa: PWN.
- Nowakowski, A. (red.)
1998. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1450–1500*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Nowakowski, W.
1989. Studia nad ceramiką z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharków na pustych nóżkach. *Barbaricum 1*: 101–147.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław: Ossolineum.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Ossolineum.
1979. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich*, [w:] J. Dąbrowski i Z. Rajewski (red.), *Prahistoria ziem polskich. T. 4. Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 179–189. Wrocław: Ossolineum.
- Olczak, J. i K. Siuchniński
1966–1971. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1–4. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1985–1989. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa śląskiego*, t. 1–2. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.

- Osiecka, E.
2006. *Wapno w budownictwie – tradycja i nowoczesność*. Kraków: Stowarzyszenie Przemysłu Wapienniczego.
- Ossowski, G.
1881. *Mapa archeologiczna Prus Zachodnich (dawniej Królewskich) z przyległymi częściami W. Ks. Poznańskiego*. Kraków: W.L. Anczyc i Spółka.
- Ossowski, W.
2009. Najstarsze klamry szkutnicze nad dolną Wisłą. *Pomorania Antiqua* 22: 77–102.
2010. *Przemiany w szkutnictwie rzeczonym w Polsce. Studium archeologiczne*. Gdańsk: Centralne Muzeum Morskie.
- Paszkiwicz, B.
2009. *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Paternoga, M.
2003. Stanowisko nr 1 w Wszemirowie, pow. Trzebnica w świetle dawniejszych i najnowszych badań. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45: 157–174.
- Paternoga, M. i P. Rzeźnik
2007. Problem funkcji i sposobu użytkowania wczesnośredniowiecznych tzw. praznic w świetle wybranych znalezisk z Dolnego Śląska. *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne* 6: 81–106.
- Pawlak, E. i P. Pawlak
2008. *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pawlata, L.
1993. Katalog zabytków archeologicznych z kolekcji Feliksa Kochańskiego ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Drohiczynie. *Rocznik Białostocki* 18: 191–218.
- Pawłowski, A.J.
1990. Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Pomezanii, Pogezanii i Warmii, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, 55–69. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Petelski, K. i A. Gondek
2004. *Szczegółowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Dobry*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piaskowski, J.
1960. *Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X-XIV w. na podstawie badań metaloznawczych*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 2. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Piekalski, J. i K. Wachowski (red.)
2010. *Ulice średniowiecznego Wrocławia*. *Wratislavia Antiqua* 11. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Pikies, R.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Ostróda*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piontek, J.
1996. *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Piotrowska, M.
2013. *Epoka żelaza w dorzeczu środkowej Słupi*. Łódź: Nauka i Innowacje.
- Pochylski, M. i A. Kowalczyk
2011. Tak zwana ceramika husycka z Nowej Wsi, stan. 6, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. *Folia Archaeologica* 28: 227–243.
- Pokora, H. i P. Rzeźnik
1998. Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 40: 321–333.
- Poliński, D.
1996. *Przemiany w wytórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*. *Archaeologia Historica Polona* 4. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika
2013. *Pień. Siedziba krzyżackich prokuratorów w ziemi chełmińskiej*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Popek, M., A. Pydyn, R. Solecki i P. Stencel
2013. Przeprawa mostowa na wyspę Wielka Żuława na jeziorze Jeziorak, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 373–380. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Pospieszna, B.
1994. Zarys historii rzemiosła zduńsko-garncarskiego w Malborku od XV do początku XIX w., [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 277–290. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Powierski, J.
2004. *Prussica: artykuły wybrane z lat 1965–1995*. Tom 1. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Pydyn, A.
2013. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w wybranych jeziorach Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 361–372. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w jeziorach Pojezierza Iławskiego w latach 2013–2014, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 79–92. Ar-

- chaologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Pyżuk, M.
2004. Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołębina, pow. Płońsk. *Archeologia Polski* 49: 33–48.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2008. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Dobrzyki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014. *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski, 1 : 50 000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Radzicki, B.
b.d. *Grodzisko „Miggenwald” ponownie odkryte!* Internet: <http://www.pruthenia.strefa.pl/c22.html> (wgląd: 19.04.2017)
- Rauhut, L.
1955. Wczesnośredniowieczny skarb ze wsi Borucin, pow. Aleksandrów Kujawski. *Wiadomości Archeologiczne* 22 (1): 55–64.
- Rębkowski, M.
1995. *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*. Kołobrzeg: Feniks.
- Rębkowski, M. (red.)
1996. *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu. Tom. 1. Badania przy ul. Ratuszowej 9–13*. Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Sawicki, J.
2012. Elementy stroju i pasa oraz opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu. *Wrastislava Antiqua* 17: 97–109.
- Sawicki, T.
2008. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua* 49: 149–209.
- Schmid, E.
1972. *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Schnippel, E.
1928. Siedlungsgeographie des Osterodischen Gebiets. *Altpreussische Forschungen* 5: 5–44.
- Schramm, Z.
1967. Różnice morfologiczne niektórych kości kozy i owcy. *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36: 107–133.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie Verlag.
- Sikorska-Ulfik, I.
1994. Zespół ceramiki z Reszla z 2 połowy XIV wieku, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 233–243. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Sikorski, J.
2006. *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta*, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 49–64. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Skóra, K.
2010. Intruz w kurhanie? O pochówkach wtórnych w obrzędowości pogrzebowej kultur wielbarskiej i przeworskiej, [w:] K. Skóra i T. Kurasiński (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytne*, 27–43. *Acta Archaeologica Lodziensia* 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Skružný, L.
1964. Pekáče – jejich výskyt, funkce a datování. *Památky Archeologické* 55 (2): 370–391.
- Słodownik, L.
2006. *Zimnochy*. Internet: <http://www.glospasleka.pl/artukul/index.php?id=news&idd=16439> (wgląd: 25.01.2017).
- Smith, N.
2011. *Pre-industrial lime kilns*. English Heritage. Internet: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/iha-preindustrial-lime-kilns/> (wgląd: 25.01.2017).
- Solecki, R.
2014. Wstępne wyniki badań archeologicznych grodziska w Suszu w 2013 roku. *Skarbiec Suski* 10: 38.
- Sosnowska, A.
1992. Charakterystyka kulturowo-chronologiczna zespołów ceramicznych, pochodzących z badań stanowiska 1 w Mołtajnach, gm. Barciany, jako przyczynek do naświetlania problemu powiązań kulturowych wschodniej części grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z terenami ościennymi we wczesnej epoce żelaza, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, 335–352. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Stampfli, H.R.
1963. *Bison bonasus (Linne) 1758, Ur, Bos primigenius Bojanus, 1827, und Rind, Bos taurus (Linne), 1758*. *Acta Bernensia* 2: 117–159.
- Stanaszek, Ł.M.
2005. Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29. *Wiadomości Archeologiczne* 57: 235–239.
- Stankiewicz, U.
2005. Kafle tykocińskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 178–192.

- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Stasiełowicz, G.
2009. Ceramika z badań na osadzie w Gronowie Górnym, st. 3, gm. Elbląg, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy*, 177–187. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Stępnik, T.
2016. Analiza dendrologiczna prób drewna i węgla drzewnych z grodzisk zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 231–246. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Strzałko, J. i M. Henneberg
1975. Określanie płci na podstawie morfologii szkieletu. *Przegląd Antropologiczny* 41 (1): 105–126.
- Strzałko, J., J. Piontek i A. Malinowski
1972. Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych. *Przegląd Antropologiczny* 38 (2): 277–287.
1973. Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych. *Materiały i Prace Antropologiczne* 85: 179–201.
1974. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 31–42. Poznań: UAM.
- Supruniuk, A.
2002. Uzupełnienia i uwagi do „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381”. *Studia Źródłoznawcze* 40: 107–165.
- Szafrański, W.
1961. Wyniki badań archeologicznych w Biskupinie, pow. Żnin, na stanowisku 6, [w:] W. i Z. Szafrańscy, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, 7–144. Wrocław: Ossolineum.
- Szczepański, S.
2009. Hans Schleif (1902/1945) i jego badania nad germańską przeszłością Prus Wschodnich. *Szkice Humanistyczne* 9/1(18): 51–62.
2010. Czy nazwa Susz jest staropruska? *Skarbiec Suski* 3: 21–26.
2012. Grodzisko w suskim Parku Miejskim *Unser Schloss Rosenberg? Skarbiec Suski* 6: 38.
2013. „Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 233–252. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Szmyt, M.
1996. *Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 6. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe*. Baltic-Pontic Studies 8. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szydlowski, J.
1974. Z badań kremacji w pradziejach, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 71–76. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szymańska-Bukowska, A.
2010. *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Szymański, P.
1998. Żubronajcie – przyczynek do badań nad wczesnożelazną ceramiką Suwalszczyzny, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 119–137. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Škojec, J.
2003. Lehmwannenfunde aus Mikulčice, [w:] L. Poláček (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. T. 5: 421–496. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.
- Świętosławski, W.
2011a. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowiska Pomorzanki 4, gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2004–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 91–100. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- 2011b. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowisk Pomorzany 1 i 2, gm. Łanięta, woj. łódzkie, w latach 2003–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 101–111. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Töppen, M.
1870. Altertümer bei Hohenstein in Ostpreußen. *Altpreussische Monatsschrift, Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter* 7: 13–42.
1876. Ueber einige Alterthümer aus der Zeit des Heidenthums in der Nachbarschaft zu Marienwerder. *Altpreussische Monatschrift* 13: 549–550.
- Trotter, M. i G.C. Gleser
1952. Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal of*

- Physical Anthropology* 10: 463–514.
- Trzmiel, B.
2007. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Boguchwały*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Ubelaker, D.H.
1978. *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago: Aldine.
- Uniejewska, M.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Kisielice*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Vlierman, K.
1996. „...*Van Zintelen, van Zintelroeden ende Mosen...*”. *Een breekmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanzetijd. Scheepsarcheologie* 1. Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps en on der water Archeologie.
- Voigt, J.
1832. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. T. 5. Königsberg: Gebrüder Bornträger.
- Wachowski, K.
1987. Bełty na zamku w Legnicy, [w:] A. Kola (red.), *Średniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich*, 147–153. Toruń: Muzeum Regionalne w Brodnicy i Instytut Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.
- Wadył, S.
2012a. Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych. *Pruthenia* 7: 117–135.
2012b. Kilka uwag o ceramice wczesnośredniowiecznej w Prusach, [w:] M. Franz i Z. Pilarczyk (red.), *Barbarzyńcy u bram. Mare integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*, 260–278. Toruń: Adam Marszałek.
2012c. *Sprawozdanie z badań sondażowo-weryfikacyjnych na grodzisku w Lipowcu, stan. 1, gm. Ostróda (26–57/2)*. Maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* 8: 149–164.
2013b. Badania weryfikacyjno-sondażowe grodzisk wczesnośredniowiecznych w dorzeczu górnej Drwęcy (Domkowo, Lipowiec, Ornowo-Lesiak, Morliny), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 109–124. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii i Fundacja Archeologiczna.
2015. Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*: 275–294. Warszawa-Białystok: Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Waluś, A.
2009–2010. Ząbie, st. X, woj. warmińsko-mazurskie. Badania roku 2010. *Światowit* 8 (49) B: 283–284.
- Wichrowski, Z.
2000. Średniowieczny topór z Goraja, pow. Biłgoraj, woj. lubelskie. *Archeologia Polski Środkowoschodniej* 5: 212–214.
- Wiewióra, M. (red.)
2014. *Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*. Toruń: Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Więckowska, H. i E. Kempisty
1970. Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo. *Wiadomości Archeologiczne* 35 (2): 164–200.
- Winckler, von
1866. Die Vesten der Vorzeit im Ermland. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 3: 689–693.
- Wirska-Parachoniak, M.
1968. Z historii wiążących materiałów budowlanych. *Ochrona Zabytków* 21/4 (83): 17–23.
- Wiślański, T.
1966. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Ossolineum.
- Worm, H. i D. Staude
2007. *Die Hugo Schneider A.-G. Leipzig. Kurzübersicht ihrer Entwicklungsgeschichte und Produkte*. Internet: <http://www.patronensammler.de/files/HASAG-Entwicklung.pdf>.
- Wróblewski, W. i T. Nowakiewicz
2003. Ceramika „pruska” i „słowiańska” we wczesnośredniowiecznej Galindii, [w:] M. Dulnicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, 165–181. Lublin – Warszawa: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wrzesiński, J.
1994. Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3. *Studia Lednickie* 3: 173–202.
- Wyczółkowski, M.
2009. „Baba” kamienna z Poganowa. Wczesnośredniowieczne miejsce kultu Prusów [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 605–633. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Wyczółkowski, M., M. Szal, M. Kuprianowicz i E. Smolska
2013. Kompleks osadniczy w Poganowie, pow. kętrzyński, stanowisko IV: wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 65–82. Archeologia Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum.
1981. Wapno, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, T. 2, 452. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wyrost, P.
1994. Dawna fauna Polski w świetle badań kostnych materiałów archeologicznych, rozmieszczenie w czasie i przestrzeni. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Archeozoologia* 19: 55–176.
- Wysocki, J.
2012. Badania stanowisk archeologicznych z późnego średniowiecza i nowożytności w regionie warmińsko-mazurskim w latach 1989–2009. *Archeologia Historica Polona* 20: *Regiony, rzemiosła, kategorie – archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju*, 43–68. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Wysocki, J. i B. Klęczar
2013. Grodziska typu stożkowatego na wyspie Wielka Żuławka w Iławie, w Lasecznie Małym i Mozgowie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 327–349. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Zarzycki, K., H. Trzcińska-Tacik, W. Różański, Z. Szela, J. Wołek i U. Korzeniak
2002. *Ecological indicator values of vascular plants of Poland*. Kraków: Instytut Botaniki PAN.
- Zbierski, A.
1959. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Cierzna nad Huczwą. *Archeologia Polski* 4: 105–148.
- Zeder, M.A. i H.A. Lapham
2010. Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, Ovis, and goat, Capra. *Journal of Archaeological Science* 3: 2887–2905.
- Zielonka, B.
1951. Wczesnośredniowieczne wyroby kościane i rogowe z okolic Gniewa, powiat Tczew. *Z otchłani wieków* 20: 27–30.
- Zoll-Adamikowa, Z.
1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. T. 2. Analiza. Wnioski*. Wrocław: Ossolineum.
- Żak, J.
1960. Część skarbu z Sejkowic pod Gąbinem na Mazowszu. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 11: 200–202.
- Żurek, J.
1954. Osada z młodszej epoki kamienia w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 4: 1–4.
- Żurek, M.
2013. Boreczno, stanowisko 4 (AZP 24–54), gm. Zalewo, woj. warmińsko-mazurskie. Analiza stratygraficzna, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 385–411. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Żurowski, J. i R. Jakimowicz
1939. *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

